

JOHANN WOLFGANG GOETE

"GRAFEX" DOG.
BLAJBUIŠKIH ŽRTAVA SO, MOSTAR
HERCEGTISAK

ZA NAKLADNIKE
MARINA CULJAK
ANTE SUTON

UREDNIK
IVAN ČULJAK

NASLOV IZVORNIKA
JOHANN WOLFGANG GOETHE
DIE LEIDEN DES
JUNGEN WERTHER

PREDGOVORNAPISALA
DANIJELA KEGELJ

ILUSTRIRAO
ANTE IVANKOVIĆ

LEKTOR/KOREKTOR
MARIJA MAREŠIO

(•KAI'K;KI DIZAJN
'(iKAI'KX" MOSTAR

TISAK
III \<fi.i,TISAK. ŠIROKI I'.K'L.IIX!

isi'.N'i'Ci.s o'i';

PATNJE MLADOE WERTHERA

PREVELA S NJEMAČKOG
OLGICA VRDOLJAK

Mostar - Široki Brijeg 2002.

4. svibnja 1771.

Tako se radujem što sam otišao! Vidiš li što je ljudsko srce, predobri prijatelju! Ostavio sam tebe, koga toliko volim, od koga se nisam odvajao, i opet se radujem! Znam da ćeš mi oprostiti. A ostale moje veze, voljom sudbine, bile su kao stvorene da se srce kao moje plaši za njih. Jadna Leonora! Pa ipak, nevin sam. Zar sam ja kriv što je u sirotu njezinu srcu planula strast dok sam uživao u dražima njene jogunaste sestre? Pa ipak, jesam li sasvim nedužan? Zar nisam pothranjivao njena osjećanja? Zar me nisu ushićivali potpuno iskreno izrazi njene prirode, koji su nas tako često zasmijavali mada nisu bili smiješni? Zar nisam...? O, tko je čovjek da smije žaliti zbog sebe! Dragi prijatelju, obećajem ti, popraviću se: neću više prežvakavati ono malo zla što nam priroda miješa u hranu, kao što sam dosad činio; uživat ću u sadašnjosti, a prošlost neka bude prošlost. Da, imaš pravo, dragi moj, manje bi patnje bilo među ljuđima kada se ljudi - Bog zna zašto su tako stvoreni! - ne bi sa toliko upornosti pa i maštovitosti patili da vraćaju uspomene na pretrpljena zla umjesto da podnose ravnodušnu sadašnjost.

Bit ćeš dobar, reći ćeš mojoj majci da ću se o njenim poslovima starati kako najbolje znam, a onda je o svemu izvijestiti. Razgovarao sam s tetkom i nisam stekao dojam ni izdaleka da je zla žena, kao što o njoj u nas pričaju. Hrabra je i energična, ali s predobrim srcem. Objasnio sam joj

žaljenje moje majke zbog uskraćenoga dijela nasljedstva; ona mi je onda iznijela svoje razloge i uzroke, i uvjete kojima bi bila spremna vratiti sve, čak i više nego što mi tražimo. - Ukratko, ne piše mi se sada o tome; reci mojoj majci da će sve biti u redu. Ali, dragi prijatelju, i na toj maloj stvari sam opet došao do uvjerenja da više zabluda u svijetu prouzrokuju nesporazumi i nebriga, nego lukavstvo i zloba. Ove dvije posljednje pojave, sasvim pouzdano, rjeđe se javljaju.

Inače, ovdje se osjećam vrlo dobro. Samoća je dragocjen lijek mome srcu u ovome rajskome krajoliku, a mlado godišnje doba obilno grije čestu zimogrizu toga srca. Svako drvo, svaka živica, to su kite cvijeća, poželiš biti hrušt koji slobodno šeta kroz to more finih mirisa, i tu nalazi svu svoju hranu.

Sam grad je ružan, ali oko njega je neopisana ljepota prirode. To je navelo pokojnoga grofa pl. M. da podigne vrt na jednom od brežuljaka koji se isprepliću na sve moguće načine i zatvaraju između sebe dražesne doline. Vrt je jednostavan, i čovjek osjeća, čim u njega uđe, da plan nije crtao neki učen vrtlar, nego sjetno srce za vlastiti užitak. Mnogu suzu sam već isplakao za pokojnikom sjedeći u ruševnom paviljonu perivoja, koji je bio njegovo omiljeno mjesto, a sada je moje. Uskoro ću postati gospodar ovoga vrta; vrtlaru sam simpatičan, iako me znade tek nekoliko dana, a neće pri tome ni njemu biti loše.

10. svibnja

Čudesna vedrina ispunila mi je cijelu dušu kao blago proljetnje jutro, i ja sam joj se cijelim srcem predao. Sam sam, i radujem se što živim u ovom kraju, koji je stvoren za duše kao moja. Tako sam sretan, predobri prijatelju, tako sam uronio u osjećanje mirne egzistencije, da moja umjetnost od toga strada. Ne bih mogao da crtam, baš nijedan potez da povučem, a nikad nisam bio veći slikar nego u ovom času. Kada se iz ove ljupke doline isparava rosa, a visoko sunce miruje nad debelom tamom moje šume i sa-

mo se poneki zrak prokrade unutra u svetinju, a ja ležim u visokoj travi kraj skakutava potoka, onda, bliži zemlji, zapažam da ima tisuću raznovrsnih travaka koje su zanimljive, a bliže srcu svom osjećam gmizanje maloga svijeta između stabljičica, nebrojene i raznorazne oblike crvića i mušica, i osjećam prisutnost Svemogućeg koji nas je stvorio na svoju sliku i priliku, osjećam dah Sveljubećeg, koji lebdi i nosi i nas, i drži nas u vječnoj slasti. Prijatelju moj! Kada mi se pred očima javi sumrak, i svijet oko mene i nebo počivaju cijeli u mojoj duši kao slika ljubljene žene, tada me često obuzme čežnja i pomislim: "Ah, kad bi sve to umio da izraziš, kad bi papiru umio da udahneš sve što tako puno i toplo u tebi živi da to postane zrcalo tvoje duše kao što je tvoja duša zrcalo beskrajnog Boga!" - Prijatelju... To mene satire, ja podliježem sili divote i krasote u tim pojavama.

12. svibnja

|Ore znam da li nad ovim krajem lebde varljivi dusi, ili JLNJ to topla nebeska fantazija u mome srcu sve oko mene u raj pretvara. Ima, na primjer, odmah blizu mjesta studenac, studenac kojim sam opčinjen kao Meluzina¹ sa svojim sestrama. - Sjedeš niz mali brežuljak i nađeš se pred jednim svodom, a onda te jedno dvadesetak stepenica odvedu dolje gdje iz mramorne stijene izbija kao suza bistra voda. Mali zidić koji gore čini ogradu; visoko stalje koje svud unakolo sijenče to mjesto; hladovitost mjesta - sve je to tako privlačno, tako sablasno. Ne prođe dan da ne presjedim tu po čitav sat. Dolaze djevojke iz grada po vodu: najbezazleniji posao, ali i najpotrebniji, koji su nekada radile same kraljeve kćeri. Dok sjedim na tome mjestu, oživi oko mene misao o patrijarhalnosti: kako su se naši stari na studencima upoznivali i djevojke prosili, i kako su oko studenaca i izvora oblijetali dobri dusi. Tko to ne može osjetiti, o, taj se,

Meluzina - Vila koja je svojim krikovima najavljivala nečiju smrt.

mora biti, nikada nije posve osvježavao u hladu studenca poslije teškoga pješačenja po ljetnjem danu.

13. svibnja

Pitaš želim li da mi pošalješ knjige? - Za ime Božje, skini mi ih s vrata! Neću više da me drugi vodi, ohrabruje, sokoli. Zanos vlastita srca dovoljan mi je! Kad mi ustreba uspavanka, mogu je obilno naći u svome Homeru. Koliko sam puta njime smirio uzavrelu krv. Ništa ti nema, prijatelju, prevrtljivije i nestalnije od mogega srca, ali zar trebam to tebi reći? Toliko sam te puta opterećivao svojom pretvorbom, kada sam prelazio iz tuge u zanos i od slatkaste melankolije u razornu strast. Mazim to svoje srdašce kao bolesno dijete; svaki mu prohtjev dopuštam. Nemoj o tome dalje pričati, jer ima ljudi koji bi mi zamjerali.

25. svibnja

Ondašnji skromni ljudi već me poznaju i vole, naročito djeca. Kada sam im prilazio u početku i ljubazno ih ovo ili ono zapitkivao, neki su mislili da im se hoću rugati, malo je nedostajalo da me grubo ne odbiju. Ja se na to nisam nimalo uvrijedio, samo sam se sjetio na veoma živ način nečega što sam i ranije često imao prilike promatrati: ljudi koji su stekli stanovit položaj uvijek se hladno odnose prema puku, kao da bi ljubaznošću nešto izgubili. Ima pak lakoumnih pametnjakovića ili zločestih šaljivdžija koji se prave uljudnima na rugalački način, pa tako izražena drskost jadni puk još više boli.

Znam dakako da nismo isti, niti možemo biti isti, ali zato mislim da onaj koji smatra potrebnim kloniti se takozvanoga prostog svijeta, radi čuvanja svoga ugleda, zaslužuje jednak prezir kao i plašljivac što se krije pred neprijateljem jer se boji poraza.

Napokon sam došao do zdenca i tu našao neku mladu kućnu pomoćnicu. Stavila je punu posudu na najnižu stubu i gledala neće li naići koja znanica da joj pomogne podići posudu na glavu. Sidoh do nje i pogledah je. "Djevojko, hoćeš li da ti pomognem?", rekoh. Oblilo je crvenilo. "Nemojte, gospodine!", reče. "Zašto ne, zaboga?" Ona namjesti podmetač na tjeme, ja joj podigoh posudu. Zahvali i ode gore.

17. svibnja

Upoznao sam puno ljudi, ali društvo još nisam našao. Ne znam što na meni privlači ljude, ali mnogima sam drag, vole mi pričati, pa mi bude žao kad nam se nakon kratke šetnje putovi razdvoje i ostanem sam. Ako pitaš kakvi su ljudi ovdje, moram reći: kao svugdje. Čovječanstvo je jednolična pojava. Većina troši najviše vremena na rad: rade da bi živjeli, a od slobodna vremena ne znaju što će, pa na svaki način gledaju da ga se riješe. Eto što je udes ljudski!

Ali dobri su, dobar neki narod! Ponekad se zaboravim i prepustim se radostima koje su ljudima ipak još dostupne, sjednem s njima oko ukusno postavljena stola, malo se našalimo, ali bez primisli, iskreno; pođemo na izlet, priredimo ples. Sve to djeluje na mene jako dobro, jedino ne valja kada se sjetim da tako zapuštam mnoge druge sposobnosti što u meni počivaju i neiskorištene trunu, a moram ih čak i brižljivo kriti. Srce mi se steže. - Pa ipak: biti krivo shvaćen zla je kob svih nas.

Ah, da je sad ovdje moja prijateljica iz mladosti! Ili da je bar nisam nikad ni upoznao! - Tada bih rekao sebi: ne budi lud! ne traži po svijetu što se naći ne može. Ali prijateljicu sam imao, srce mi je bilo ispunjeno, znao sam tu veliku dušu, u čijoj sam se nazočnosti osjećao većim nego što sam bio, jer sam bio sve što se biti može. Dobri Bože! Tada nijedna sila moje duše nije ostala neiskorištena! Zar nisam mogao pred prijateljicom iskazati sy2i_sia4u~,

divnu snagu osjećaja, s kojom je moje srce moglo svu prirodu obuhvatiti? Nije li naše druženje uvijek bilo protkano najfinijom osjećajnošću, najduhovitijim dosjetkama s inačicama koje su kadšto išle i do nepriličnosti, ali su i tada bile obilježene pečatom genijalnosti? A sada! - Ah, bila je od mene puno starija, godine su je odvele u grob prije mene. Nikad je neću zaboraviti, ni čvrstinu njezina duha ni njezinu neizmjernu strpljivost.

Prije nekoliko dana upoznao sam mladoga V, društvena mladića lijepa obličja. Upravo dolazi s visoke škole, ne smatra se nekim mudracem, ali misli da zna više od drugih. Na studiju je bio marljiv, to po mnogo čemu naslućujem, ukratko: raspolaže sasvim lijepim znanjem. Kad je čuo da se puno bavim crtanjem i da znadem grčki (dva meteora za ovaj kraj), prišao mi je i nadugo pričao sve što zna, počevši od BatteuKa¹ do Wooda², od Rogera de Pilesa³ do Winckelmanna⁴. Uvjeravao me da je pročitao upravo objavljeni prvi dio Sulzerove⁵ *Teorije lijepih umjetnosti* i da posjeduje rukopisno djelo profesora Hevnea⁶ o studiju klasične starine. Pustio sam ga da priča.

Upoznao sam još jednog vrijedna čovjeka, službenika u upravi kneževine, koji je otvoren, iskren i srdačan. Priča se da je divota gledati ga kako se bavi svojom djecom - ima devetero. Na posebnu je glasu njegova najstarija kći. Pozvao me je da ga posjetim, što ću ovih dana i učiniti. Stanuje u jednom kneževu lovačkome domu, sat i po udaljenu od grada, kamo je uz dozvolu preselio nakon ženine smrti, jer ga je boravak u gradu i u službenome stanu na nju previše bolno podsjećao.

Osim toga, naišao sam i na nekoliko nacerenih čudaka, koji su po svemu neprivaćni, a najteže je izdržati njihove iskaze prijateljstva.

Ostaj zdravo! Pismo će ti se svidjeti - sasvim je povijesno.

¹ *Batteux* - francuski estetik XVIII. stoljeća; ² *Wood, lord Halifax* - engleski državnik; ³ *De Piles* - francuski arheolog; ⁴ *Winckelmann* - njemački arheolog; ⁵ *Sulzer* - švicarski filozof i estetik XVIII. stoljeća; ⁶ *Heyne* - njemački humanist XVIII. stoljeća.

Da je ljudski život samo san - do toga su već i drugi dolazili, pa i ja nosim u sebi taj osjećaj. Kad promotrim ograde kojima su sve čovjekove djelatne i istraživačke sile zagrađene, kad vidim da se sva aktivnost svodi na stjecanje uvjeta za zadovoljenje životnih potreba, što opet nema druge svrhe osim produljenja našeg jadnog života, pravog mi zadovoljenja i smirenja iznad stanovite točke nema, sve iznad nje samo je rezignacija ublažena snovima. Zidove u kojima smo zarobljeni oslikavamo šarenim likovima i svijetlim zrenicima. - Sve me to, Wilhelme, tjera da zanijemim. Povlačim se u sebe. Želim naći unutarnji svijet. Dakako, više slutnjom i mračnom žudnjom nego predodžbom i životvornošću. Sve se to kovitla pred mojim umom i ja se dalje svijetu smiješim kao u snu.

Da djeca ne znaju zašto nešto hoće ili neće, u tome su suglasni svi veleučeni školski i dvorski upravitelji. Ali da i odrasle osobe, baš kao i djeca, samo lutaju ovom zemljom i, poput djece, ne znaju odakle dolaze ni kamo idu, ne djeluju s nekim pravim ciljem, da i njima treba upravljati pomoću kolača i slatkiša, odnosno pomoću šibe, to nitko neće vjerovati, a meni se čini da je to jasno kao sunce.

Rado ću ti nešto priznati jer znam što ćeš mi odgovoriti. Najsretniji su ljudi oni koji poput djece žive iz dana u dan, što okolo vuku svoje lutke, oblače ih i svlače, zatim se s poštovanjem motaju oko ladice gdje je mama zaključala slatkiš, pa kada ga se domognu, napune njime usta da im se obrazi nadmu i viču: "Još!" - To su sretna stvorenja. Pa i onima je dobro koji svoje sumnjive poslove ili čak poroke umiju predstaviti kao sjajne stvari, to jest kao veliku djelatnost na korist i dobrobit čovječanstva. - Blago onome koji to može! Ali tko zna kamo to vodi, tko vidi da svaki sretni građanin pristojno radi na svome vrtiću i pretvara ga u raj, a da i nesretnik ide dalje svojim putem makar sopće pod teretom sudbine, te da je svima stalo da svjetlost sunca gledaju makar malo dulje - taj je

miran i gradi u sebi svoj svijet, čak je i sretan, jer je čovjek. Koliko god bio ograničen u djelovanju, dušu mu ipak grije slatki osjećaj slobode: zna da ovu tamnicu može napustiti kad god zaželi.

26. svibnja

Oldavno znaš da mi je važno negdje se u osami smjestiti, naći povjerljivo mjesto i u njemu se okučiti, te mirno živjeti uza sva ograničenja. Evo i ovdje sam našao komad zemlje, koji me je privukao.

Otprilike sat vremena od grada ima zaselak što ga zovu Wahlheim¹. Smješten je na brežuljku, doimlje se slikovito. Kad se seoskom stazom gore dođe, vidi se odjednom cijela dolina. Dobra gostioničarka, uslužna i za svoje godine vrlo bodra, raznosi vino, pivo, kavu. Najljepše je što su tu i dvije lipe, koje bujnim granjem zasjenjuju trg ispred crkve, ograđen seljačkim kućama, štagljima i dvorištima. Nije mi bilo lako naći tako prisno i skrovito mjestance, kamo mi donesoše moj stol i stolac iz gostionice, pa pijem kavu i čitam svoga Homera. Kad sam prvi put igrom slučaja ovamo došao jednog lijepog popodneva, pod lipama ničeg i nikog nije bilo. Svi su bili na poljima. Zatekao sam samo muško dijete od možda četiri godine kako sjedi na zemlji i pridržava bebu od kojih šest mjeseci. Mlađe mu je dijete sjedilo među nogama, a četverogodišnjak ga je čvrsto držao rukama i pritiskivao ga je na grudi, koje su manjemu djetetu služile kao naslon stolca. Crne su mu oči živahno motrile sve oko sebe, inače je mirno sjedio. Uživao sam u tome prizoru. Sjeo sam na neki plug preko puta i s mnogo volje izradio olovkom portret braće, a uz njih sam nacrtao na istoj slici obližnji plot, vrata neke suše i nekoliko slomljenih kotača razasutih okolo. Radio sam sat vremena i napravio dobro komponiran, vrlo zanimljiv crtež, bez potrebe da ga nekim svojim dodatkom uljepšavam. To me je učvrstilo u odluci da se u

¹ Neka se čitatelj ne muči i ne traži mjesta čija se imena ovdje navode, jer smo smatrali potrebnim izmijeniti prave zemljopisne nazive iz originalnoga VVertherova rukopisa.

umjetničkom radu strogo držim prirode. Samo je ona beskrajno bogata, samo je ona kadra stvoriti velika slikara.

Držati se pravila pohvalno je, na njima počiva građansko društvo. Čovjek koji je na tim pravilima odgojen neće nikada proizvesti nešto neukusno ili zlo, jer će se držati zakona i bontona. Kao susjed neće biti neugodan. Neće poći putem zla. Pa ipak, što god tko kazao u pohvalu pravila, ona razaraju pravi osjećaj za prirodu i onemogućuju pravi umjetnički izražaj! Reći ćeš da pretjeravam, jer i priroda postavlja granice, divlji se trs mora obrezati itd. - Dragi prijatelju, dopusti mi jednu usporedbu. To ti je kao s ljubavlju. Zaljubljen je mladić svojoj djevojci posve privržen, cijeli dan provodi uz nju, troši sve svoje snage, svu svoju imovinu na to da je uvjeri kako je sav njezin. I onda dođe nekakav birokrat, javni službenik, i izrekne mu pouku: "Otmjeni mladi gospodine! Ljubiti je ljudski, ali samo ako se ljudski ljubi! Rasporedite svoje vrijeme, jedan dio odredite za rad, a djevojci posvetite samo sate odmora! Izračunajte svoje prihode, čuvajte novac koji vam treba za život; što preostane, slobodno upotrijebite za darivanje djevojke, ali darovi neka ne budu previše česti, dosta je obdariti je za rođendan, za imendan itd." - Ako mladić prihvati taj savjet, eto nam urednoga čovjeka kakva društvo treba, mogao bih ga preporučiti vladaru da mu omogući karijeru. Ali s njegovom je ljubavi kraj! A ako je umjetnik, bit će kraj s njegovom umjetnošću! Oh, prijatelji moji dragi! Zašto rijeka genijalnosti tako rijetko teče? Gdje su njezini visoki valovi da vas snažno zapljusnu i potresu vam zapanjenu dušu? Prijatelji dragi, s obje strane rijeke stanuju sređena gospoda, kojima bi bujica upropastila kućice s vrtovima, lijehe tulipana, zelje u povrtnjaku. U strahu od te opasnosti, gospoda su na vrijeme izgradila nasipe i kanale.

27. svibnja

Ta sam, kao što vidiš, pao u zanos, u poredbe, u deklamiranje, pa sam ti zaboravio reći što je poslije bilo s onom djecom. Na onome sam plugu sjedio dobra dva

sata, zanio sam se u misli o slikarstvu. O tim sam ti razmišljanjima nešto rastrgano i nepotpuno napisao u jučerašnjem pismu. Navečer dođe mlada žena i krene prema djeci, koja se nisu makla s mjesta, noseći im nešto u kotarici. Viknula je izdaleka: "Filipe, bio si dobar!" Mene je pozdravila, na čemu sam zahvalio. Ustadoh, pridoh bliže i upitah je jesu li to njezina djeca, što ona potvrdi. Starijemu dade polovicu kruha, a maloga podigne k sebi i poljubi ga s pravom materinskom ljubavlju. "Dala sam", reče, "maloga Filipu da ga čuva, a s najstarijim sam pošla u grad kupiti kruha, šećera i glinenu tavicu za kašu." Sve sam to vidio u košari, jer joj je pao poklopac.

"Mojemu ću Hansu (to je bilo ime najmlađega djeteta) za večeru skuhati kašicu. Veliki mi je dječak nevaljalac: razbio je jučer tavicu dok se je s Filipom svađao zbog onoga što je ostalo na dnu." Upitao sam gdje je najstariji. Tek mi je počela govoriti da je na livadi s guskama kad eto njega. Doskakutao je noseći ljeskovaču za Filipa. Još sam razgovarao s tom ženom. Saznao sam da je učiteljeva kći, a muž joj je oputovao u Švicarsku da preuzme neko nasljedstvo, što mu ga je ostavio umrli rođak. "Oni tamo su ga htjeli u toj stvari zakinuti", rekla je, "nisu mu htjeli odgovarati na pisma, pa je odlučio osobno otići k njima. Samo da mu se ne dogodi kakva nesreća! Nisam du go o njemu čula ništa." Bilo mi je nezgodno da se samo tako od nje rastanem, pa sam dvojici starije djece dao po krajcaru, a jednu i njoj za najmlađe dijete, da mu kupi hljepčić za uz juhu kad opet pođe u grad. Tako smo se rastali.

Velim ti, zlato moje, ovo: kad mi živci više ne mogu izdržati, svu moju tjeskobu ublaži pogled na neko ovakvo biće, što smireno i veselo prihvaća svoj skučeni život, živi iz dana u dan, gleda kako lišće pada i pri tome ne misli ni na što drugo nego na skori dolazak zime.

Otada sam često vani. Djeca su se na mene naviknula. Kad pijem kavu, dobiju šećer, kad večeram, dijele sa mnom maslac i kiselo mlijeko. Nedjeljom ne propustim dati im krajcaru, a ako me navečer nema u crkvi, isplaćuje ih, po momemu nalogu, gostioničarka.

Djeca su povjerljiva, puno mi pričaju o svačemu, naročito volim kad se okupe sva djeca iz sela, pa uzbuđeno iznose svoje jednostavne želje.

Dosta me je muke stajalo dok sam njihove majke uvjerio da me ona ni najmanje ne smetaju.

30. svibnja

Eto sam ti nedavno govorio o slikarstvu, vrijedi dakako i za pjesništvo: dosta je uočiti bitno i odvažiti se da ga točno izrazimo; što kraće, to bolje. Ja sam, primjerice, danas vidio krasan prizor, dosta je da ga samo "prepišem" u riječi i eto najljepše idile na svijetu. Ali čemu uopće pjesništvo, čemu njegove scene i idile? Je li doista nužno nekakvo naše lakiranje i dotjerivanje, ako preuzimamo nešto iz prirode.

Ako misliš da je ovo što rekoh uvod u nekakvo visoko i otmjeno mudrovanje, opet si se ljuto prevario. Sve potječe od jednog običnog seljačića ovdje. Ispričat ću ti što je bilo. Kao obično, služit ću se netočnim riječima, i ti ćeš, kao uvijek, reći da pretjeravam. Kriv je Wahlheim, uvijek Wahlheim, samo se ovdje zbivaju ovakva čuda.

Društvanse se okupilo pod lipama, pila se kava. Nisam se ugodno osjećao, pa sam, pod nekom izlikom, otišao.

Iz susjedne kuće iziđe mlad seljak, priđe onome plugu što sam ga nedavno crtao, te počne nešto popravljati. Svidio mi se, pa sam poveo razgovor, pitao sam ga kako živi. Brzo postadosmo znanci. Ja se priprostim ljudima obično svidim, jer vole moj jednostavni pristup. Razgovor je postao povjerljiviji. Rekao mi je da radi kod jedne udovice, koja s njime postupa vrlo lijepo. Puno je govorio o udovici, hvalio ju je sve u šesnaest, pa sam shvatio da joj je odan tijelom i dušom. Rekao je da nije više mlada, pokojni ju je muž mučio, ne želi se opet udavati. Iz njegova je pričanja proizlazilo da je ona za njega prelijepa, puna draži, da on silno želi njezinu ljubav: u braku s njime zaboravila bi tlačenje prvoga muža. Morao bih ti točno ponoviti njegove riječi, ako bih ti htio j>redočiti čisto nagnuće, ljubav i vjernost toga čovjeka. Štoviše, morao bih

posjedovati talent najvećega pjesnika da ti opišem njegovu gestikulaciju, predivnu toplinu njegova glasa, suzdržan plamen njegova pogleda! Ne! Nema riječi koje bi izrazile nježnost što treperi cijelim njegovim bićem, sve što bih rekao bilo bi nezgrapno. Posebno me ganulo kada sam shvatio koliko se boji da ja ne bih što nezgodno pomislio o njihovu odnosu i da ne bih posumnjao u njezino uzorno ponašanje. Oh kako je bio drag kada je pričao o njezinu stasu, o njezinu tijelu, koje ga je, premda ne više mlado, snažno privlačilo i vezalo: te njegove riječi mogu ponoviti samo u dubini svoje duše. U svomu životu nisam još vidio da tako strastvena žudnja, tako vrela, neugasiva želja postoji istodobno s takvom čistoćom. Svakako mogu reći da ja sam o takvim stvarima nisam nikada mislio ni sanjao u takvoj čistoći. Ne zadirkuj me ako ti kažem da mi plamti duša kad se sjetim na tu nevinost i istinitost ljubavi i da me slika njegove vjernosti i nježnosti svuda progoni kao da sam ja sam vatreno zaljubljen, kao da je meni žudjeti i od žudnje umirati.

Nastojat ću što prije i nju upoznati. Ne, neću, kad dobro razmislim, bolje je da to izbjegnem. Bolje je da je vidim očima čovjeka koji se u nju zaljubio, jer ako je upoznam, možda je moje oči neće gledati onako kako je sada njegovim očima vidim. Zašto da si kvarim lijepu sliku?

16. lipnja

Zašto ti ne pišem? - Trebaš li me to pitati, zar ti tvoja učenost ne može unaprijed dati odgovor? Zar ne pogađaš da mi je ovdje dobro, i to, da ne duljim, zato jer sam upoznao jednu osobu koju je moje srce prigrlilo. Ja sam se... ne, ne znam...

Čuj sve po redu, ali može li se govoriti po redu kad upoznaš jedno od najdivnijih stvorenja! Dobro mi je, sretan sam, dakle sam slab izvjestitelj. Ona je pravi anđeo! - Glupo rečeno: to kaže svaki o svojoj, zar ne? Ali, ne umijem ti reći kako je savršena, zašto je savršena. Mogu samo reći (a to je i dosta) da mi je sav um zarobila.

Toliko bezazlenosti uz toliko pameti, toliko dobrote uz toliko čvrstine! Vodi pravi, djelatan život, a sačuvala je potpun duševni mir.

Sve je to čisto blebetanje što o njoj kazah. Sve je to apstraktno, ne pogađa ni jednu jedinu crtu njezina bića. Drugi put! - ne, ne drugi put, nego sada: želim ti sve reći. Ako to ne učinim sada, neću nikada. Među nama govoriti, već sam tripot započinjao pismo, svaki sam put htio baciti pero, zapovjediti da mi osedlaju konja, juriti po poljima. Danas sam se zakleo da neću izlaziti, ali jurim svaki čas na prozor da vidim je li sunce već krenulo prema zapadu...

Nisam mogao izdržati u stanu, morao sam izaći da je vidim. Sad sam se vratio, Wilhelme, pojest ću kruh s maslacem za večeru i nastaviti pismo. Ah, što mi je duša uživala kada sam je gledao među dragom, veselom djecom - ima osmero braće i sestara!

Ako ovako nastavim, znat ćeš na kraju pisma isto što si znao na početku. Čuj, moram se prisiliti da idem redom.

Nedavno sam ti pisao da sam upoznao kneževa činovnika S., te sam ti priopćio da me je pozvao u posjet u svoj osamljenički dom, točnije, u svoje malo kraljevstvo. Zaboravio sam na taj poziv i ne bih mu vjerojatno nikad otišao da nisam sasvim slučajno otkrio blago koje se skrilo u tome tihome kraju.

Ovdašnja je mladež priredila ladanjski ples. Sudjelovao sam i ja. Bio sam s jednom ovdašnjom djevojkom, koja je dobra i ljepuška, ali inače beznačajna. Dogovoreno je da unajmim kočiju i odvedem na mjesto gdje će biti ples nju i njezinu rođaku, pratilju, a na putu će nam se priklučiti i Charlotta S.

"Upoznat ćete pravu ljepoticu", rekla mi je znanica dok smo po putu prosječenu u gustoj šumi išli prema lovačkoj kući koju je knez dao gospodinu S. "Pripazite dobro", dodala je pratilja, "mogli biste se zaljubiti!" - "Pa što onda?" rekoh ja. "Već je, naime, zauzeta. Zaručnik je vrlo vrijedan čovjek, ali je otputovao da sredi obiteljske stvari nakon očeve smrti i da si nađe ugledan i dobro plaćen posao." Tu sam vijest primio prilično ravnodušno.

Još je manjkalo četvrt sata da sunce zađe za planine kad smo stigli pred kuću. Bilo je vrlo sparno, moje su se znanice bojale nevremena: sivi, tmurni oblačići skupljali su se na horizontu. Umirio sam ih uz pomoć male varke: rekao sam da se razumijem u meteorologiju, pa znam da opasnosti od nevremena nema. Ali zapravo sam i sam slutio da s našim plesom neće biti dobro.

Izašao sam iz kočije. Došla je pred kuću služavka i zamolila da malo pričekamo: gospođica će Lotta brzo doći. Pređoh preko dvorišta, popeh se uza stube pred lijepom kućom, dođoh do vrata i pogledah unutra. Ugledah najdražesnji prizor u životu.

Oko djevojke lijepa stasa, srednje visine, u jednostavnoj bijeloj haljini, ukrašenoj blijedo-crvenim trakama na nadlakticama i grudima, okupilo se šestero djece od dvije do jedanaest godina da im dade kruha. Svakome je mališanu odrezala krišku crnoga kruha, nekom veću nekom manju, već prema uzrastu i apetitu. Činila je to vrlo ljubazno, a oni su tako prirodno govorili "Hvala". Dizali su ručice uvis prije nego im je odrezala kruh, a kada su svoju malu večericu dobili, odmah su otišli, netko skokom, netko tko je bio tiha temperamenta polaganim korakom. Došli su pred dvorišna vrata da gledaju strane osobe i kočiju u kojoj će se njihova Lotta odvesti.

- Ispričavam se što ste zbog mene morali doći do kuće i što su djevojke morale čekati. Zauzeta oblačenjem i drugim poslovima koje sam morala obaviti da bi u kući za moje odsutnosti bilo sve u redu, zaboravila sam dječici dati jesti, a ne pristaju da im itko drugi nareže kruha za večeru osim mene.

Izgovorio sam joj neki obični kompliment, a cijela mi je duša bila u očima i ušima dok sam joj motrio divni lik, slušao glas, upijao kretnje. Tek što sam se malo pribrao, ona odjuri u svoju sobu po rukavice i lepezu. Mališani su me gledali ne prilazeći, nekako sa strane, a ja krenuh prema najmlađemu djetetu doista prekrasna lica. Ali dijete se povuklo preda mnom, a u tome času dođe odozgora Lotta i reče: "Louis. daj ruku gospodinu rođaku." Dijete mi sasvim slobodno pruži ručicu, a ja nisam mogao izdržati da ga ne poljubim, premda mu je nosić bio malo zaprljan.

"Rođak?", rekoh pružajući joj ruku, "mislite li da imam sreću biti s vama u srodstvu?"

"Oh", reče Lotta s nestašnim smiješkom, "mi imamo svuda jako puno rodbine i bilo bi mi žao kada biste mi vi bili najgori rođak." Odlazeći dade Sofiji, prvoj do sebe po godinama, djevojčici od kojih jedanaest godina, nalog da pazi na djecu i da pozdravi tatu kada se bude vratio sa svoje jahaće šetnje. Dječici reče da moraju slušati sestru Sofiju kao nju samu, a neki joj mališani to naglas i obećашe. Samo jedna mala, otresita plavokosa djevojčica od kojih šest godina reče: "Ali ona nije ti, Lottice, tebe volimo više." Dva se najstarija dječaka popeše otraga na kočiju, a ona im, na moju molbu, dopusti da ostanu do izlaska iz šume, ako obećaju da će biti pristojni i da će se čvrsto držati.

Lijepo smo se smjestili u kočiji, ženske su si izrekle dobrodošlicu, počele pričati o haljinama, rekle nešto zgodno o šeširima, dosta prorešetale društvo koje nas je čekalo, ali je Lotta brzo zapovjedila kočijašu da stane, a dječacima da siđu. Braća su starijoj sestri na odlasku poljubila ruku, stariji nježno kako priliči mladiću od petnaest godina, mlađi nestašno. Rekla im je da pozdrave djecu, pa kočija nastavi vožnju.

Rođakinja upita Lottu je li pročitala knjigu koju joj je nedavno poslala. "Nisam", reče Lotta, "ne sviđa mi se. Vratit ću vam je. Ni prijašnja nije bila bolja." Začudio sam se i pitao o kojim je knjigama riječ. Odgovorila mi je:.....! Shvatio sam da u svemu što govori ima puno karakterne snage, a sa svakom novom rečenicom bljesnule bi na njezinu licu nove zrake duha, treptala nova dražest, a vidjelo se kako joj je drago što je razumijem.

"Kad sam bila mlada", reče, "ništa nisam voljela tako kao romane. Sam Bog zna kako mi je bilo lijepo kada bih nedjeljom sjela u neki kutak i svim srcem pratila zgođe i nezgođe miss Jenny (to je glavni lik tadašnjeg popularnog francuskog romana "Histoire de Miss Jenny

¹ Prinudeni smo da ovo mjesto iz VVertherova pisma ne objavimo, kako bi se izbjegao svaki povod na nečiju žalbu. Nijedan autor doduše ne bi u načelu trebao pridavati važnosti kritici koju je o njegovu djelu izrekla jedna djevojka ili mladić nestalna načina života.

Glanville", koji je 1764. izašao u njemačkome prijevodu, primjedba prevoditelja). Ne niječem da mi se ta vrsta književnosti donekle sviđa i danas. Ali budući da slabo stignem čitati, knjiga mora potpuno biti po mom ukusu. Najdraži mi je takav autor u čijoj knjizi mogu naći svoj vlastiti svijet, čijim likovima ide u životu kao i meni, a fabula je tako zanimljiva i srdačna kao što je moj vlastiti kućni život, koji doduše nije baš raj, ali je sve u svemu ipak izvor neizrecive sreće."

Potrudio sam se skriti uzbuđenje koje me je obuzelo nakon tih njezinih riječi. Nisam mogao. Govorila je usput i o knjizi *Wakefieldski svećenik*¹ ili o...² i to tako sjajno da sam se sav zanio. Dugo sam i sam govorio o književnosti htijući odjednom reći sve što znam. Kasnije sam primijetio da se Lotta obraća ostalim dvjema djevojkama, koje su cijelo vrijeme šutjele razrogačenih očiju kao da nisu s nama. Rođakinja me je više puta podrugljivo pogledala dižući svoj nosić, ali na to nisam obraćao pozornost.

U nastavku razgovora došla su na red zadovoljstva što ih pruža ples. "Makar užitak plesa slovio kao grijeh", reče Lotta, "rado priznajem da mi ništa nije draže od njega. Kad mi dođu kakve mučne misli u glavu, sjednem za svoj raštamani klavir, odverglam jednu kontradansu i opet sam dobre volje."

Oh, kako sam u tome razgovoru upijao pogled njezinih crnih očiju! Oh, kako su mi privlačile dušu usne pune života, svježi prpošni obrazi! Njezino sam sjajno izlaganje slušao više dušom, sav sam uronio u ono što je govorila premda nisam ni čuo pojedine riječi! - Eto, sada si možeš predočiti sve, jer me poznaješ. Ukratko, izašao sam iz kola kao mjesečar kad su se zaustavila pred plesnom dvoranom, kao mjesečar sam se motao okolo u već nadošlom sumraku, nisam tako reći ni čuo glazbu koja nas je dočekala u rasvijetljenome plesalištu.

Dva gospodina, jedan s prezimenom Audran i stanoviti

¹ Poznati roman engleskog pisca Goldsmita; ² I ovdje su izostala imena nekih domaćih autora. Tko je kadar razumjeti na što se odnosi Lottina pohvala, osjetit će svim srcem da je utemeljena kad to mjesto u knjizi pročita. Tko to ne može, ne treba znati ni ime pisca.

N. N. tko će sva ta imena upamtiti! - jedan od njih rođakinjin, drugi Lottin unaprijed dogovoreni partner, dođoše do vrata kočije, uzeše sa sobom svoje dame, pa sam i ja poveo svoju.

Plesali smo zmijolike menuete, gdje se partnericama redomice daju ruke. Davao sam ruku jednoj za drugom, ali najnespretnije nisu znale ruku primiti i dokrajčiti ples. Lotta i njezin partner započeh englesku kontradansu, mi se pridružismo... koje li sreće kad je došla na red figura u kojoj smo se našli ona i ja. Morao bi je, prijatelju, vidjeti kako pleše! Gle, prepušta se cijelom dušom i cijelim tijelom. Cijelo joj je tijelo pojam jedinstvena sklada. Bezbrižna je, neusiljena, kao da je ples doista - sve, kao da ne misli ni na što drugo, kao da ni za što drugo ništa ne osjeća! U tome času za nju doista ničeg nema osim plesa.

Zamolih je za drugu kontradansu¹, nije mogla nego treću. Rekla mi je na savršeno neusiljen i dražestan način da jako rado pleše i njemačke plesove. "Ovdje je takva moda", nastavi, "da partneri koji su došli skupa ostaju takvi i za njemački ples², ali moj partner valcer pleše slabo, pa mi je zahvalan ako ga pustim. Ni vaša plesaćica nije bogzna što, a vi, prema onome što sam vidjela dok smo izvodili engleske plesove, plešete odlično. Ako pristajete biti moj plesač u njemačkome plesu, izvolite pitati dopuštenje od mojega gospodina partnera, a ja idem zamoliti vašu damu."

Pružih joj ruku u znak da se slažem, te se dogovorismo da njezin partner, dok nas dvoje budemo plesali, zabavlja svoju partnericu.

Tako je počelo. Prvo smo uživali u plesnim figurama koje se svode na raznovrsno prepletanje ruku. S kakvom se je dražešću, s kakvom lepršavošću gibala! Onda smo prešli na valcersku vrtnju, parovi su se kotrljali poput kugli, isprva je bilo nereda jer je malo tko znao dobro plesati valcer. Mi smo pametno pričekali da se nespretni zasite plesa, a kad su najnespretniji otišli s plesnoga podija, upadosmo mi i junački izdržasmo s još jednim parom (bili su to Audran i njegova partnerica) do kraja. Nikad

¹ Francuski: *contredanse* - starinska igra sa više parova; ² Pod njemačkim plesom misli se, prije svega, na valcer.

nisam tako lako letio. Bilo je kao da nisam čovjek. Držao sam u rukama najumiljatije stvorenje i lebdio s njime okolo kao vjetar dok je sve oko nas iščezlo... Bit ću iskren, Wilhelme, zakleo sam se u tome času da djevojci koju ljubim, na koju imam pravo, neću nikad dopustiti da pleše valcer s nekim drugim, nego samo sa mnom, makar propao! Shvatit ćeš me!

Napravili smo nekoliko krugova običnim korakom da malo odahnemo. Onda je Lotta sjela, a ja sam je ponudio narančama koje sam usput bio ponio, a bile su mi posljednje. Bio je to pun pogodak, samo što je Lotta iz uljudnosti nudila i neku ne baš skromnu osobu koja je sjedila u blizini. Svaka me je kriška koju je ta susjeda zagrizla ubola u srce!

Kod trećega engleskog plesa bili smo drugi par po redu. Kad smo prošli kroz red plesača, pri čemu sam rukom i okom milovao Lottu sa žudnjom čiju veličinu znade samo Bog, te sam tako očitovao najiskreniju, najčišću radost, dođosmo do neke žene koja mi se učinila čudnom jer joj lice nije bilo baš mlado, a bila je veoma ljubazna. Pogleda sa smiješkom Lottu, podigne prst kao u znak prijatne i izrekne ime Albert. To je i ponovila veoma značajno kad smo opet proletjeli uz nju u kontradansi.

"Tko je Albert", rekoh Lotti, "ako nije nezgodno pitati?" Htjela mi je odgovoriti, ali tada je u plesu došla na red figura zvana velika osmica, pa smo se razdvojili. Čelo kao da joj se malo smrklo kad smo se u plesu opet sastali. "Zašto da vam ne kažem?" reče Lotta pružajući mi ruku u plesnoj figuri promenade. "Albert je jedan poštenjak s kojim sam zapravo zaručena." To mi nije bilo ništa novo (rekle su mi za zaručnika djevojke dok smo se vozili kočijom), točnije: bilo mi je ipak posve novo, jer tu vijest još nisam stigao dovesti u neku misaonu svezu s ovom djevojkom što mi je za tako malo vremena postala silno važna.

Ukratko: zbunio sam se, zaboravio na ples, spojio se u kontradansi s krivim parom, sve se poremetilo, bila je potrebna velika Lottina prisutnost duha, spretnost i gibljivost da se red opet vrati.

Ples još nije bio gotov kad su munje, koje smo već

dugo mogli s vremena na vrijeme vidjeti na obzorju (a ja sam neprestano govorio da nisu one prave), postale sve jače i začula se grmljavina koja je nadglasala glazbu. Tri ženske izadoše iz reda, za njima pođoše njihovi partneri, nastade opći nered, glazba je utihnula. Naravno: kada nas neka nesreća ili što god strašno iznenadi baš onda kad se zabavljamo, neugodni je učinak veći nego inače. Dijelom je to stoga što se dojmovi koji su suprotni onome što upravo proživljavamo življe osjete, ali je važniji razlog u tome što su nam osjetila nadražena prethodnom radošću, pa nove dojmove brže primaju. Tako sam si objašnjavao neobične reakcije koje su se pojavile kod mnogih nazočnih žena. Najpametnija je sjela u kut leđima prema prozoru i začepila uši. Druga se sklupčala pred njom i sklonila glavu u krilo prve. Treća se ugurala među njih, zagrlila ih i briznula u plač. Neke su htjele kući, druge nisu znale što bi, nisu se snašle ni znale pružiti otpor našim mladim i drskim lovcima na poljupce, što su se dali na to da strašljive molitve koje su ljepotice upućivale nebu sami skinu s njihovih usana. Bilo je gospode koja su se povukla da u miru popuše koju lulu duhana, a ostalo društvo nije odbilo gazdaričin prijedlog (baš se dobro sjetila!) da se ostatak večeri provede u drugoj sobi, koja ima kapke na prozorima i zastore. Čim nas je gazdarica dovela u tu sobu, Lotta je stala razmještati stolce u krug. Kad smo svi sjeli, predložila je društvenu igru.

Vidio sam neke kako istezanjem ruku i nogu i škuljenjem gubice pokazuju želju za nekim sočnim "zalogom". "Igrat ćemo se brojeva", reče Lotta. "Pazite dobro! Ja ću ići naokolo zdesna nalijevo i svatko će mi, kada dođem do njega, reći svoj broj prema tome gdje sjedi u ovome krugu. To mora ići brzo kao puščana paljba, a kad se svrši krug, broji se opet i tako do tisuću, a tko zamuca ili krivo kaže, dobit će ćušku!" Bilo je veselo gledati. Ona je kružila s podignutom rukom. Prvi je rekao "jedan", onaj do njega "dva", sljedeći "tri" i tako dalje. Brojilo se sve brže i brže, jer je ona neprestano požurivala. Jedan se zbunio i pljus! dobio je ćušku. Prasnuo je opći smijeh pa se i sljedeći zabunio i pljus! pala je druga ćuška. I tako sve brže i brže! Ja sam dobio dvaput, činilo mi se da me

je udarila jače nego druge, čemu sam se u sebi radovao. Sveopći smijeh i halabuka skratili su igru prije nego smo došli do tisuću. Parovi koji su se potpuno zbližili odvojili su se od društva, nevjeme je prošlo, Lotta se vratila u dvoranu, a ja za njom. Usput mi je rekla: "Zbog zaušnica su zaboravili nevjeme i sve ostalo." Nisam znao što bih rekao. "Ja sam se i sama puno bojala, ali sam morala nastupiti neustrašivo, kako bih drugima ulila hrabrost, pa sam tako hrabrom postala i sama!"

Stadosmo uz prozor. U daljini je grmjelo, cijelim je krajem rominjala divna kišica, miris prirode prepun svježine dopirao je do nas kroz gusti topli zrak. Stajala je naslonjena laktovima na prozor, gledala je krajolik prodornim pogledom, zatim je pogledala u nebo pa u mene, oči joj se skvasiše, uhvati me za ruku i reče: "Klopstock!"¹. Odmah sam se sjetio divne ode koja je i njoj bila na pameti. Uronio sam u bujicu osjećaja, koju je ona na taj način na mene izlila. Nisam izdržao: sagnuo sam se i poljubio joj ruku plačući od silne radosti. - Plemeniti pjesniče! Kamo sreće da si vidio izraz njezinih očiju, jer ona u tebi vidi božanstvo, a kamo sreće da se tvoje ime preda mnom više nikad ne spomene bez poštovanja, što se dosad nažalost često događalo!

19. lipnja

Qdje sam prošli put stao u svojoj pripovijesti, više ne znam. Znam da su bila dva sata u noći kad sam pošao u krevet. Da sam ti ovo mogao izravno pričati, a ne u pismu opisivati, ne bih te valjda pustio prije ju-tra.

Što je bilo kad smo se vraćali s plesa, nisam ti još pričao, a ne da mi se pričati ni danas.

Bila je predivna zora. S drveća u šumi padale su kapi, oko nas ravnica puna svježine. Obje su djevojke što su bile s nama zaspale u kočiji. Lotta me upita želim li također spavati, nju to ne bi smetalo. "Dok vidim da su vama oči otvorene", rekoh pogledavši je odlučno, "nema

• Njemački pjesnik - klasik.

straha da bi me uhvatio san." Oboje smo izdržali budni sve do vanjskih vrata Lottine kuće. Služavka ih je tiho otvorila, a kad je Lotta pitala za oca i dječicu, rekla je da su dobro i da još spavaju. Tada sam se oprostio i zamolio je za dopuštenje da je još istog dana posjetim. Pristala je pa sam joj došao. Otada me nije briga što je sa suncem, mjesecom, zvijezdama, neka samo rade svoj posao, ja ne znam kad je dan kad je noć, sav je svijet oko mene iščeznuo.

Živim tako sretne dane kakve je Bog namijenio svojim svecima. Što god mi se ikad dogodi, ne smijem reći da nisam uživao radosti života, najčistije radosti života. - Ti znaš moj Wahlheim, tamo sam se potpuno sredio, a odatle imam samo pola sata do Lotte, gdje uživam puninu svoje sreće i svu sreću koja je ljudima dana.

Kad sam odabrao Wahlheim za cilj svojih šetnji, nisam ni slutio da ću biti nebu tako blizu! Koliko sam puta lovačku kuću Lottina oca, u kojoj su sada sve moje želje sažete, promatrao na svojim velikim šetnjama nekad s brda, nekad s ravnice preko rijeke!

Dragi Wilhelme, svašta sam razmišljao o ljudskoj želji za proširenjem vidika, za novim otkrićima, za putovanjima po svijetu, a onda sam razmišljao o unutaršnjem nagonu što čovjeka potiče da se dragovoljno preda ograničenjima, da se kreće smjerom stečenih navika i da se ne brine ni za desno ni za lijevo.

Gle čuda! Kad sam došao ovamo i s brežuljka promatrao lijepu dolinu, sve me je to privlačilo. - Tamo je šumica! - Ah, bilo bi divno združiti se s njezinim sjenama! - Tamo je vrh brda! Ah, bilo bi divno motriti odozgo na cijeli kraj! - Gle brežuljaka što su se nanizali nad skrovitim dolinicama! - Bilo bi divno skitati se među njima! - Trčao sam tako ovamo i onamo, vraćao se i opet išao, ali nisam našao ono čemu sam se nadao. Oh, s daljinom je kao s budućnošću! Veliko polumračno Nešto leži pred našom dušom, tu rone naši osjećaji, naše oči, cijelo naše biće nudi svoju potpunu predanost, silno žudimo da nas posve ispuni jedan jedini veliki i divni ugođaj. - I gle, kad dotrčimo do cilja, kad se "Tamo" pretvori nJ'Qg^je^ sve je isto kao prije, čamimo u svojem siromaštvu)7-^'

svojim ograničenjima, a duša nam žudi za utjehom, koja je ostala iza nas.

Tako i najnemirniji lutalac nakraju opet poželi svoj zavičaj i u svojoj kućici, na grudima svoje žene, u krugu svoje djece, u radu za prehranu obitelji nađe onu sreću koju je uzalud tražio po svijetu.

Kad ujutro, čim grane sunce, hodam po svome Wahlheimu i u povrtnjaku gostionice osobno nabeream graška šećerca, sjednem i čistim ga čitajući Homera; kad u maloj kuhinji odaberem lonac, izrežem si maslac, stavim mahune na vatru, poklopim ih, sjednem uz njih da ih lakše prevrćem: tada mi se čini da točno znam kako je bilo obijesnim Penelopinim proscima dok su klali volove i svinje, rezali ih i pekli. Nema ničega što bi me moglo ispuniti spokojnim i stvarnim ugođajem kao što su oblici patrijarhalnoga života, koje ja, hvala Bogu, mogu bez prenemaganja utkati u vlastiti način života.¹

Kako mi je lijepo što moje srce može osjetiti priprostu, bezazlenu radost čovjeka što na svoj stol nosi glavu kupusa koju je sam uzgojio, jer tu nije riječ samo o kupusu nego i o svim dobrim danima i lijepim jutrima kada ga je sadio, o ljupkim večerima kada ga je zalijevao i radosti kad je vidio da dobro napreduje - sve te radosti ponovno osjeća u istom trenutku kada osjeća radost što ga donosi na svoj stol.

29. lipnja

Prekjučer je ovamo kneževu činovniku, Lottinu ocu, došli lazio liječnik iz grada, pa me je našao na podu među dječicom: jedni su se penjali po meni, drugi su me štipkali, ja sam ih škakljao da ih navedem na smijeh i tako je nastala prilična halabuka. Doktor, koji je jako ograničen poput lutke na žici i koji za vrijeme razgovora bez prestanka navlači manšete svoje košulje i cupka svoj nabrani ovratnik, smatrao je to što radim nečim ispod dostojanstva pametna čovjeka; to sam mu vidio na nosu. Ja se nisam dao sme-

Detalj iz Homerove *Odiseje*. XX. pjevanje, stihovi 251/252.

tati, pustio sam ga da raspreda neke vrlo pametne teme i gradio sam djeci iznova kuće od karata, jer su prethodne srušene. Poslije je hodao po gradu i tužio se kako su djeca kneževa činovnika i inače neodgojena, a sad ih je Werther posve pokvario.

Da, dragi Wilhelme, na ovoj su zemlji mojemu srcu najbliža bića djeca. Kad ih promatram, vidim u sitnim postupcima klice svih onih vrlina i sila koje će im jednom trebati. Kad u svojeglavosti naslućujem buduću postojanost i čvrstinu karaktera, a u obijesti veselost i bezbrižnost, koje će im pomoći da umaknu opasnostima svijeta (sve to u punoj nevinosti, nepokvarenosti), - uvijek ponovim u sebi zlatne riječi Učitelja ljudskog roda: "Ako ne budete kao jedan od ovih malenih..." Pa ipak, predragi prijatelju, mi toj djeci, koja su nam ravnopravna, koju bismo morali promatrati kao svoje uzore, ne priznajemo nikakvih prava. Nemaju pravo imati vlastitu volju! - A zar je mi nemamo? Odakle nama pravo na nju? - Iz činjenice što smo stariji i lukaviji! A ti, dobri Bože, smatraš gledajući s neba da na zemlji ima samo djece, male i stare djece. Kojoj se od njih više raduješ, to je davno objavio tvoj sin. A odrasli kažu da vjeruju u njega i pritom neće da čuju što je kazao - i to je svojstvo starih! Odgajaju djecu tako da ih oblikuju prema sebi i... Prekidam! Wilhelme, zbogom! Ne bih više naklapao.

1. srpnja

Što Lotta znači nekome bolesniku, to sluti moje vlastito jadno srce, kojemu je gore nego mnogima koji venu u bolesničkome krevetu. Ona će provesti nekoliko dana kod jedne poštene žene, koja se, po izjavi liječnika, približava svome kraju, a želi da u svojim posljednjim časovima ima Lottu uz sebe. Prošlog sam tjedna bio s Lottom kod župnika u St., malom mjestu na obronku planine, u koje se dođe za sat vremena. Lotta je povela i sestru, po godinama drugu do sebe.

Stupili smo u župnikovo dvorište u sjeni dvaju visokih oraha. Dobri je starac sjedio na klupi ispred kućnih vrata,

a kad je spazio Lottu, živnuo je, zaboravio svoj grubi štap i odvažno joj krenuo u susret. Ona mu pritrči, prisili ga da opet sjedne, sama se smjesti do njega, rekne mu da ga je njezin otac dao puno pozdraviti, pomiluje njegovu ružnog i prljavog najmlađeg sinčića¹, mezimče za njegove stare dane. Trebao si je vidjeti, Wilhelme, kako starca zabavlja, kako podiže glas da dopre do njegovih napola gluhih ušiju, kako mu priča o mladim jakim ljudima koji su iznenada umrli, kako mu hvali češko lječilište Karlove Vary i pozdravlja njegovu odluku da tamo otiđe sljedećega ljeta, kako ga uvjerava da mnogo bolje izgleda, da je mnogo živahniji nego kad je prošli put bila kod njega. - Za to sam vrijeme ja uljudno razgovarao s njegovom suprugom. Starac je posve živnuo, a kako ja nisam mogao u razgovoru preskočiti lijepe orahe koji su nam davali ugodnu hladovinu, počeo nam je, doduše sa stanovitim tegobama, pričati njihovu povijest. "O starome orahu ne znamo kad je zasaden ni tko ga je zasadio, neki spominju ovog neki onog župnika. Ali mladi je orah star točno kao moja žena, u listopadu će biti njoj i njemu pedeset godina. Njezin ga je otac zasadio ujutro onoga dana kada se ona - navečer - rodila. Vodio je župu prije mene, taj mu je orah bio neizrecivo drag, a nije manje ni meni. Moja je sadašnja žena sjedila pod orahom na balvanu i plela kad sam ja prije dvadeset i sedam godina kao siromašni student prvi put došao u ovo dvorište."

Lotta ga upita za kćerku. Gospodin Schmidt ju je odveo na livadu da pripaze na radnike. Stari je nastavio pričati kako ga je prethodnik zavolio, a i njegova kći, te kako je prvo postao njegov zamjenik, a onda i nasljednik. Priči se nije vidio kraj ni kad se pojavila župnikova kći s takozvanim gospodinom Schmidtom. Pozdravila se s Lottom srdačno i toplo, a moram reći da se i meni svidjela. Bila je hitra smeđokosa djevojka lijepa stasa, koja bi svakome tko nakratko naiđe u ovaj kraj mogla biti ugodno društvo. Njezin dečko (takvim nam se gospodin Schmidt odmah predstavio) bio je fin, ali šutljiv čovjek, koji se nije htio pridružiti razgovoru, premda ga je Lotta neprestano uvlačila.

Radi se o evangeličkome župniku, koji smije imati obitelj.

Što me je najviše zbunjivalo, razlog njegove nedruželjivosti nije bila slaba pamet (crte njegova lica govore su suprotno) nego svojeglavost i zlovolja. Kasnije je to nažalost bilo i previše jasno, jer kada bi Friederika, šecući s Lottom, od zgrade do zgrade prihvatila i moje društvo, Schmidtovo bi se lice, a bio je i inače tamne puti, tako smrklo da bi me Lotta povlačila za rukav, želeći me upozoriti da sam s Friederikom preveć ljubazan... Ništa me toliko ne srđi nego kada vidim kako ljudi jedan drugog muče, pogotovo kada mladi ljudi u cvatu života, u doba kada im je srce otvoreno za sve radosti, jedan drugome kvare nevažnim glupostima sretne dane, a kada uvide da se tako upropašteno vrijeme ne može nadoknaditi, bude već prekasno. To me je grizlo i nisam izdržao: kad smo se navečer vratili u župu i bili za stolom ponuđeni mlijekom, pa kad je razgovor došao na temu radosti i patnji ovoga svijeta, uhvatio sam se za tu misaonu nit i održao žestok govor protiv zlovolje.

"Mi, ljudi, često se tužimo", počeh, "da je dobrih dana malo, a da je loših dana puno, a te su tužaljke ponajviše bez temelja. Kada bismo uvijek imali otvoreno srce za radosno prihvaćanje dobra što nam ga Bog svakog dana sprema, mi bismo onda stekli snage da podnesemo i zlo, ako naiđe." "Ali mi nemamo vlasti nad našom ćudi", upadne župnikova gospođa, "mnogo ovisi i o tijelu! Kad je netko bolestan, ništa mu nije pravo." Priznao sam da je tako i nastavio: "Hajdemo onda sa zlovoljom postupati kao s bolešću i tražiti za nju lijeka." - "To mi je drago čuti", reče Lotta, "ja bar mislim da puno od nas zavisi. Znam po sebi. Kad me nešto smeta i osjećam da ću se naljutiti, ja skočim u vrt, prošetam gore-dolje i otpjevam si nekoliko kontradansa. Začas je sve u redu."

"Upravo sam to htio reći", nastavih ja, "sa zlovoljom je isto kao i s lijenošću, ona je neka vrsta lijenosti. Naša je narav sklona lijenosti, ali ako smognemo snage da se trgnemo, ići će nam rad sjajno od ruke i mi ćemo u djelatnome životu naći pravu sreću." Friederika me je slušala vrlo pažljivo, a njezin mi se dečko suprotstavio riječima da nitko nije gospodar nad samim sobom, a najmanje se može vladati osjećajima. "Ovdje se radi o neugodnom os-

jecaju", odvratih ja, "kojega bi se svatko želio riješiti, a nitko ne zna dokle dopiru njegove snage dok ih nije iskušao. Tko je primjerice bolestan, svakako će ići liječnicima, neće odbiti ni najmučnije postupke u liječenju, pristat će i na najgorče lijekove, samo da mu se povrati željeno zdravlje."

Opazio sam da i časni stari župnik napinje svoj sluh, kako bi mogao pratiti našu raspravu, pa sam podigao glas, jer sam imao nešto reći i na njegov račun. "U crkvi se čuju propovijedi protiv puno poroka", rekoh, "ali nisam nikad čuo da bi neki župnik s propovjedaonice uzeo na nišan zlovolju¹". - To bi bio posao samo za gradske župnike", reče starac, "seljaci ne znaju što je zlovolja." Ipak je priznao da bi osuđivanje zlovolje kadšto dobro došlo, barem što se tiče njegove žene ili gospodina kneževa činovnika. Društvo se nasmijalo, on se smijehu pridružio, pri čemu ga je spopao dug kašalj, što je razgovor prekinulo. Zatim se onaj mladić opet javi: "Vi ubrajate zlovolju među poroke, ja mislim daje to pretjerano." - "Nije pretjerano", bio je moj odgovor, "jer sve što činimo na svoju vlastitu štetu i na štetu svojih bližnjih zaslužuje da bude nazvano porokom. Zar nije dosta loše već to što nam ne polazi za rukom učiniti drugoga sretnim, zar moramo još i otimati radost koju si nečije srce ponekad samo zna priuštiti? Jeste li ikad sreli zlovoljna čovjeka koji bi bio toliko pristojan da tu zlovolju skriva, da muči samo njega, da radost ljudi oko njega ne bude uništena? Prije će biti da je zlovolja odraz našega unutarnjeg nezadovoljstva što kao ljudi slabo vrijedimo, našega nezadovoljstva samim sobom, čemu se onda pridružuje zavist, koju huška naša glupa oholost. Vidimo oko sebe sretne ljude, u čijoj sreći nikakva udjela nemamo, pa nam je to nepodnošljivo." Lotta mi se nasmiješila vidjevši da sam pao u zanos, a suza koju primijetili u Friederikinim očima potaknula me je da nastavim. "Prokleti bili", rekoh, "oni koji se služe vlašću što je imaju nad nekim srcem da tome srcu otmu priproste radosti koje su same u tome srcu nikle. Svi kasniji darovi, sve usluge na svijetu ne mogu nadomjestiti onaj izgubljeni

¹ Lavater u djelu *Propovijedi o Joni* ima sjajnu propovijed o zlovolji.

trenutak unutarnje sreće što nam ga je razorila zlobna zlovolja našega tiranina."

Srce mi je nabreklo u tom času, uspomene na mnoge nevolje iz prošlosti kidale su mi dušu, oči mi se napuniše suzama.

"Tko li je taj", kliknuh, "koji svakoga dana ima na pameti da ne može biti više od koristi svojim prijateljima nego tako da im dopušta njihove radosti i da im se u njima pridruži i tako ih poveća? I da se upita može li im dati barem kap utjehe, ako im dušu zahvati tjeskobna strast i lomi ih jad?"

A ako ta osoba koju si gazio dok je bila u cvijetu mladosti padne u pogibeljnu, smrtnu bolest, zahvati je potpuno klonuće, upravi zamrle oči prema nebu, blijedo joj čelo pliva u smrtnome znoju, a ti ispred kreveta stojiš kao prokletnik, duboko svjestan da si uza svu svoju moć posve nemoćan i dušu ti grči strah: sve bi dao da stvorenju koje tone podaš kap snage, iskru ohrabrenja..."

Uspomena na jedan takav događaj, kojemu sam bio nazočan, posve zagospodari nada mnom dok sam ovo govorio. Pritisnuh rupčić na oči i napustih društvo. Tek me je Lottin glas, njezin poziv da idemo kući, dozvao u pamet. Putem mi je prigovarala što si dopuštam da me sve tako silno ponese, jer ću tako propasti. Moram se čuvati. - Oh, anđele! Zbog tebe moram živjeti!

6. srpnja

Još uvijek ide svojoj umirućoj prijateljici, uvijek je ista, uvijek je nesebično, blago stvorenje, koje, gdje god dođe, ublažuje bolove i donosi radost. Jučer navečer je išla šetati s Marijanom i malom Malčikom, znao sam to, došao sam gdje su bile, pa smo šetali skupa. Nakon sat i pol počeli smo se vraćati prema gradu, pa smo došli do onoga zdenca koji mi je puno značio, a sad mi znači tisuću puta više. Lotta je sjela na zidić, mi smo pred njom stajali. Ogleđao sam se i gle: preda mnom je oživjelo vrijeme kad mi je srce bilo tako osamljeno! Rekao sam zdencu: "Dragi zdence, otkako sam se prestao odmarati u tvojoj svežini, puno puta te prolazeći u žurbi nisam ni

pogledao." Pogledao sam dolje i vidio Malčiku kako nosi čašu vode i pritom se drži kao da je uradila velik posao. Pogledao sam Lottu i postao svjestan što mi sve znači. Dotle je djevojčica došla odozdo s čašom. Marijana joj je htjela čašu uzeti. "Ne!", klikne dijete gledajući Lottu vrlo slatkim izrazom lica, "Lottice, ti trebaš prva piti!" Rekla je to s toliko iskrenosti i dobrote da sam bio očaran. Nisam umio drugačije izraziti svoja osjećanja: podigao sam dijete uvis i poljubio ga tako žestoko da je odmah počelo kričati i plakati. "Loše ste uradili", reče Lotta. To me pogodilo. "Dođi, Malčika", nastavi Lotta, uzme je za ruku i povede niza stube do izvora, "brzo, brzo se operi na ovome svježem izvoru i sve će biti u redu!" Stajao sam i promatrao malu kako s velikom žustrinom mokrim ručicama trlja obraz, jer je čvrsto vjerovala kako će joj od poljupca izrasti ružna brada, ako ga ne opere u ovoj čudotvornoj vodi i tako spriječi sramotu. Premda je Lotta rekla: "Dosta je!" mala se dalje revno trljala: bolje previše nego premalo. Kažem ti, Wilhelme, gledao sam taj prizor s više poštovanja nego što bih gledao nečije krštenje vodom. Kada se Lotta vratila gore, došla mi je želja da pred nju kleknem kao pred proroka koji je isprao grijeha svoga naroda.

Navečer nisam izdržao da ne ispričam taj za mene radosni događaj jednome čovjeku o kojemu sam mislio da će me razumjeti, jer je pametan. I što? Rekao je da je Lotta vrlo loše postupila: djecu ne smijemo ni u čemu obmanjivati, inače će nastati puno zabluda i praznovjerica, a od njih treba djecu od ranih nogu čuvati. - Pade mi na um da je taj čovjek prije osam dana imao u kući krštenje, pa mu se nisam opirao, ali sam u svome srcu i dalje vjerovao da s djecom treba postupiti kao što Bog postupa s nama, jer nas najviše usređuje kad nas pušta da ostanemo u svojim dragim tlapnjama, makar nam je tako nesiguran hod.

8. srpnja

Baš sam dijete! Inatim se zbog jednog jedinog pogleda. Baš sam dijete! - Bili smo u Wahlheimu. Naišla je ko-

cija s djevojkama, koje su nam se pridružile i kasnije se same vratile. Za vrijeme šetnje činilo mi se da u Lottinim crnim očima... budala sam, oprosti... ah, da samo vidiš te oči. Da skratim (oči mi se sklapaju od snenosti): djevojke se popeše u kočiju, oko koje smo stajali mladi W, Selstadt, Audran i ja. One su s vrata kočije časkale s tim momcima, površnim vjetrogonjama. - Tražio sam Lottine oči. Ona je svraćala pogled s jednog na drugog... Ali na mene? Na mene? Stajao sam tako sam, a njoj tako privržen - i nije me pogledala! - Srce moje joj je reklo ti-suću puta "Zbogom!", nije me pogledala! Kočija je krenula, osjetih suzu u svome oku. Gledao sam za kočijom, vidio sam na prozorčiću Lottinu krasno uređenu kosu, vidio sam kako se Lotta ogleda... Za kim? Za mnom? - Ah, dragi moj! Lebdim u toj neizvjesnosti. Tješim se: možda se ipak za mnom ogledala! Možda! - Laku noć! Zaista: pravo sam dijete!

10. srpnja

Tspadnem uvijek glup kad se u društvu povede razligovor o njoj, trebao bi to vidjeti. Pa još kad me upitaju kako mi se Lotta sviđa! Sviđa! Smrtno mrzim tu riječ. Kakav bi to bio čovjek kojemu se Lotta samo sviđa, kojemu ne ispunja sav razum, sva osjećanja! Sviđa? Nedavno me jedan pitao kako mi se sviđa Osijan!¹

11. srpnja

^/ospodi M. je jako loše. Molim se za njezin život, jer V3Lpatim zbog nje kao i Lotta. Nju viđam (rijetko) kod jedne prijateljice, a danas mi je ispričala neobičan događaj. - Stari M. je škrtac i prostak, te je svoju ženu tijekom života puno mučio i ostavljao tako reći bez sredstava, ali žena se je ipak dobro snalazila. Nedavno joj je liječnik

¹ Prema škotskom predanju, pjesnik koji je živio u III. stoljeću, bio slijep kao i Homer. Tek stoljećima kasnije nađen je u škotskim planinama junački spjev *Fingal* (Osijan je bio sin čuvenoga Fingala) i to se, sa još drugim pjesmama uzima za djelo Osijanovo.

rekao da se neće izvući. Ona je onda pozvala mu-ža (Lotta je bila u sobi) i rekla mu ovo: "Moram ti pri-znati jednu stvar, zbog koje bi nakon moje smrti moglo doći do zabune i nevolje. Uredno sam vodila kućanstvo i štedjela što sam mogla više, ali sam te trideset godina morala zbog toga potkradati, što mi moraš oprostiti. Ti si u početku braka bio odredio jednu skromnu svotu za podmirivanje prehrambenih i drugih kućnih potreba. Kad se naše kućanstvo povećalo i obrt proširio, nisam te mogla natjerati da tjedni proračun za kućne troškove povisiš u skladu s promijenjenim okolnostima. Dobro znaš da si mi u vrijeme kad su potrebe bile najveće davao na tjedan i dalje sedam guldena i zahtijevao da s njima izađem na-kraj. Nisam ništa prigovarala, ali sam razliku potrebnog novca uzimala od našega utrška, i to bez problema, jer tko bi pomislio da će gazdarica krasti iz vlastite blagajne! Ništa nisam potrošila uludo, ne bih ti ovu stvar ni priznala i bez grižnje savjesti bih otišla u vječnost da me nije strah za onu koja će tvoje kućanstvo voditi poslije mene. Ta si neće znati pomoći, a ti ćeš je uvjeravati da je tvoja prva žena sjajno izlazila sa sedam guldena na tjedan."

Čudio sam se zajedno s Lottom kako netko može biti toliko glup i ne primijetiti da nešto nije u redu ako se sa sedam guldena podmiruju troškovi koji su nužno možda i dvaput veći. I sam sam poznavao ljude koji se u svojoj kući ne bi čudili ni prorokovu ulju.¹

13. srpnja

fjfe, ne varam se! Čitam u njezinim crnim očima isk-Sjireno zanimanje za mene i za moju sudbinu. Da, osjećam srcem, a srcu svome smijem vjerovati, da me ona - oh, smijem li, mogu li izgovoriti riječ koja znači isto što i nebo? - da me ona voli!

Ona me voli! - Oh, kako sam postao vrijedan pred samim sobom, kako sam - tebi mogu reći, ti te stvari sh-

Udovici koja je hranila proroka Iliju Bog je dao vrč s uljem iz ko-jega ulje nije moglo nestati, makar koliko se trošilo.

vačaš - kako sam počeo samoga sebe obožavati, otkako me ona voli!

Je li to samozavaravanje ili osjećaj za pravu stvarnost? Ne znam nikoga tko bi mi bio takmac u Lottinu srcu. Ipak: kad ona onako toplo i s ljubavlju priča o svojemu zaručniku, meni je u duši kao plemiću kojega su lišili ča-sti i dostojanstva i u to mu ime oduzeli mač.

16. srpnja

Ervotok mi se ubrza kad moj prst slučajno dirne njezin, kad nam se noge ispod stola sretnu. Bježim kao od vatre, ali me tajna sila ponovno tjera k njoj - hvata me vrtoglavica. U svojoj nevinosti, u svojoj prostodušnosti ona ne zna kako me ti mali dodiri muče. Kad u razgovoru stavi svoju ruku na moju ili mi radi veće uvjerljivosti svojih riječi dođe bliže, pa mi usne osjete nebeski dah njezinih usta, čini mi se da tonem, da me je poplavila oluja. - Oh, Wilhelme, hoću li se ikad usuditi da ovu ne-besku pojavu, ovo povjerenje...! Znaš što hoću reći. Ne, moje srce nije tako pokvareno! Ali slab jesam! Dovoljno sam slab! - A to je, zar ne, ipak pokvarenost?

Ona mi je sveta. Svaka požuda zamire u njezinoj na-zočnosti. Ne znam kako mi je kad sam s njom. To je kao da mi se duša izokreće u živce. - Ima jedna melodija koju svira na klaviru poput anđela, jednostavno, a produhovljeno. To joj je najdraža pjesma, a i mene liječi od svih patnji, dvojbi i ludorija, čim Lotta udari prvu notu. Vijesti iz an-tike o čudotvornoj snazi glazbe nipošto mi se ne čine ne-vjerojatnima. Eto, na mene djeluje najjednostavniji napjev! A ona mi ga znade ponuditi baš kad treba, često baš on-da kada bih si najradije ispalio metak u glavu. Zbunjenost i mrak moje duše raspršuju se, opet slobodno dišem.

18. srpnja

Wilhelme, kako bi naše srce izdržalo svijet bez ljubavi? To bi bilo kao čarobna svjetiljka bez svjetla. Čim uneseš u nju malu luč, pojave ti se na bijelome zidu slike

u svim bojama. Pa kada drugoga i ne bi bilo, osim tih prolaznih utvara, ipak je to sreća. Stojimo pred svojim zidom kao bezazlena djeca i zanosimo se tim čudesnim učincima.

Danas nisam išao k Lotti, nisam se mogao izvući iz društva. Što sam trebao uraditi? Poslao sam joj svojega slugu da preko njega dobijem dašak njezine blizine. Čekao sam ga vrlo nestrpljivo i puno sam se radovao kad je došao. Najradije bih mu dohvatio glavu i poljubio ga, ali bilo me je sram.

Priča se o bononskom kamenu da svijetli po noći ako je po danu bio izložen sunčevim zrakama¹. Tako je meni bilo s mojim slugom. Osjećaj da su njezine oči gledale njegovo lice, obraze, gumba na kaputiću, ovratnik na ogrtaču... činio mi je sve to svetim, vrijednim! Ne bih u tome času dao toga mladića ni za tisuću talira. Bilo mi je divno biti s njim. Nemoj se, zaboga, tome smijati, Wilhelme! Kad nam je dobro, to je nešto stvarno, a ne privid. "Vidjet ću je!", kličem odmah ujutro čim se razbudim i radosno promatram divno sunce. "Vidjet ću je!" I toga dana nemam više nijedne želje. Sve se gubi u čekanju večeri kada ću je vidjeti.

20. srpnja

\ Faša je ideja da idem s poslanikom u...., moja ideja to nije. Ne volim biti nekome podređen, a svi znamo da je, osim toga, naš poslanik antipatičan. Veliš da bi moja majka htjela da se dam u aktivan život, a meni je to smiješno. Kao da nisam i sada aktivan? Kao da nije u osnovi svejedno brojim li zrna graška ili zrna leće? Sve se u svijetu vrti oko nekakve jurnjave, a čovjek koji za volju drugih, a bez vlastite želje ili potrebe, crnči radi novca ili časti, za mene je budala.

Bononski znači bolonjski, iz talijanskog grada Bologne. Tome svijetlećem kamenu znanstveni je naziv u mineralogiji barit (težac). Otkrio ga je 1602. postolar iz Bologne Casciorolus.

24. srpnja

Toliko si se zaintačio da ne smijem zapustiti svoj slikarski rad. Radije bih prešao preko toga, ali ću ti ipak reći: već odavno sam se uglavnom prestao time baviti.

Nikad nisam bio sretniji, nikada moje osjećanje prirode, sve do posljednjega kamenčića, do posljednje travčice, nije bilo punije i dublje, pa ipak... Ne znam kako bih se izrazio: nisam kadar stvar predočiti, snaga predočivanja mi je slaba, sve pliva i tetura u mojoj duši, ne mogu povući ni potez. Umišljam si da bi bolje bilo da radim s glinom ili voskom, možda bih nešto stvorio. Uzet ću glinu, ako ovo potraje, pa ću mijesiti, makar ispali kolači.

Tripot sam počinjao Lottin portret i sva tri puta se osramotio. To me utoliko više žalosti što sam donedavno sjajno pogadao sličnost u portretiranju. Kasnije sam joj napravio siluetu¹ i to mi je dosta.

25. srpnja

Draga Lotta, ja ću sve srediti i nabaviti, samo mi dajte više naloga. I što češće. Ali jedno vas molim: nemojte posipati pijeskom papiriće na kojima mi pišete. Danas sam jedan prinio ustima, pa mi je pijesak ušao u zube.²

26. srpnja

Već sam više puta odlučio ne viđati je prečesto. Ali *m*, tko to može: izdržati. Svakoga dana popustim kušnji uz svečano obećanje: sutra joj nećeš ići, a kada dođe to sutra, pronađem neki neotklonjivi razlog da joj idem i u tili sam čas kod nje. Ili bi sama rekla prethodne večeri:

Crtež iz profila pri čemu se umjetnik drži sjene koju baca lice.

²- Onda je bio običaj da se tekst napisan tintom na papiru suši posipanjem pijeska.

"Sutra dolazite, zar ne?", pa kako bih onda mogao izostatiti? Ili mi pošalje poruku, a ja smatram uljudnim osobno joj predati odgovor. Ili je lijep dan, pa ja odšetam u Wahlheim, a kad sam već tamo, do nje je samo pola sata! Blizu sam ozračju u kojemu je ona i hop! eto me tamo. Baka mi je pričala priču o magnetnome brdu: iz brodova koji bi došli preblizu, odjednom bi izletjela sva željeznarija, čavli bi letjeli k brdu, a jadni bi mornari stradali ispod greda koje bi se bez čavala rušile.¹

30. srpnja

Albert je došao, ja ću ići. Da je on najbolji, najplemenitiji čovjek, kojemu bih ja u svakome pogledu bio spreman dati prednost, bilo bi mi neizdržljivo gledati ga kako u mojoj nazočnosti uzima u posjed toliko savršenstvo. - U posjed! - Dosta, Wilhelme, zaručnik je tu. Dobar, drag čovjek, kojemu treba ugoditi. Srećom, nisam bio na njegovu dočeku, puklo bi mi srce. Pošten je: u mojoj nazočnosti nije Lottu niti jednom poljubio. Bog neka mu plati! A zbog poštovanja koje iskazuje svojoj djevojci, moram ga i ja voljeti. On je sa mnom dobar, ali slutim da je to više Lottino djelo nego što bi bilo njegovo vlastito nagnuće: tu su žene oštromne i točno vide da im je od koristi ako svoja dva obožavatelja uspiju sprijateljiti, premda se to rijetko dogodi.

Ali ja ne bih ni mogao uskratiti poštovanje Albertu. Njegov smireni vanjski nastup silno se razlikuje od uznemirenosti mojega karaktera, koja se ne da skriti. Vrlo je osjećajan i zna što ima u Lotti. Čini mi se da nije sklon zlovolji, a ti znaš da je to porok koji najviše mrzim na ljudima.

Smatra me čovjekom od ukusa. Moja privrženost Lotti, moje žarko oduševljenje svakim njezinim postupkom, uvećava njegovo pobjedničko slavlje, pa tako Lottu voli više. Muči

Ta se priča nalazi u arapskoj zbirci *Tisuću i jedna noć*, ali i u njemačkoj, u srednjem vijeku popularnoj knjizi o zgodama i nezgodama vojvode Ernsta (Herzog Ernst).

li je kadšto sitnim ispadima ljubomore, pitanje je u koje ne ulazim, ali ja na njegovu mjestu ne bih bio dorastao toj đavolskoj kušnji.

Bilo kako bilo, moje radosti što sam s Lottom nema više! Je li to ludost ili zaslijepljenost? Nije važno kako ćemo tu stvar nazvati, ona govori sama za sebe! - Sve sam znao što sada znam i prije Albertova dolaska, znao sam da na nju nemam nikakvog prava, pa nisam ništa ni tražio - ukoliko je moguće suzdržati se od svake žudnje pokraj takve milote... A sad se budala čudi što je onaj drugi doista došao i uzeo mu djevojku. Stišćem zube i podrugujem se svojoj mucu, a dvaput ili triput više prezirem one koji bi mi mogli reći da se smirim, jer drugačije ne može biti. - Skinite mi ta strašila s vrata! Hodam okolo po šumama., a onda idem Lotti, pa kad nađem s njom Alberta kako sjedi u vrtu pod sjenicom, ne mogu dalje: budem razuzdan i lud, zbijam lakrdije, pričam gluposti. "Za Boga miloga", rekla mi je Lotta danas, "prekinite s lakrdijama poput one sinoć, strašni ste kad ste na onakav način veseli." Među nama rečeno, ja čekam da on bude spriječen nekim poslom, onda skočim iz kuće i letim Lotti - kad je sama, uvijek mi je lijepo.

8. kolovoza

Molim te, dragi Wilhelme, nemoj misliti da sam na tebe ciljao kada sam napisao da su ljudi koji od nas traže da se pokorimo neumitnoj sudbini - nenasnosni. Nisam ni pomislio da bi to moglo biti tvoje stajalište. U načelu imaš pravo. Samo, dragi moj, u svijetu se problemi vrlo rijetko rješavaju na način "ili-ili": osjećanja i načini postupanja javljaju se u mnoštvu prijelaznih oblika, kao što između kljunastoga i tupog nosa ima puno inačica.

Nećeš mi dakle uzeti za zlo, ako se pokušam provući između "ili-ili", premda tvoje dokaze priznajem.

Ti kažeš da ja kod Lotte mogu imati ili nemati izgleda. U prvome slučaju trebalo bi da stvar tjeram dalje i da se borim za ispunjenje svojih želja. U drugome pak slučaju

moram doći k sebi i osloboditi se ove jadne ljubavi koja razdire sve moje snage. Dragi moj, to je lijepo rečeno, ali to je - lako reći.

Možeš li tražiti od nekog nesretnika čiji život postupno ali nezadrživo ide svome kraju, jer ga ubija podmukla bolest, da uzme bodež i u jednome trenu prekine svoje muke? Zar mu zlo koje razdire njegove snage ne otima i hrabrost koja je nužna da se zla oslobodi?

Mogao bi mi doduše odgovoriti jednom sličnom poredbom: tko ne bi dopustio da mu odrežu ruku, da ne bi strahom i oklijevanjem stavio na kocku i sam život? Ne znam. Nemojmo se više gristi poredbama, dosta je. Wilhelme, meni kadšto dolazi trenutak neke nagle, otesite hrabrosti: krenuo bih smjesta nekamo kada bih samo znao kamo.

Navečer

Dnevnik koji sam od nekog vremena zanemario dopao mi je danas ruku: začuđuje me kako sam posve sustavno ulazio u sve, korak po korak. Premda sam svoje stanje vrlo jasno uviđao, ipak sam se ponašao kao dijete. I sad sve jasno vidim, ali nema ni najmanjeg nagovještaja da ću se popraviti.

10. kolovoza

Mogao bih voditi izvrstan, presretan život da nisam budala. Malokad se združi toliko dobrih okolnosti, kadrih usrećiti ljudsku dušu, kao što su ove u kojima se sada nalazim. Dakle je jasno da sreća ovisi samo o srcu. Ljubazna me je obitelj priznala za svojega člana, stari me gospodin voli kao sina, dječica kao oca, Lotta me isto voli... Što se tiče čestitoga Alberta, nema u njega nimalo zlovolje kojom bi kvario moju sreću, prigrlilo me je od srca, najdraže sam mu biće na svijetu poslije Lotte! - Wilhelme, prava je radost slušati nas dok šetamo i zabavljamo jedan drugoga pričanjem o Lotti. Nema na svijetu ničeg zabavnijeg od toga našeg odnosa, pa ipak mi zbog njega često dolaze suze na oči.

Pripovijedao mi je o časnoj Lottinoj majci kako je na samrtnoj postelji povjerila Lotti cijelo kućno gospodarstvo i djecu, a samu Lottu preporučila njemu; - kako je od toga vremena u Lotti oživio jedan drugi duh, kako su joj skrb oko kućanstva i upoznavanje ozbiljnosti života pomogli da postane druga mati, kako joj nijedan trenutak ne prolazi bez djelatne ljubavi, bez rada, pri čemu nikad nije izgubila svoju veselu narav i lepršavost. Hodam tako pokraj njega, berem cvijeće pokraj puta, polako i pažljivo pravim buket - i bacam ga u obližnji gorski potok, pa gledam kako pliva sa strujom. - Ne znam jesam li ti pisao da Albert trajno ostaje ovdje i da će na kneževu dvoru, gdje ga jako cijene, dobiti službu s lijepim primanjima. Što se tiče urednosti i marljivosti u poslu, malo koga sam vidio da mu je sličan.

12. kolovoza

W|ema dvojbe, Albert je najbolji čovjek pod kapom ne-
JLNI beskom. Jučer sam s njim doživio nešto neobično. Došao sam ga pozdraviti, jer me je bila uhvatila želja da odjašem u gorje, odakle ti sada i pišem.

Dok smo razgovarali, hodao sam po njegovoj sobi gore-dolje i tako zapazio pištolje. "Posudi mi pištolje za put", rekoh.¹ "Rado", odgovori Albert, "ali se moraš potruditi da ih napuniš, kod mene više na zidu samo tako." Uzeh jedan sa zida, a on nastavi: "Otkako se moj oprez na vrlo neugodan način pokazao nedostatnim, neću više imati nikakva posla s tim stvarima." Osjetio sam znatiželju i zamolio ga da mi ispriča cijelu zgodu. "Bio sam četvrt godine na selu u gostima kod prijatelja, imao sam uza se dva mala džepna revolvera, koja nisam napunio. Spavao sam mirno. Jednog sam se kišovitog popodneva dosađivao besposlen. Ne znam ni sam kako, sjetio sam se revolvera, pomislio da bi nas tko mogao napasti, pa bi nam revolveri mogli ustrebati, znaš što mislim. Dao sam ih sluzi da ih očisti i napuni. On se je glupo šalio sa služavkom, htio

U ono doba su na osamljene jahače u gorju vrebali razbojnici.

ju je prestrašiti, najednom - Bog zna kako - revolver prasnje dok je šipka za nabijanje još bila u cijevi, šipka se zabije djevojci u dlan desne ruke i jako ošteti palac. Trebao sam slušati jadikovku i još platiti liječenje, odonda je moje oružje uvijek prazno. Sad vidiš, zlato moje, što je oprez. Ništa, jer se opasnost ne da naučiti. Doduše

Znaj, Wilhelme, da Alberta puno volim, ali mrzim to njegovo "doduše". Zar se ne podrazumijeva da svaka općenita tvrdnja znade za iznimke. Ali on je tako sitničavo točan. Ako pomisli da je rekao nešto nedomišljeno, preopćenito, poluistinito, ne pušta te dok ne iznese ograničenja, prilagodbe, dok glavnoj tvrdnji nešto ne oduzme ili ne doda - dok se na koncu sve ne razvodni! I ovom se je prigodom duboko unio u stvar, pa sam ga prestao slušati. Dadoh se na ludorije, naglom kretnjom otvor cijevi pištolja uperih iznad desnoga oka prema čelu. "Fuj", reče Albert odzimaajući mi pištolj, "što ti to znači?" "Pištolj nije nabijen", odgovorih. "Pa što onda", usprotivi se on nestrpljivo. "Ne mogu zamisliti koliko je lud netko tko bi u sebe pucao. Čim pomislim na to, hvata me odvratnost."

"Vi pametni ljudi", poviknuh, "čim o nečemu počnete govoriti, odmah morate reći: to je glupo, to je pametno, to je dobro, to je zlo! A što to uopće znači? Jeste li time ustanovili unutrašnje odnose u nekome činu? Umijete li točno odrediti uzroke zašto se je nešto dogodilo, zašto se moralo dogoditi? Kad biste to mogli, ne biste tako žurili s izricanjem sudova."

"Priznat ćeš mi", reče Albert, "da su neki postupci nužno zli bez obzira na to čime su bili potaknuti."

Slegnuo sam ramenima i rekao da je tako. "Ipak, dragi moj", nastavih, "ima i tu nekoliko iznimaka. Istina je da je krađa grijeh, ali što je s čovjekom koji želi spasiti svoje smrti od gladi, pa se zato odlučuje na otimačinu, zaslužuje li sućut ili kaznu? Tko će podići prvi kamen na muža koji je u pravednome gnjevu kaznio nevjernu ženu i njezina nedostojnog zavodnika? Ili na djevojku koja se u opojnome času, u nezadrživom blaženstvu ljubavi čudoredno izgubi? Sto se tiče zakona, čak se i naši suci, premda hladni i sitničavi, kadšto ganu i odustanu od kazne."

"To je nešto sasvim drugo", prigovori Albert, "jer čovjek kojega obore strasti, koji izgubi moć prosuđivanja, dobiva isti postupak kao onaj kojega je oborio alkohol ili kao duševni bolesnik."

"Oh, vi pametni ljudi!", viknuh kao da se zgražam, ali se smiješih. "Strast! Pijanstvo! Ludilo! Vi tu stojite tako mirni, tako izvan svega, ah, vi moralni ljudi! grдите pijance, gade vam se luđaci, hodate mimo poput svećenika i zahvaljujete Bogu kao farizej što vas nije učinio jednim od njih.¹ Ja sam bio pijan više nego jednom, moje strasti nisu daleko od ludila - ne kajem se ni za jedno ni za drugo, jer sam, u okviru svojih mogućnosti, shvatio da svijet sve izvanredne ljude koji poduzimaju velike stvari i čine ono što izgleda nemogućim proglašava pijancima i luđacima."

A i u običnome je životu nepodnošljivo kad nakon svakoga čina koji ima obilježje nečeg slobodnog, plemenitog, neočekivanog čujemo povike: Taj čovjek je pijan, taj je lud: Stid vas bilo, trijezni! Stid vas bilo, mudri!"

"To su opet tvoje mušice", reče Albert, "ti si u svemu prenapet, ali barem sad imaš krivo, jer je bio govor o samoubojstvu, a ti takav čin, koji nije ništa drugo nego slabost, uspoređuješ s velikim djelima. Lakše je umrijeti nego mukotrpan život postojano podnositi."

Htio sam prekinuti raspravu, jer ništa me toliko ne ljuti nego kad netko iznese neku beznačajnu običnu uzrečicu protiv mene koji govorim iz punine srca. Ali sam se suzdržao, jer sam je često čuo i često zbog nje bjesnio, pa sam mu prigovorio dosta žestoko: "Ti samoubojstvo nazivaš slabošću? Molim te, ne daj se zavesti prividom. Pomisli na narod koji stenje pod nepodnošljivim jarmom nekog tiranina. Smiješ li taj narod nazvati slabim, ako u njemu sve prokulja i počne kidati svoje lance? Pomisli na čovjeka

¹ U Novome se zavjetu opisuje svećenik koji je prošao kraj stradalnika **IH'** pruživši mu pomoć. Prikazuje se i farizej koji prezire ljude koji griješe zbog slabosti i zahvaljuje Bogu što nije jedan od njih. (Evangelje po Luki 10, 31 i 18, 11.) Riječ farizej u hebrejskome znači odijeljen, odvojen. Farizeji su bili pripadnici vjerske sekte u staroj Judeji koja se isticala pobožnošću, ali je prezirala običan puk. Danas, u prenesenome značenju, farizej znači licemjer, farizejština - licemjerje.

koji je s užasom opazio da mu je vatra zahvatila kuću, pa mu taj užas pomaže da skupi sve snage i lako iznese van teške predmete koje bi mu u mirnome stanju bilo teško i pomaknuti. Pomisli na onoga koga su uvrijedili, pa ga je zahvatio gnjev, hvata se u koštac sa šestoricom i zgazi ih. Treba li te ljude nazvati slabićima? Osim toga, dragi moj, ako je naprezanje izvor snage, zašto bi prenapetost bila nešto suprotno?" Albert me pogleda i reče: "Nemoj mi zamjeriti, ali primjeri koje navodiš ne spadaju u našu raspravu." - "Može biti", odgovorih, "dosta puta su mi prigovorili da moj način dokazivanja graniči s lupetanjem. Pogledajmo dakle možemo li si na neki drugi način predočiti kako je pri duši čovjeku koji je odlučio zbaciti (inače ugodno) breme života. Ako smo kadri s njime suosjećati, tek tada imamo časno pravo o tome govoriti."

"Ljudska narav", nastavio sam, "ima svoje granice. Radost, patnju, bolove... može podnositi do stanovite mjere. Ako osjećaji tu mjeru prevrše, čovjek propada. Dakle ne radi se o tome je li tko slab ili jak, nego o tome može li on izdržati količinu svoje patnje, bila ona duhovne ili tjelesne vrste. Ja smatram da je jednako neumjesno reći da je netko kukavica zato što si je oduzeo život kao kada bismo nazvali kukavicom nekoga tko je umro od opake bolesti."

"To je u sukobu sa zdravim smislom, i to veoma", poviče Albert. "Nije baš toliko koliko ti misliš", odgovorih. "Priznat ćeš mi da se ona bolest naziva smrtnom koja ljudsku prirodu dotle napada dok se sile te prirode ne istroše ili im se djelovanje onemogućí. Priroda više nije kadra sprovesti neki sretni prevrat kojim bi se redovit proces života ponovno uspostavio. Daj, dragi prijatelju, da to primijenimo na duh. Pogledajmo kako na čovjeka - unutar granica koje su mu zadane - djeluju razni dojmovi, kako se u njemu učvršćuju razni nazori, a onda na poprište dođe strast koja u njemu raste i raste, otima mu moć mirnoga rasuđivanja i vodi ga u propast. Uzalud će neki smiren i razborit čovjek obaviti uvid u nesretnikovo stanje, uzalud će mu upućivati pametne riječi! Baš kao što zdrava osoba, što stoji uz bolesnikov krevet, ne može tome bolesniku podati ni najmanji djelić vlastite snage."

Albertu je sve što rekoh djelovalo preopćenito. Onda ga podsjetih na djevojku koja je prije kratkoga vremena nađena mrtva u vodi i ponovih mu njezinu povijest.¹

"To je dobro mlado stvorenje odraslo u uskome krugu kućnih poslova, točno raspoređenih po tjednima, gdje nije bilo mjesta za radost, osim možda nedjeljne šetnje po gradu s prijateljicama u novoj haljini i uz prethodno dugo dotjerivanje pred zrcalom ili odlaska na ples u prigodi glavnih blagdana. U obične dane sva se razonoda svodi na živo i prijateljsko sudjelovanje u razgovorima o kakvu sukobu u susjedstvu, na malo trača s nekom znanicom..."

"Ali vatrene je naravi, u njoj se napokon jave unutarnje osjećajne potrebe, što ih povećava laskanje muškaraca. Dotadašnje joj razonode više ne znače ništa. Tada se pojavi mladić, koji je u njoj pobudio nepoznata ali neodoljiva osjećanja. On je cilj svih njezinih nadanja, sve oko sebe je zaboravila, ništa ne čuje, ništa ne vidi, ništa ne osjeća nego samo njega jedinoga. Samo za njim čezne. Budući da prije toga nije iskušala isprazne užitke, niti ju je pokvarila plitkost taštine, ona ide izravno onamo kamo je vodi njezina žudnja. Želi postati njegova, želi postići u vječnoj vezi sreću za koju dotad nije znala, želi se s njime sjediniti i tako ostvariti sve svoje čežnje. Mladić joj uvijek iznova obećava da je sve čemu se ona nada zajamčeno kao da je ovjereno pečatom, njegova joj smjela milovanja povećavaju strast, obuhvaćaju svu dušu, ona lebdi u nekoj magli svijesti predosjećajući buduće radosti, u najvećem je stupnju neuravnotežena. Siri ruke na zagrljaj, čini joj se da su joj se ostvarile sve želje - i onda je njezin ljubljeni ostavlja! Sledila se, ne može više misliti, stoji pred ponorom. Svuda oko nje je tama, nema nade, nema utjehe, nema ničeg... napustio ju je onaj kojemu je predala svoj život. Ona ne vidi svijet oko sebe, ne vidi da tu ima onih koji bi joj gubitak mogli nadoknaditi, osjeća se samom, kao da ju je napustio cijeli svijet - osjeća se slijepom, st-

Radi se o istinitome slučaju. Stanovita Anna Elisabeth Stober, dvadesetčetverogodišnja kći jednoga stolara iz okolice Vetzlara, u kojem je gradiću Goethe napisao ovo djelo, utopila se 1769. zbog nesretne ljubavi. Goethe je to saznao iz sudskih spisa.

jeranom u tjesnac, tjeskoba njezina srca preveć je grozna, baca se u rijeku da je uzme smrt i liši je muka. - Eto, Alberte takva je povijest mnogih ljudi, pa reci sad: zar se tu ne radi o bolesti? Narav ne može naći izlaz iz labirinta poremećenih i u međusoban sukob dovedenih čovjekovih sila, pa čovjek mora umrijeti. Jao onome koji bi, saznajući za slučaj ove djevojke, mogao reći: 'Ludakinja! Trebala je čekati, trebala je pustiti da vrijeme učini svoje, očaj bi se slegnuo, našla bi drugoga, koji bi je utješio.' To je isto kao kada bi tko rekao: 'Budala! Umro je od bolesti! Trebao je čekati da se njegove snage oporave, da mu se životni sokovi poprave, da se nered njegove krvi smiri, pa bi sve dobro svršilo i on bi i danas bio živ!'"

Albert, kojemu pouka primjera koji sam iznio još nije bila očevitna, iznese opet nekoliko prigovora, između ostalih i to da sam govorio o priprostoj djevojci, a da je nezamislivo da bi tako mogao postupiti mudar čovjek, koji ne trpi od ograničenosti, koji poznaje ljudske: odnose. "Prijatelju moj", odgovorih, "čovjek je samo čovjek, a ono malo pameti što netko možda ima neće doći do izražaja kad strast bukne i prodre preko granica ljudske moći. Štoviše, ona će... ali o tome drugi put..."

Posegnuh za šeširom. Bio sam doista silno uzbuđen. Rastasmo se, a nismo se razumjeli. Zašto je to tako na ovome svijetu da ljudi jedan drugoga ne mogu samo tako shvatiti?!

15. kolovoza

Sigurno je da na ovome svijetu nisi nikome potreban ako nisi ljubljen. Vidim to po Lotti koja ne voli kad otidem, a i po djeci koja moj odlazak podnose samo zato što znaju da ću drugog dana opet doći. Danas sam bio krenuo tamo da dovedem u red zvuk Lottina klavira, ali nisam napravio ništa: djeca su me tjerala da im pričam priču, a Lotta je rekla da im želju trebam ispuniti. Podijelio sam im kruh za večeru, rado ga uzimaju od mene, skoro kao kad im ga dijeli Lotta, a onda sam im ispričao glav-

ninu priču o princezi koju poslužuju ruke.¹ I sam tako naučim puno, vjeruj mi. Začuduje me raznovrsnost dječjih dojmova. Koji put mi se dogodi da moram izmisliti neku pojedinost radi vezivanja tkiva priče, pa da tu pojedinost pri sljedećem pričanju iste priče zaboravim. Djeca odmah reknu da je prošli put priča išla drugačije. Stoga sada učim svoje priče napamet, kako bih mogao svaki put posve jednako "otpjevati" svoju priču, čak i ritmički jednako, kao da vrtim vrpču. Tako sam naučio da pisac radeći drugo, promijenjeno izdanje svoje pripovijesti, nužno pravi štetu svojoj knjizi, pa i onda kada je druga verzija pjesnički bolja. Čovjek je najotvoreniji za prvi dojam, tada je spreman prihvatiti i najpustolovniji sadržaj priče, i to u njemu trajno ostaje. Jao piscu koji u drugome izdanju pokuša taj odveć pustolovni sloj priče izgrepsti ili zatrti!

18. kolovoza

Mora li baš biti da ono što je za nekog čovjeka uzrok sreće kasnije postane izvor njegova jada?

Pun, topao osjećaj mojega srca za svu živu prirodu, koji me je prožeo silnom strašću, te mi se svijet oko mene činio rajem, sad mi je nenasan mučitelj, zločest duh koji me progoni kuda god se krećem.

Nekada sam sa stijene išao pogledom preko rijeke i motrio plodnu dolinu što se stere do brežuljaka, gledao sam kako sve oko mene pušta klice i ključa životom. Vidio sam brda pokrivena od podnožja do vrha visokim, gustim drvećem, okrajke dolina raznovrsnih oblika u sjeni ljupkih lugova, pitomu rijeku kako klizi među trskama što tiho šušte, a u njoj se zrcale mili oblaci, što ih nebom kreće večernji povjetarac. Slušao sam ptice čiji pjev oživljuje šumu, dok milijuni mušica plešu u posljednjim crvenim zrakama sunca, čiji posljednji odsjev zove iz trave brundava kornjaša. Lepršanje i titranje oko mene navelo

Stara njemačka priča o princezi koju su neprijatelji zarobili i vezali bez hrane. Kad ostane sama, na stropu niču čudesne ruke noseći joj jelo i piće.

bi me da bacim pogled na tlo, gdje bih vidio kako mahovina otima hranu iz kamene stijene na kojoj sam stajao i kako šiprag raste niz suh pješčani humak, što mi je otvorilo oči za unutarnji, bujni, sveti život prirode. Sve sam to ja obuhvatio svojim toplim srcem, a u obilju što me je preplavilo osjećao sam se poput božanstva: divni likovi beskrajnoga svijeta oživjeli su u mojoj duši.

Oko mene su bila golema brda, rušili su se ponori preda mnom, bujice su jurile dolje, pljuštale su rijeke ispod mene, odjekivale šume i planine. Vidio sam kako nedokučive sile djeluju u dubini zemlje u uzajamnome stvaralaštvu, dok nad zemljom i pod nebom vrve naraštaji svakojakih stvorenja. Sve, sve je napučeno tisućostrukim likovima, a ljudi se skupljaju i traže sigurnost u svojim kućicama kao u gnijezdima i na svoj način postaju gospodari svijeta. Jadni će luđak sve to smatrati sitnim, jer je sam tako sitan.

Od nedostupna gorja do pustinja u koje ljudska noga nije stupila i do kraja neznanoga oceana lebdi duh vječnoga stvoritelja i raduje se svakome zrcu prašine koje ga osjeća i po njemu živi. Ah, koliko sam puta slao svoju čežnju obalama neizmjerljiva mora uz pomoć krila nekog ždrala koji bi letio iznad mene: htio sam se napiti raskošne životne milote iz zapjenjena pehara beskonačnosti. Snaga je mojih grudi ograničena, ali bih tako, makar za trenutak, osjetio kaplju blaženstva onoga bića koje sve u sebi i kroz sebe stvara.

Brate, samo mi je onda lijepo kada se svega toga sjetim. Sam pokušaj dozivanja u pamet onih neizrecivih čuvstava, odnosno, napor da ih ponovno iskažem, podiže moju dušu iznad nje same i udvostručuje tjeskobu koju izaziva stanje u kojemu sam se sada zatekao.

Pred mojom se dušom razmaknuo zastor, poprište beskrajnoga života preobrazilo mi se u ponor vječno otvorena groba. Možeš li reći da nešto *jest*, kad to nešto stalno nestaje? Sve huji s vihorom, malo čija snaga dostaje do kraja bitka! Ah! Bujica trga sve, sve tone, razmrskava se o hridine! Nema nijednoga trenutka u kojem se ne otkida dio tebe i dragih ljudi oko tebe, niti postoji trenutak u kojemu ti sam nisi uništavatelj, u kojemu ne moraš

biti uništavatelj, najbezazlenija šetnja stoji života tisuću jasnih crvića, jedan jedini korak ruši teškom mukom izgrađeni mravinjak i gura čitav jedan mali svijet u ogavni grob. Oh! Ne muči mene pomisao na velike nesreće što s vremena na vrijeme zahvate svijet, ne tiču me se poplave koje otplavljaju vaša sela, ni potresi što vam uništavaju gradove. Moje srce upropaštava razorna sila koja je skrivena u svekolikoj prirodi, po kojoj ništa ne može nastati a da istodobno ne nosi propast svojem susjedu i sebi samom. I zato posrćem u strahu. Oko mene su nebo i zemlja u tkivu svojih sila. Ne vidim ništa osim neke grdosije koja vječno ždere i vječno preživa.

21. kolovoza

Uzalud pružam ruke prema njoj kad se jutrom budim od teških snova. Uzalud je noću tražim po krevetu kad me prevari sretan, nevin san, u kojemu sjedim uz nju na livadi, držim joj ruku do usana i ljubim je tisuću puta. Kad pipam tako u polusnu po krevetu i usput se razbudim, oblije me potok suza u tjeskobi srca, pa neutješno plačem sluteći mračnu budućnost.

22. kolovoza

!Oesreća mi se dogodila, Wilhelme, moja se radna spom sobnost izvitoperila u neku nemirnu lijenost, niti mogu mirovati, niti što raditi. Nestala mi je i snaga maštanja, nemam osjećaja za prirodu, knjige mi se gade. Kad samima sebi nedostajemo, nama nedostaje sve. Kunem ti se, ponekad poželim biti nadničar, koji se barem ujutro pri buđenju nečemu nada od započetoga dana, ima neki poticaj, nešto očekuje. Često zavidim Albertu, koji se zakopao u spise do ušiju. Zamišljam da bi mi na njegovu mjestu bilo dobro! Već sam više puta pomišljao pisati tebi i ministru glede onoga namještenja pri poslanstvu, koje mi, kako me uvjeravaš, ne bi bilo uskraćeno. To i sam mislim. Ministar me odavno voli, a ima dosta vremena otkako mi je

predložio da se posvetim nekom poslu. Neko sam vrijeme i sam na to pomišljao. Ali onda sam opet razmišljao, pa mi je pala na um basna o konju¹ kojemu je dosadila slaboboda, pa je pristao da ga osedlaju i zauzdaju, a onda su ga upropastili jahanjem - dakle, ne znam što bih... A nije li, dragi moj, ta moja unutarnja težnja za promjenom načina života samo mučna nestrpljivost koja će me svuda progoniti?

28. kolovoza

FYoista, kada bi moja bolest bila izlječiva, ovi bi je ljudi izlječili. Danas mi je rođendan, dobio sam hitan paketić rano ujutro od Alberta. Kad sam ga otvorao, odmah sam zapazio jednu od ružičastih vrpca što ih je Lotta imala na sebi onoga dana kada smo se upoznali, a poslije sam je više puta molio da mi je daruje. Bile su dvije knjižice džepnoga formata: Wetsteinovo izdanje Homerovih djela², za kojim sam često iskazivao želju, da ne bih na svoje štetnje morao vući teško Ernestijevo izdanje³. Eto kako oni izlaze ususret mojim željama čineći male prijateljske usluge koje su tisuću puta vrjednije od onih blještavih darova, gdje nas darodavčeva oholost ponižava. Poljubio sam vrpcu tisuću puta i svakim sam udisajem srknuo nešto od onih blaženstava kojih je bilo u izobilju dok su tekli oni malobrojni, sretni i neponovljivi dani. Wilhelme, to je tako, ja ne gundam, cvjetovi života samo su prividenja! Koliko ih propadne ne ostavivši iza sebe traga, malo ih biva oplođeno, a još ih je manje čiji će plodovi dozreti! Pa ipak ih još dosta ostaje, a smijemo li

¹ - Ta je basna došla iz antike. Imamo je kod Fedra i Horacija. Jelen nagovori konja koji je u nevolji da se za pomoć obrati čovjeku. Konj to učini i padne u ropstvo. ² Wetstein je bio poznati knjigotiskar u Amsterdamu. Ovo je malo, lako prenosivo izdanje *Ilijade* i *Odiseje* na grčkome i latinskom jeziku, izašlo 1707. Bila su dva sveska. ³ - Priređivač toga velikog izdanja Homerovih djela (pet svezaka velikoga formata) bio je teolog i filolog Ernesti, koji mu je sastavio omašan komentar. Posljednji je svezak izišao u Leipzigu 1764.

mi, brate dragi, zrele plodove zanemariti, prezreti, ne upotrijebiti, pustiti da trunu?

Zbogom! Ljeto je divno, sjedim često na drveću u Lottinu voćnjaku sa spravom za branje u ruci - jednom dugačkom motkom - i berem kruške s vrha krošnje. Ona stoji dolje i prima ih kad ih spustim.

30. kolovoza

Mesretniče! Zar nisi lud? Zar ne varaš samoga sebe? Što znači ta mahnita, beskonačna strast? Ne znam više ni za kakvu molitvu osim za molitvu njoj. Nemam snage predočiti sebi ničiji lik osim njezina, ništa me se na svijetu ne tiče ako nije s njom u svezi. To mi pruža pokoji sretan sat - a onda se opet moram od nje otrgnuti. Ah, Wilhelme, kamo me to goni moje srce?

Kad budem kod nje dva-tri sata pasući oči na njenome liku, na njenome ponašanju, na nebeskoj dražesti njezinih riječi, pa mi se osjetila sve više napinju, bude mi crno pred očima, jedva se još čujem, nešto me hvata za grkljan kao ruka ubojice iz busije, srce mi divlje kuca da dade oduška stlačenim osjetilima, pri čemu samo uvećava njihovu pometnju... Wilhelme, ja tada ne znam jesam li na svijetu. Ako sjeta ne pretegne i kod Lotte, pa izostane jadna utjeha koju mi ona kadšto podari tako što mi dopusti isplakati se na njezinu dlanu - ja moram iz kuće, moram napolje, lutam livadama, penjem se uz kakvo strmo brdo - strmina mi godi - krčim put kroz kakvu neprohodnu šumu, idem kroz živicu koja me ranjava, kroz trnje koje me kida! Tada se osjećam nešto bolje! Bar nešto! Ponekad legnem na zemlju od umora i žeđi, zna to biti i u dubokoj noći, gledam uštap visoko nada mnom, onda sjednem u pustoju šumi na neko krivo izraslo drvo, da mi se malo odmored ranjeni tabani, a zatim se smirim u potpunoj iznemoglosti i u praskozorje zaspim! Oh, Wilhelme! Da mi je bar biti u samostanskoj ćeliji, odjeven u kostrijet i pokornički pojas - to bi bila okrepa za kojom mi duša gine. Zbogom! Ne vidim kraja ovome jadu osim u grobu.

3. rujna

jytoram otići! Hvala ti, Wilhelme, što si učvrstio tu moju kolebljivu odluku. Već mi četrnaest dana ne ide iz glave pomisao da je ostavim. Moram otići. Ona je opet u gradu kod prijateljice. A Albert i... Moram otići!

10. rujna

Oh, kakve li noći! Wilhelme, sad mogu sve. Neću je više vidjeti. Oh, kad bih ti mogao potrčati u zagrljaj i opisati tebi, uz tisuću suza i zanosnih usklika, osjećaje što mi, najbolji moj prijatelju, na srce jurišaju. Evo me, sjedim ovdje, manjka mi zraka, nastojim se smiriti, čekam jutro, konji su naručeni, bit će tu čim svane zora.

Ona sada spava mirno i nema pojma da me više nikad neće vidjeti. Naglo sam otišao, bio sam dovoljno jak, u dvosatnom razgovoru nisam odao svoju namjeru. Bože, kakva li razgovora!

Albert mi je obećao da će odmah nakon večere biti s Lottom u vrtu. Stajao sam na obližnjem zaravanku, ispod visokih kestenova, i promatrao sunce koje pred mojim očima posljednji put zalazi nad ovom ljupkom dolinom, nad ovom pitomom rijekom. Koliko sam puta tako ovdje stajao s njom i gledao isti ovaj divni prizor. A sada?

Nakon toga sam hodao po malome šetalištu koje mi je bilo drago, a u sebi je nosilo neku tajnu privlačnu snagu, koja bi me tu puno puta dugo držala, čak i prije nego sam upoznao Lottu. Radovali smo se kad smo, u početku svoga poznanstva, otkrili uzajamnu simpatiju prema tome malom krajoliku, koji je doista romantičniji nego mnogi koje sam vidio na umjetničkim slikama. Prvo imaš, između kestenova, priličnu širinu - ah, sjećam se, mislim da sam ti o tome već puno pisao - zatim se prolaz sužava jer dolaze visoke bukve, onda ćeš naići na šumarak, pa šetalište postaje mračnije, na kraju je mala, sa svih strana zatvorena čistina, gdje te prolaze srsi samoće. Još pamtim dojam tajanstvenosti kad sam prvi put baš u podne tamo kročio: istih sam slutio da će tu biti i sreće i patnje.

Tu sam se zadržao kojih pola sata u čeznutljivim i slatkim mislima o rastanku i novome susretu, a onda sam čuo kako se ona i on uspinju prema zaravanku. Krenuh im ususret, uzeh njezinu ruku u svoju, zadrhtah poljubivši je. Baš kad smo došli gore, javio se mjesec iza grmlja na brežuljku. Hodali smo pričajući o koječemu i nismo primijetili da smo došli do onog najmračnijeg mjesta na kraju drvoreda, gdje se moglo sjesti. Lotta sjedne, do nje sjedne i Albert, onda i ja. Zahvati me nemir, nisam mogao dugo sjediti. Ustao sam, prošao ispred njih, hodao malo gore-dolje i opet sjeo. Bilo je tjeskobno. Lotta nas upozori na ljepotu mjesečine, što je iza bukava osvijetlila pred nama cijeli zaravanak. Taj je divni prizor bio utoliko dojmljiviji što je tamo gdje smo mi sjedili bio dubok mrak. Šutjeli smo neko vrijeme, onda ona reče: "Nijedna moja šetnja po mjesečini nije prošla a da se nisam sjetila svojih dragih pokojnika, da nisam imala predosjećaj smrti, koja je naša budućnost. Mi ćemo i tada - *biti*." Izrekla je to s divnom osjećajnošću, a onda je nastavila: "Ali, Werthere, hoćemo li se opet naći? Hoćemo li se prepoznati? Što vam se čini? Što imate reći?"

"Lotta", rekoh pružajući joj ruku, dok su mi se oči punile suzama, "vidjet ćemo se! Vidjet ćemo se ovdje i tamo!" Dalje nisam mogao govoriti. - Wilhelme, zašto me je morala baš to pitati u času kada sam u srcu nosio užas rastanka!?

"Znadu li naši dragi pokojnici što je s nama?", nastavi Lotta, "osjećaju li da se, kad nam je dobro, toplom ljubavlju raznežimo misleći na njih? Lik moje majke uvijek oko mene lebdi kad sjedim navečer između njezine djece, koja su sada moja djeca, jer su okupljena oko mene kao što su se okupljala oko nje. Pogledam tada čeznutljivo prema nebu sa suzom u oku želeći da i ona pogleda za trenutak s neba mene, pa da vidi kako držim riječ koju sam joj dala kad je umirala - da ću njezinoj djeci nadomjestiti majku. U sebi kličem punim srcem: 'Oprosti mi, predraga, ako im nisam ono što si im ti bila. Radim što mogu: dječica su obučena, nahranjena i - što je više od toga - njegovana i voljena. Kad bi vidjela kako se slažemo, mila svetice, mogla bi veličati Boga najtoplijom hvalom, jer si

ga u posljednjem, najgorčem plaču molila za sreću svoje djece'."

To je kazala, Wilhelme, ali što je pritom bilo, teško je opisati. Može li hladno, mrtvo slovo predočiti taj nebeski cvat duha! Albert joj je blago upao u riječ: "Previše te to obuzima, draga Lotta! Znam, tvoja je duša za te misli jako vezana, ali ipak, molim te..." "Oh, Alberte", odgovori ona, "znam da nisi zaboravio one večeri kad smo sjedili zajedno za onim malim okruglim stolom, dok je tata bio na putu, a male smo poslali spavati. Ti bi imao uza se kakvu dobru knjigu, ali čitao si rijetko. Važnije ti je bilo biti u dodiru s tom divnom, duševnom ženom. Bila je lijepa, dobroćudna, bodra i uvijek u nekome poslu! Bog zna za moje suze jer sam ga u krevetu često plačući molila da me učini dostojnom zamjenom djeci umjesto umrle majke."

"Lotta", kliknuh bacivši se pred nju. Uzeh je za ruku i smočih suzama. "Lotta! Blagoslov je Božji nad tobom, a i duh tvoje majke!" "Da si je makar upoznao", reče prihvativši čvrsto moju ruku, "bila je dostojna da je ti upoznaš!" Topio sam se od milja.

"Takva je žena morala umrijeti u najboljim godinama, najmlađi joj sin nije imao ni šest mjeseci. Nije dugo болоvala, bila je smirena, odana sudbini, samo je patila zbog djece, najviše zbog najmanjega sinčića. Kad joj je život išao kraju, rekla mi je: 'Dovedi ih gore!' Učinila sam to. Mališani nisu ništa znali, a odrasliji su se izbezumili. Stajali su oko kreveta. Ona je podigla ruke i za svakoga izmolila molitvu, poljubila ih je po redu i otpustila, a onda mi je rekla: 'Budi im majka!' Dadoh joj ruku u znak pristanka. 'Na veliku si stvar pristala, kćeri moja', reče, 'to jest: da budeš majčinsko srce i majčinsko oko. Cesto sam po tvojim suzama zahvalnicama vidjela da osjećaš što to jest. To dakle budi braći i sestrama, a ocu iskazi vjernost i poslušnost kao žena. Morat ćeš ga tješiti.' Upita gdje je on. Bio je izašao da ga ne gledamo kako trpi neizrecive muke. Bio je posve slomljen."

"Ti si, Alberte, bio u sobi. Čula je hodanje, pitala tko je, zvala te k sebi, pogledala nas je oboje utješanim, smi-

renim pogledom nadajući se da ćemo biti sretni, da ćemo biti zajedno..."

Albert padne Lotti oko vrata, poljubi je i reče: "Mi to jesmo! Mi ćemo to uvijek biti!" Sada je i mirni Albert bio sav potresen, a ja nisam znao što bih od sebe.

"Werthere", nastavi Lotta, "zašto je takva žena morala nestati? Oh, Bože! Ponekad mislim: zašto puštamo da nestane ono što nam je najdraže u životu, a nitko to ne osjeti tako žestoko kao djeca. Dugo su se jadali što su im mamu odnijeli crni ljudi!"

Ustala je, a ja se prenuh i stresoh. Dalje sam sjedio i držao joj ruku. "Moramo ići", reče, "kasno je." Htjela je povući ruku, a ja sam je još jače stisnuo. "Mi ćemo se vidjeti", kliknuh, "mi ćemo se naći, bez obzira na to kako ćemo tada izgledati. Prepoznat ćemo se." - "Ja idem", nastavih, "idem dragovoljno, ali kada bih morao reći da odlazim zauvijek, ne bih to mogao izdržati. Zbogom, Lotta! Zbogom, Alberte! Vidjet ćemo se opet." - "Dakako: sutra", našali se ona. Oh, kako me je zapeklo to "sutra". Nije ništa slutila kad smo se rukovali.

Krenuli su drvoredom. Ja sam stajao, gledao sam za njima dok su bili pod mjesecinom, a onda se bacih na zemlju da se isplačeni. Skočio sam i potrčao na zaravanak, te pogledao dolje. U sjeni visoke lipe ljeskala se njezina bijela haljina iza vrtnih vrata. Ispružih ruke, a ona nestade.

20. listopada 1771.

Jučer smo stigli ovamo. Poslanik je nešto slab, povući će se na nekoliko dana. Kad samo ne bi bio tako odvratan, sve bi bilo dobro. Vidim, vidim da mi je sudbina namijenila teške kušnje. Ali bit ću hrabar! Vedrina sve podnosi! Vedrina? Obuzima me smijeh kad mi ta riječ dođe pod pero. Malo lakomislenosti učinilo bi me najsretnijim bićem pod suncem. Sto!? Dok se drugi oko mene kočopere tako samodopadno, a imaju samo malo snage i talenta, zar da ja sa svojom snagom i darovitošću očajavam? Dobri Bože, koji si mi sve to dao, zašto ne uzmeš pola nazad i obdariš me samopouzdanjem i umjerenošću?"

Strpljenja! strpljenja! Bit će bolje. Moram ti reći, dragi prijatelju, da imaš pravo. Dok se svakodnevno krećem među pukom i gledam ljude što rade i kako izlaze nakraj, u boljim sam odnosima sa samim sobom. Doista: budući da smo stvoreni takvima da moramo uvijek uspoređivati sve sa sobom i sebe sa svime, naša sreća ili nesreća leži u predmetima koji uvjetuju zajedništvo, dakle nema ničeg opasnijeg od samoće. Naša moć predočivanja, koja se, po svojoj naravi voli što više uzdići, ima za svoju hranu maštovite slike pjesništva, pa po njima oblikuje jedan sustav bića, gdje smo mi u najdonjemu sloju, a sve što je izvan nas ispada ljepše, svatko drugi je bolji. I to je posve prirodno. Cesto osjećamo da nam nešto manjka, a to što nam manjka, posjeduje netko drugi, pa mu još pridajemo

što sami imamo, k tome i neku idealnu ljupkost. I tako je taj sretnik potpuno dovršen, a njegovi smo tvorci mi.

S druge strane, ako mi, unatoč slabosti i natezanju, nastavimo raditi, često ćemo imati prilike ustanoviti da smo dalje stigli svojim natezanjem i svojom prilagodbom, nego drugi svojim jedrenjem i veslanjem¹ - a stječemo pravi osjećaj zadovoljstva samim sobom kad se s drugima izjednačimo ili ih čak natkrilimo.

26. studenoga 1771.

Počinjem shvaćati da mi je ovdje zapravo dosta dobro. Najbolje je da imam dosta posla, a mnoštvo ljudi koje srećem, sva ta nova različita lica doimlju se moje duše kao likovi iz nekog veselog igrokaza. Upoznao sam grofa C, svakog dana ga više cijenim. Pametna je glava sa širokim vidokrugom, ima pregled nad svime, ali to ga ne čini mrzovoljnim. Kad sam s njim, osjećam kako iz njega zrači smisao za prijateljstvo i ljubav. Počeo se zanimati za mene kada sam mu se jednom morao obratiti u čisto službenoj stvari. Već nakon prvih riječi primijetio je da se nas dvojica razumijemo, da sa mnom može govoriti kao ni s kim drugim. Njegovu iskrenost prema meni ne mogu dovoljno nahvaliti. Nema na svijetu tako prave, tako tople radosti nego kada vidimo kako se jedna velika duša pred nama raskriljuje!

24. prosinca 1771.

Poslanik mi zadaje puno muke, a to sam i predvidio. On traži najveću točnost, te u tome pogledu od njega nema veće budale. Nadzire svaku sitnicu korak po ko-

Jedrenje i veslanje ovdje su metafore za marljiv rad u nekoj službi, obilježen pokornošću poglavarima i službenom svrhovitošću. Werther takav rad puno ne voli, pa u toj metafori ima i malo poruge. Izrazi jedrenje i veslanje nalaze se, u sličnome značenju, u Danteovoj *Božanskoj komediji*, i to u XII. pjevanju *Čistilišta*, odakle ih je Goethe vjerojatno uzeo.

rak, voli opširnost kao stara tetka, nikada nije zadovoljan ni sa samim sobom, pa mu ni netko drugi ne može učiniti po volji. Ja volim raditi po nadahnuću pa kako bude da bude, a on mi zna vratiti spis i reći: "Dobro je, ali pregledajte još jednom: uvijek se može naći bolji izraz ili prikladnija čestica!" Tada bih sve poslao k vragu! Ne smijem izostaviti "i" među riječima, pa ni posve suvišne veznike, a najviše mrzi obrnuti red riječi, koji mi kadšto naleti na papir. Sve mu moram odsvirati po propisanoj gramatičkoj melodiji, inače ne razumije ništa. Raditi s takvim čovjekom zaista je muka.

Povjerenje grofa C. jedina je stvar koja me tješi. Prošli put mi je otvoreno rekao da je nezadovoljan sporošću i otezanjem mogega šefa. "Takvi ljudi otežavaju stvar sebi i drugima", rekao je, "ali tu nema pomoći, to je kao kad putnik mora preko brda: da nema brda put bi bio ugodniji i kraći, ali brdo je tu, što se može?"

Stari sluti da me grof više cijeni nego njega, to ga ljuti, koristi se svakom prigodom da nešto iznese protiv grofa. Ja, naravno, držim grofovu stranu, pa bude još gore. Jučer me je razljutio, jer sam osjetio da i na mene cilja. Priznao je da je grof svjetski čovjek, da mu sve ide od ruke, a zna i majstorski pisati, ali mu nedostaje temeljita naobrazba kao svim književnicima. Pritom mi je namignuo kao da hoće reći: "Jesi li osjetio žalac?" Ali to kod mene nema učinka, prezirem ljude koji tako misle i tako se ponašaju. Prihvatio sam izazov i žestoko iznio protivne dokaze. Rekao sam da je grof osoba koja zaslužuje štovanje, kako zbog karaktera tako i zbog znanja. "Nisam još nikoga sreo", kazah, "kojemu se do te mjere posrećilo da, s jedne strane, stekne širinu duha i postane znalac mnoštva znanstvenih predmeta, a da, s druge strane, sačuva pun smisao za praktični, svagdašnji život." Za mozak njegova kova bila su to španjolska sela¹, pa se ja pozdravih i otidoh, da spriječim nove izljeve njegovih budalaština i uštedim sebi novo gutanje žuči.

Svi ste mi za ovo krivi: nagovarali ste me dok nisam

¹ Uzrečica iz XVI. st. kad je Karlo V, koji je znao samo španjolski, došao u Njemačku kao novi car, a nitko nije razumio što govori.

pristao staviti glavu pod onaj jaram, pjevali ste mi pjesme kako treba u životu biti aktivan. x4ktivan? Aktivniji je onaj tko sadi krumpir i ide u grad prodati žito, nego ja. Ako nije tako, pristajem još deset godina crnčiti na ovoj galiji za koju sam prikovan¹.

Ovdje se usput može vidjeti sjaj ispod kojega je bijeda, dok se dosađuješ među zločestim svijetom. Svi žude da se popnu na službeničkoj ljestvici, revno se trse da preteknu druge makar za jedan sitan korak, to je takva bijedna pohlepa da ih moraš žaliti, a ni ne prikrivaju je. Ima tu jedna žena, na primjer, koja svakome priča o svojem plemstvu i o imanju odakle je došla, pa tko je ne pozna misli: "To je luđakinja što od svojega sitnog plemstva i posjeda hoće napraviti neko čudo..." A istina je još i gora: žena je to iz susjedstva, kćerka nekoga pisara. - Ja, vidiš, ne mogu shvatiti ljudski rod, koji ima tako malo pameti da se ovako glupo sramoti.

Doduše, sve više uviđam kako je nerazumno mjeriti druge po sebi. A budući da sam toliko zauzet samim sobom i u mojem je srcu uvijek oluja - rado bih pustio druge da idu svojim putem kada bi oni to priuštili i meni.

Sto me najviše smeta, to su žalosni građanski odnosi. Doduše dobro znam, kao i ostali, da su razlike među staležima potrebne, od njih i sam imam koristi - ali nije dobro kada mi stanu na put i ne daju mi ono malo radosti, onaj titraj sreće, koje bih na ovoj zemlji još mogao doživjeti. Nedavno sam na šetnji upoznao stanovitu gospođicu pl. B., ljupko biće koje je u uštogljenoj sredini u kojoj živi sačuvalo vrlo mnogo prirodnosti. U razgovoru smo se svidjeli jedno drugome, pa sam je na rastanku zamolio za dopuštenje da je opet potražim. Dopustila mi je s toliko srdačnosti da sam jedva čekao pogodnu priliku za posjet. Nije odavde, živi u kući svoje tetke. Tetkina mi se fizionomija nije svidjela. Pokazao sam se prema tetki vrlo pažljiv, razgovarao sam uglavnom samo s njome i za manje od pola sata saznao sam manje-više sve što mi je

Veslači starih galija bili su prikovani za sjedalo i veslo i tonuli su s brodom u oluji ili ratu na moru. Werther to uzima kao metaforu jer mu je muka biti činovnikom.

gospođica i sama kasnije priznala: draga tetka u starosti oskudijeva u svemu, nema pristojnog imutka, nema puno pameti, nema ni s koje strane potpore osim niza predaka, nikakve zaštite osim staleža kojemu pripada i u koji se je zabarikadirala, nema nikakve radosti osim što može iz svoje visoke kuće gledati kako dolje promiču glave običnih građana. Čini se da je u mladosti bila lijepa, a onda je potratila život tako da je u početku mučila svojeglavošću dosta jadnih mladića, a u zrelim se godinama pokorila volji jednoga starog časnika, koji je po cijenu te pokornosti i priličnih kućanskih usluga proveo s njome mjedeno¹ doba, a onda umro. Sada u željeznome dobu posve je sama i ne bi je nitko ni pogledao da nije uzela u goste ljubaznu nećakinju.

8. siječnja 1/72.

Eakvi su to ljudi čiji se duševni život svodi na ceremonijal, čije težnje i planovi godinama imaju samo jedan cilj: kako da svoj stolac za stolom pomaknu prema što časnijem mjestu. Nije stvar u tome da nemaju što raditi: dapače, poslovi im se gomilaju, jer su zbog ovih sitničavih poticaja za unapređenje previše zauzeti mnoštvom sitnih obveza, pa ne stignu misliti na važne stvari. Prošlog je tjedna kod sanjkanja došlo do razmirica oko poretka i sva je zabava propala.

Luđaci ne vide da pravoga promaknuća nema, jer i onaj koji dođe na prvo mjesto rijetko kad doista igra prvu ulogu! Mnogim kraljevima vlada njihov prvi ministar, mnogim ministrima vlada tajnik! Pa tko je onda prvi? Po mojem mišljenju: onaj koji prozire druge i koji ima dovoljno moći ili lukavosti da njihove snage i strasti upregne u svoja kola i upotrijebi za izvedbu svojih planova.

¹ Prema Ovidiju razvitak čovječanstva, pa onda i život pojedinog čovjeka ima četiri doba: zlatno (djetinstvo), srebrno (mladost), mjedeno (zrelost) i željezno (starost). Tetka je provela život s časnikom u zreloj dobi, a sada je u željeznoj dobi.

20. siječnja

Moram vam pisati, draga Lotta, ovdje u sobi maloga seoskog svratišta, kamo sam se sklonio pred nevremenom. Otkako se u ovom žalosnom gnijezdu, koje se zove D., motam među stranim, mojemu srcu sasvim tuđim ljudima, nije me moje srce ni u jednom trenutku pozvalo da vam pišem, a sada u ovoj kolibi, u ovoj samoći, u ovoj skučenosti, dok mi snijeg i led bijesno tuku po prozorčiću, prva ste mi misao - vi. Čim sam ušao, osjetio sam uza se vaš lik, navalila su sjećanja na vas, oh, Lotta, tako sveta, tako topla! Dobri Bože! Eto mi opet jednoga sretnog trenutka, prvog u ovoj sredini.

Kada biste me vidjeli, predraga, u ovome mnoštvu svačega što bi trebalo da me zabavi! Moja su osjetila sasušena, ni u jednom jedinom trenutku nisam osjetio puninu srca, ni jedan jedini sat nisam bio sretan. Ničeg u meni, ničeg! Stojim kao pred lutkarskom pozornicom i gledam kako preda mnom promiču čovječuljci i konjići i pitam se nije li to samo optička varka. I ja sudjelujem, točnije, igraju se sa mnom kao s lutkom na koncu, dodirnem kadšto susjedovu drvenu ruku i prođu me srsi.

Navečer odlučim da ću drugi dan uživati u izlasku sunca, pa ostanem u krevetu; usred dana odlučim da ću noćas uživati vani na mjesecini, pa ostanem u sobi. Ne znam zapravo zašto uopće ustajem i zašto uopće idem spavati.

Kvasac koji mi je pokretao život ne postoji više, nestao je i poticaj koji me je u dubokim noćima držao u budnome stanju, otišao je i nagon koji me je jutrom budio iz sna.

Ovdje sam našao jedno jedino žensko biće, stanovitu gospođicu pl. B. - slična je vama, draga Lotta, ako vama netko može biti sličan. "Gle, gle!" reći ćete, "spretan je u dijeljenju komplimenata". Ima u tome nešto istine. U posljednje sam vrijeme vrlo uljudan, jer drugačiji ni ne znam biti, vrlo sam duhovit, pa žene kažu da nitko ne zna tako fino izricati pohvale kao ja ("i tako fino lagati", dodat ćete vi, jer jedno ne ide bez drugoga, jasno vam je). Ali htio sam govoriti o gospođici B. Ima veliku dušu, koja joj se vidi u plavim očima. To što pripada plemstvu

osjeća kao teret, tako se njezinu srcu nijedna želja ne može ostvariti. I ona voli pobjeći iz vreve, pa odemo u prirodu i u blaženoj samoći provedemo poneki sat u maštovitu razgovoru. Ah, i o vama razgovaramo. Često osjeti potrebu da vas hvali, ne mora, čini to drage volje, rado sluša što govorim o vama, ljubi vas.

Oh da mi je sjesti na pod do vaših nogu u onoj dražoj, intimnoj sobici, pa da draga dječica plešu oko mene, pa kad budu preglasna i počnu vam smetati, da ih smirim pričajući im kakvu napetu priču.

Divno se sunce javilo iznad krajolika što blista pod snijegom, oluja je prošla, a ja se moram opet zatvoriti u svoj kavez. - Zbogom! Je li Albert kod vas? A kako - ? Oprosti mi, Bože, to pitanje!

8. veljače

Q sam dana već traje najodvratnije vrijeme, a meni je od toga dobro. Jer otkako sam ovdje, kad god bi svnuo koji lijep dan, uvijek bi mi ga netko pokvario ili oskvrnuo. Neka pada kiša, neka prši snijeg, neka dođe led, neka ga otopi poplava - znam da tada u stanu nije gore nego vani, ili obratno, a to mi je dobro. A ako ujutro izađe sunce i obeća divan dan, meni uvijek dođe da viknem: "Evo ljudima opet nečeg lijepog s neba, da se imaju oko čega svađati!" Nema ničega oko čega se ne bi svađali! Jedan drugome kvare zdravlje, ugled, dobro raspoloženje, odmor! I to najčešće iz gluposti, nerazumijevanja, uskogrudnosti, a kad ih čovjek sluša, čini se da to rade s najboljom namjerom. Ponekad bih te ljude na koljenima zamolio da se suzdrže od srdžbe i bijesa, jer tako gaze vlastitu dušu.

27. veljače

Bojim se da moj šef poslanik i ja nećemo dugo izdržati zajedno. Doista je posve nepodnošljiv. Njegov način rada i vođenja poslova tako je smiješan da se ne mogu suzdržati od otpora, često mi se dogodi da nalog izvršim po

svojoj glavi i na svoj način, što dakako nije pravo njemu. Stoga me je nedavno tužio kod vlade, pa mi je ministar dao doduše blagu opomenu, ali ipak opomenu, tako da sam se već spremio napisati otkaz, ali onda sam od istog ministra dobio privatno pismo¹, koje me je ipunilo takvim strahopoštovanjem da sam ga htio čitati klečeći, obožavajući toliku plemenitost i mudrost. Smirio je moju preveliku osjetljivost. Sto se tiče mojih prenapetih ideja o tome što je učinkovitost, utjecaj na druge, prodornost u poslovima, ministar ih je pohvalio kao čestitu mladenačku hrabrost. On ne traži da te ideje odbacim, nego da ih ublažim i njima tako upravljam da odigraju pravu ulogu i dokažu snažnu djelotvornost.

Osam dana sam bio snažan od toga pisma, postao sam u sebi staložen. Duševni je mir divna stvar, tada se radujemo sami sebi. Kad samo taj dragulj, dragi prijatelju, ne bi bio onoliko krhak koliko je lijep i dragocjen.

20. veljače

Bog vas blagoslovio, dragi moji, obdario vas svim onim sretnim danima koje meni uskraćuje!

Zahvaljujem ti, Alberte, što si me prevario: čekao sam obavijest o vašemu vjenčanju i odlučio sam svečano skinuti na taj dan Lottinu sliku sa zida i pomiješati je s ostalim papirima. A sada sam doznao da ste vjenčani i slika je još na zidu. Neka onda i ostane. Zašto ne? Znam da sam i ja s vama. Bez štete po tebe, imam svoje mjesto u Lottinu srcu, to jest imam u njemu drugo mjesto i želim ga zadržati. Naljutio bih se kada bi ona to zaboravila. Podivljao bih. Pomisao na tu mogućnost pravi je pakao. Alberte! Alberte, zbogom! Zbogom nebeski anđele, zbogom, Lotta!

¹ Iz poštovanja prema tome čestitom gospodinu ovo je pismo izostavljeno, što vrijedi za još jedno koje će biti spomenuto kasnije. Nismo, naime, mislili da bi se takva nakladnikova nekorektnost mogla pravdati ni najtoplijom zahvalnošću čitateljske publike.

Doživio sam mučnu stvar, koja će me otjerati odavde. Škrgućem zubima! Do vraga! Stvar se ne da popraviti, a vi ste svi krivi za nju, vi koji ste me podbadali, gonili i gnjavili da prihvatim namještenje koje mi nije po ćudi. Došlo je do gustog, za mene i za vas! I da opet ne kažeš da su sve pokvarile moje prenapete ideje, evo ti ovdje, dragi gospodine, čitave priče, čisto i bistro, kako dolikuje točnome kroničaru.

Grof C. me voli, daje mi prednost pred drugima, to ti je poznato, to sam ti stoput rekao. Jučer sam bio kod njega u gostima, a bio je to poseban dan za primanje plemstva, plemenitih dama i gospode. Nisam mislio, nisam se sjetio, da mi koji nismo visoka roda tu ne spadamo. Dobro. Poslužen sam za stolom i nakon toga sam šetao po velikoj dvorani gore-dolje, razgovarajući s grofom i pukovnikom B., koji nam se pridružio, dok nije došlo vrijeme za veliki prijam plemstva. Ja, tako mi Boga, nisam mislio ni na što. Prvo stupi u dvoranu premilostiva plemenita gospođa S. s gospodinom suprugom i kćerkom, ispiljenom guskom ravnih prsiju u kitnjastu stezniku, zakolutaše u prolazu visokoplemenitim očima i nozdrvama. Budući da mi je taj ljudski soj odvratan, htio sam se pozdraviti i otići, ali su glupo blebetali s grofom, pa sam morao čekati da ih se on riješi. U tome času uđe moja znanica, gospođica B. Budući da mi srce uvijek brže zakuca kad je vidim, odlučio sam ipak ostati, postavio sam se iza njezina stolca. Nakon nekog vremena primijetih da ona sa mnom ne razgovara onako otvoreno kao inače, pa i da mi se obraća nekako nevoljko. To me je pogodilo. Zar je i ona ista kao svi ovi? To me je zaboljelo i htio sam otići, ali sam ipak ostao, jer sam mislio da se varam, nadao sam se da će ona kazati nešto lijepo, pa ću moći opravdati njezinu hladnoću. Sto ćeš, tako ti je to. Za to se vrijeme dvorana ispunila plemenitom gospodom: barun F. s kompletnom garderobom iz doba krunidbe Franje I.¹, dvorski savjetnik R., ovdje u svojstvu plemenitog

Ta je krunidba bila 1745., gotovo trideset godina prije ove epizode.

kroz srce. Nije osjećala koliku bi mi uslugu učinila da je sve to prešutjela. Još je dodala sve o traču koji se o meni širi, spomenula je onu vrst ljudi koji se zbog toga osjećaju slavodobitno. Oni će se smijati i radovati što je kažnjena moja obijest i podcjenjivanje ljudi, to jest, moje mane koje mi već dugo predbacuju. Sve sam to, Wilhelme, morao slušati, a govorila je tonom najiskrenije sućuti.

Bio sam slomljen i još sam ljut: u meni sve kuha. Oh, kad bi se netko odvažio kazati mi to u lice, pa da ga smijem proburaziti mačem. Bilo bi mi lakše da vidim krv Zgrabio sam nož stotinu puta i krenuo njime prema srcu, da si dam oduška. Priča se o nekoj vrsti plemenitih konja da u velikoj sparini ili kad se silno izmore trčeći, zagrizu sami sebe u žilu, kako bi došli do daha. Tako je često i sa mnom: poželim si otvoriti žilu, kako bih stekao vječnu slobodu.

24. ožujka

Zatražio sam otpust iz službe, nadam se da ću ga dobiti, a vi ćete mi oprostiti što nisam prije davanja otkaza vas pitao za dopuštenje. Ja naprosto moram prekinuti s tim, a sve što biste mi vi bili mogli reći da me nagovorite ostati u službi, znam napamet; dakle - ništa. Priopćite to mojoj majci s nekom lukavom dobroćudnošću, da je manje zaboli. Ja ne mogu pomoći ni sebi, ako joj ni vi ne možete pomoći, neka otrpi kako može. Dakako, otkaz će je zaboljeti. Lijepu karijeru koja bi njezina sina dovela do položaja tajnog savjetnika ili poslanika samo tako prekinuti, to je kao vratiti jahaćega konja u staju! Mislite o tome mome koraku što hoćete, izmišljajte sve moguće razloge zbog kojih sam mogao i trebao ostati u službi, baš me briga... ja idem, a da znate kamo idem, čujte: ovdje sam upoznao kneza N, kojemu se moje društvo jako sviđa, pa me je zamolio (kad je čuo da prekidam službu) da dođem na njegovo imanje i tamo provedem lijepo proljeće. Bit ću potpuno slobodan, tako mi je obećao, a budući da se nas dvojica do stanovite točke dobro slažemo, odlučio sam okušati sreću i otići k njemu.

Na znanje!

19. travnja

Hvala ti za tvoja oba pisma. Nisam odmah odgovorio, jer sam čekao da mi stigne otpusnica s dvora, bojao sam se da bi majka što god pokušala kod ministra da omete moj naum. Sada je pak sve gotovo, otpusnica je stigla. Ne bih vam htio opisivati kako su mi je teško dali i što mi je ministar pisao - to bi vas jako rastužilo. Prestolonasljednik mi je poslao dvadeset i pet dukata kao otpremninu, s kratkim pisamcem koje me je ganulo do suza, dakle ne trebam novaca od majke, odustajem od molbe koju sam joj nedavno uputio.

5. svibnja

Qutra odlazim odavde, a na putovanju ću svratiti u **9*** svoje rodno mjesto, koje se nalazi samo šest milja po strani od glavnoga pravca mogega puta. Htio bih ga opet vidjeti, sjetiti se starih, sretnih dana, što prođoše kao u snu. Želim proći kroz ona vrata, iz kojih je moja majka krenula sa mnom na put, kad je nakon smrti mogega oca odlučila napustiti to drago, prisno mjesto i otići u svoj nesnosni grad, gdje se živi kao u zatvoru. Zbogom, Wilhelme, javit ću ti se s puta.

9. svibnja

Putovao sam u zavičaj sa svom pobožnošću jednog poklonika, a obuzeli su me i mnogi neočekivani osjećaji. Kod velike lipe, četvrt sata prije moga gradića, rekao sam kočijašu da zaustavi kočiju i pusti me izaći, pa da krene sam dalje. Htio sam ići pješice da uživam u svakoj uspomeni na nov, živahan način, kako mi srce voli. Stajao sam pod lipom, koja je, kada sam bio dječak, bila odredište i granica mojih šetnja. Kako je sve drugačije! Nekoć sam u sretnome neznanju čeznuo za nepoznatim svijetom, u nadi da će u njemu moje srce naći puno hrane, puno

gospodina R. (tako su ga oslovljavali) sa svojom gluhom ženom itd., skoro sam zaboravio neimućnog J, koji svoje prastaro poderano starofranačko odijelo¹ održava zakrpama od najmodernije tkanine. Plemenito je društvo dolazilo hrpimice, javio sam se i nekim svojim znancima, koji su sa mnom danas bili izrazito škrti u riječima. Zamislio sam se, ali sam pravu pozornost obraćao samo na svoju dragu B. Nisam ni primijetio da su se žene na kraju dvorane nešto došaptavale, da su muškarci jedan drugome prenosili neke poruke, da je gospođa S. nešto kazala grofu (sve mi je to gospođica B. kasnije ispričala), dok nije konačno grof pošao k meni i poveo me do jednog prozora.

"Vi znate", reče, "kakve su naše čudne staleške predra-sude. Plemeniti gosti su nezadovoljni što ste vi ovdje. Ja ne bih ni za živu..." "Ekscelencijo", prekinuh ga, "molim tisuću puta za oprostjenje, ja sam se sam morao na to sjetiti, oprostite mi, znam, ovu nedomišljenost, zapravo sam se već htio pozdraviti i otići, zadržao me neki zao duh." Nasmiješio sam se i naklonio. Grof mi je stisnuo ruku tako osjećajno da sam shvatio sve. Išuljao sam se iz otmjena društva, izišao, sjeo u jednu malu kočiju i odvezao se u M. da tamo gledam kako sunce zapada iza brežuljka i pritom u Homerovoj knjizi čitam divne stihove kako je Uliksa ugostio čestiti svinjar². Zasad je sve bilo dobro.

Navečer sam pošao u gostionicu. Bilo je malo gostiju, kockali su se u kutu, sa stola je bio skinut stolnjak. Uđe čestiti Adelin, skine šešir kad me ugleda, priđe mi i reče: "Imao si nepritika?" "Zar ja?" odgovorih. "Grof te je izbacio iz društva." - "Vrag odnio društvo, bilo mi je draže ići na svjež zrak." "Dobro da ti to lako primaš", reče on. "Samo mi je muka da se je to već svuda razglasilo." Tek sada me je taj slučaj počeo uznemirivati. Tko god bi došao za stol i pogledao me, znade za to, tako sam bar mislio. Krv mi je uzavrela.

Danas, kamo god dođem, svatko me žali. Čujem kako

¹ Poruga odjeći koja je preveć starinska. Franci su kao narod nestali u 10. st. ² Tu epizodu imamo u 13. i 15. pjevanju Homerove Odiseje. Uliks je latinski prijevod Odisejeva imena.

moji zavidljivci slave pobjedu i kažu: eto vidiš kako se izlazi nakraj s onima koji se uzobijeste, kojima je udarilo u glavu ono malo stečene naobrazbe, pa misle da za njih ne postoje razlike ranga i staleža!

Što psi više laju, više mi dolazi želja da si zabijem nož u srce. Pričajte što hoćete kako čovjek treba biti svoj i samostalan, ja bih želio vidjeti toga koji može trpjeti ogovaranje pri kojem nitkovi imaju neku prednost nad njim, jer se neka izlika za ogovaranje doista dogodila. Lakše je kad pričaju bez veze, tada ih samo pustiš da pričaju i nikom ništa.

16. ožujka

Eve mi ide na živce. Sreo sam danas gospođicu B. u dvoredu, nisam se mogao suzdržati da joj se ne obratim i da joj, čim smo se malo udaljili od drugih šetača, ne priopćim koliko me je boljelo njezino nedavno ponašanje. "Oh, Vverthere!", reče ona toplo, "zar ste mogli tako shvatiti moju zbunjenost, premda ste moje srce upoznali? Puno sam zbog vas patila do samog časa kad sam ušla u dvoranu! Sve sam odmah shvatila, stoput mi je bilo na jeziku da to i vama kažem. Znala sam da bi plemenita S. i plemenita T. radije otišle kući i povele muževe nego da budu u vašemu društvu, znala sam da grof ne smije pokvariti dobre odnose koje ima s tim obiteljima. A sad još taj trač!" - "Zar tako, gospođice?", reko sam skrivajući svoj gnjev: sve što mi je jučer rekao Adelin ključalo je u mojoj krvi u tome času. "Oh, koliko sam prepatila!", reče slatko stvorenje očiju punih suza. Nisam vladao sobom, htio sam joj se baciti pred noge. "Objasnite", reko sam uzbuđeno. Suze su joj tekle po obrazima. Bio sam izvan sebe. Brisala ih je, nije ih skrivala. "Moju tetku znate, bila je prisutna i mučni je prizor gledala raskolačenim očima. Werthere, prošle sam noći morala izdržati prodiku o svojem viđanju s vama, jutros još jednu. Morala sam slušati kako vas ponizuje, prezire, a nisam vas ni mogla ni smjela braniti, osim napola."

Svaka riječ koju je izgovorila išla mi je poput mača

užitka, da će mi se grudi pune žudnja i želja nasititi i smiriti. Sada se evo vraćam, dragi prijatelju, iz široka svijeta, s iznevjerenim nadama i razorenim planovima! Ponovno sam pred sobom ugledao goru, koja je tisuću puta bila predmet mojih čeznuća. Satima sam u njoj prosjedio i iz dubine duše žudio da uronim u šume i doline, koje su mi u sutonu djelovale tako umiljato, a kada sam se u određeno vrijeme morao vratiti kući, koliko me je muke stajalo da krenem s dragog mjesta!

Došao sam bliže gradu. Pozdravljao sam stare, poznate mi kućice s vrtom, nove su mi kuće bile mrske, kao i sve promjene koje su se inače dogodile. Ušao sam kroz gradska vrata i odmah osjetio da sam još uvijek onaj isti dječak od nekada. Dragi Wilhelme, ne mogu ići u pojednosti, meni je sve bilo silno dražesno, a kada bih napisao, bilo bi sve jednolično. Odlučio sam odsjesti na trgu, tik do naše stare kuće. U prolazu sam primijetio da je mala škola, u koju je jedna časna starica zatvarala nas, djecu, kao ovce u tor, pretvorena u dućan. Sjetio sam se nemira, suza, zatupljivanja pameti, tjeskobe srca - koje sam morao izdržati u toj rupi. Kuda sam god koraknuo, sve je bilo čudesno i neobično. Hodočasnik u Svetoj zemlji ne bi našao toliko poticaja za religiozne misli, teško da bi mu duša našla toliko svetih pobuda! - Evo ti jedne zgode, a bilo ih je tisuću. Išao sam niz rijeku do jednoga seljačkog imanja. Tamo sam uvijek išao i kao dijete: tu smo mi, djeca, učili kako treba bacati tanki i ravni kamen u vodu da on puno puta odskoči od vodene površine. Sjetio sam se živo kako sam kao dječak stajao u vodi i pratio njezin tijek maštajući o krajevima kuda će rijeka proći, pridajući im čudesna svojstva. Zamišljao sam razne pustolovine, ali sam osjetio da mojoj moći predočivanja brzo dolazi kraj. Ipak sam i dalje kušao maštati kuda sve vodu nosi njezin tijek, te sam se izgubio u nekoj nevidljivoj daljini. - Vidiš, dragi moj, tako su skučeni i tako sretni bili naši divni pradjedovi! Doživljavali su svijet kao djeca, takvo im je i pjesništvo! Kad Uliks u Homerovoj "Odiseji" govori o neizmjernome moru i o beskrajnoj zemlji, to je tako istinito, tako intimno ljudski - skučeno, ali tajanstveno. Sto ja imam od toga što danas, kao i svaki učenik, zna-

dem da je zemlja okrugla? Čovjeku treba samo nekoliko gruda zemlje da sjedne i uživa, a još manje da u zemlji otpočine.

Evo me sada ovdje u kneževu lovačkome dvorcu. Lijepo se daje s tim knezom živjeti, iskren je i jednostavan. Čudni su ljudi oko njega, ja ih ne razumijem. Ne izgledaju kao obješenjaci, ali ne sliče ni na poštene ljude. Ponekad mi se učini da su poštene, ali ipak nemam u njih povjerenja. Još me muči to što knez često govori o stvarima o kojima je samo nešto čuo ili čitao, nema svojega stajališta, nego samo ponavlja tuđe prosudbe.

On i u mene cijeni više pamet i talente nego srce, premda mi je srce jedini ponos, ono je izvor svega, samo ono: i izvor snage, i blaženstva, i nesreće. Sto se tiče mogega znanja, može ga steći svatko - ali ovakvo srce imam samo ja.

25. svibnja

Tmao sam jedan naum u glavi, o kojemu vam nisam htio ništa reći dok ga ne izvedena. Sad vidim da od toga neće biti ništa, dakle: nikom ništa. Htio sam poći u rat, to mi je dugo ležalo na srcu. Uglavnom sam zbog toga i pošao ovamo s knezom, koji je general u vojsci. Na jednoj sam mu šetnji otkrio svoju namjeru, ali on je bio protiv i iznio mi je svoje razloge. Da je moj naum imao svojstvo strastvene žudnje, a ne običnoga hira, ja te razloge ne bih uvažio. Kako se ipak više radilo o hiru, poslušao sam ga.

11. lipnja

Oieci što hoćeš, ja ovdje dulje ostati ne mogu. Sto ću ja IV ovdje? Dosađujem se. Knez postupa sa mnom najbolje što može, ali meni nije ovdje mjesto. Nas dvojica nemamo u biti ničeg zajedničkog. On jest razuman čovjek, ali njegova je pamet posve obična. Razgovor s njim ne zabavlja me više od čitanja dobre knjige. Ostat ću još osam dana,

onda ću opet lutati. Najbolje što sam ovdje postigao jest povratak crtanju. Knez ima osjećaja za umjetnost, a još bi je jače osjećao da ga ne skučava glupo pozivanje na znanost i banalna terminologija. Kadšto mi dođe da zaškrgućem zubima kada mu toplo i maštovito opisujem prirodu i umjetnost, a on to pokvari nekom banalnom stručnom opaskom, sve u najboljoj namjeri.

16. lipnja

Đa, i nisam drugo do putnik što hodočasti ovom zemljom! A zar ste vi što drugo, i više?

18. lipnja

Euda ću? Mogu ti priopćiti u povjerenju. Četrnaest dana još moram biti ovdje, a onda idem običi rudnik u ...skome kraju, umislio sam si da to želim. To u stvari nije tako, želim samo biti opet bliže Lotti, to je sve. I smijem se vlastitome srcu, ali mu činim po volji.

29. srpnja

Me! Dobro je, sve je dobro! Ja - njezin muž? Oh, Bože, koji si me stvorio, da si me obdario tim blaženstvom, cijeli bi mi život bio molitva! Neću se prepirati, pa mi oprosti sve suze, oprosti mi moje uzaludne želje! - Ona - moja žena! Pa da obgrlim najdraže biće pod suncem! - Protrnem cijelim tijelom, Wilhelme, kad pomislim kako joj Albert hvata tanki struk.

A smijem li reći, Wilhelme? Zašto ne bih smio? Ona bi sa mnom bila sretnija nego što je s njim! On nije čovjek koji bi znao ispuniti sve želje onakva srca! Njemu nekako nedostaje osjećajnost - shvati to kako hoćeš - njegovo srce nije kadro djelovati na drugo srce tajanstvenom osjećajnom moći, nije se kadro svezati s drugim srcem! Kad bismo Lotta i ja zajedno čitali neku knjigu, na stanovitu

bi se mjestu u toj dragoj knjizi naša srca stopila u jedno. Bilo je stotinu takvih slučajeva: nešto treće bi svojim djelovanjem potaknulo naša osjećanja da se zajedno oglase. Dragi Wilhelme! - On je doduše voli iz sve duše, a što sve takva ljubav ne zaslužuje?!

Neki neugodni čovjek me je prekinuo u pisanju. Suze su mi se osušile. Rastresen sam. Zbogom, dragi!

4. kolovoza

Mije tako samo sa mnom. Svi se ljudi varaju u svojim nadama, sve ih njihova očekivanja iznevjere. Posjetio sam onu dobru ženu, što stanuje pod lipom. Njezin mi je najstariji dječak pohrlio u susret, njegov je radostan uzvik dozvao majku, koja je izgledala vrlo potišteno. Prve su joj riječi bile; "Dobri moj gospodine, umro mi je Hans!" To joj je bio najmlađi sin. Ja sam utihnuo. "A muž mi se vratio iz Švicarske bez ičega. Da nije dobrih ljudi, morao bi prositi, usput je i obolio." Nisam znao što bi joj rekao, malome sam dao nešto novaca. Molila me da primim dar od nekoliko jabuka. Učinio sam to i otišao s mjesta tužnih sjećanja.

21. kolovoza

Dio bi tresnuo dlanom o dlan, sa mnom je već drugačije. Kadšto mi opet bljesne neki radosni pogled na život, ali to traje samo časak. Uronim u snove, ne mogu se oteći misli: što ako Albert umre, tada bih ja mogao... a mogla bi i ona... tako trčim za sablastima mozga, koje me vode do ponora, pred kojim zadržćem i u strahu se povučem.

Kad izađem na ona dvorišna vrata i krenem putem kojim sam svojedobno izveo Lottu na ples, pomislim: kako je sve bilo drugačije! Sve je prošlo, baš sve! Nema mi ni najmanjeg znaka iz minula svijeta, ne osjećam puls svojih ondašnjih nagnuća. Meni je kao što bi bilo duhu koji se vraća u spaljeni, srušeni dvorac, što ga je u dav-nini sagradio dok je bio mladi živi knez u naponu snage,

opremio svim znacima sjaja, na samrti ostavio s puno nade ljubljenoj sinu...

3, rujna

Fponekad ne shvaćam kako je drugi može voljeti, kako je smije voljeti, nju, koju ja tako neponovljivo, tako duboko, tako puno ljubim! Ništa drugo niti poznam, niti znam, niti imam, osim nje!

4. rujna

Da, tako je. Kao što se priroda priklanja jeseni, tako se jesen zbiva u meni i oko mene. Moje lišće žuti, lišće je na obližnjem drveću već palo. Nisam li ti odmah po svome dolasku ovamo pisao o sluzi na seljačkome imanju? Pitao sam za njega ponovno u Wahlheimu. Otjeran je s imanja, nitko neće ništa o njemu znati. Jučer sam ga sreo na putu koji vodi u jedno drugo selo. Započeo sam razgovor. Ispričao mi je svoju nevolju, koja me je dvaput više, pa i tripud više potresla, što ćeš lako razumjeti kada ti je opišem. Ali zašto da to uopće uradim? Zašto ne bih zadržao samo za sebe stvari koje me užasavaju i bole? Zašto da mučim još i tebe? Zašto ti uvijek dajem grude da me žališ, pa da mi onda dijeliš ukore? Ali neka, možda je i to dio moje sudbine!

Seljak je na moja pitanja spočetka odgovarao suzdržano, s nekom tihom tugom, vidjelo se da je osjetljiva osoba. Ubrzo je postao otvoreniji, kao da je i sebe i mene iznova spoznao. Priznao mi je svoje grijehe i zažalio nesreću koja ga je snašla. Moj dragi prijatelju, bilo bi najbolje kada bih ti mogao prenijeti svaku njegovu riječ, pa da sam presudiš! Povjerio mi je da je sa sve više strasti volio svoju gazdaricu, a u njegovu se pripovijedanju osjetilo kako uživa i raduje se što je spominje. Zavolio ju je toliko da napokon nije više znao što radi, nije znao - navodim doslovan izraz - kamo bi s glavom. Nije mogao ni jesti ni piti ni spavati, nešto ga je gušilo u grlu, radio je što nije smio,

a što mu je bilo naređeno, to bi zaboravio, kao da je u nj ušao zloduh. Jednoga dana, dok je ona bila u nekoj od soba na katu, što je on znao, pođe k njoj, točnije, nešto ga je natjeralo k njoj. Ona se na njegove molbe nije obazirala, pa ju je htio uzeti silom. Ne zna što mu je bilo, Bog mu je svjedok da su mu namjere spram nje uvijek bile čestite, ni za čim nije više čeznuo nego da je oženi i s njom život provede. Govorio je tako neko vrijeme, a onda počeo mucati kao da još ima nešto reći, ali se ne usuđuje. Napokon mi je stidljivo priznao da mu je sitne intimnosti kadšto ipak dopuštala i donekle ga puštala u svoju blizinu. Dvaput ili tripud prekinuo se u pola riječi i ponovno se upustio u najživlja preklinjanja da on to ne govori kako bi nju prikazao kao nevaljalu (tako se doslovno izrazio), jer on je voli i cijeni kao prije, nikad ne bi o njoj nešto loše izustio, a meni sve to kazuje samo zato da me uvjeri da nije posve neuravnotežen i nerazuman.

Evo sad opet pjevam, dragi moj, svoju staru pjesmu, a pjevat ću je vječno. Oh, kada bih ti mogao predočiti kako je taj čovjek stajao preda mnom, kako mi u duši još uvijek stoji! Kad bih ti doista mogao sve reći, pa da osjetiš moju silnu, doista silnu sućut zbog njegove zle kobi! Ali dosta da znaš moju kob, da poznaš mene, jer tako i previše dobro znaš što mene vuče prema svim nesrećnicima, i što me navlastito vuče prema ovome nesrećniku.

Pročitao sam ponovno ovo pismo, pa vidim da sam zaboravio napisati kraj ove priče, ali ga je lako zamisliti. Ona se seljaku opirala. Došao je njezin brat, koji je njega odavno mrzio i htio ga udaljiti iz kuće jer se bojava njegove moguće ženidbe sa sestrom: tada bi bratovoj djeci propalo nasljedstvo, za koje postoje lijepi izgledi, jer je tetka bez djece. Dakle sada ga je brat odmah istjerao iz kuće i stvar dao na velika zvona, kako ga gazdarica više ne bi mogla uzeti natrag u službu ni kad bi htjela. Uzela je u službu novoga slugu, ali je i zbog toga sluge nastala svađa između nje i brata: govorka se da će se ona sigurno za novoga slugu udati. Moj je sugovornik pak čvrsto odlučio da to, dok je živ, ne dopusti.

To što sam ti ispričao nije pretjerano, nije pod dojmom ganuća, dapače: stvar sam iznio bljedo, bljede su moje

riječi. Nezgrapno sam kazivao, jer sam se služio izrazima što ih je uvelo naše ćudoređe.

Ljubav, vjernost, strast nisu dakle nikakvi pjesnički izumi. Ljubav poput opisane živi, postoji u svojoj najvišoj čistoći u ljudskome sloju što ga nazivamo neobrazovanim, sirovim. Nama obrazovanim obraz je ništa! Pročitaj opis ovoga slučaja s pobožnim poštovanjem, lijepo te molim. Ja sam danas tih i smiren dok ovo pišem: vidiš po rukopisu da ne srljam i ne drljam kao inače. Čitaj, ljubljani moj, i misli pritom da je to i slučaj tvoga prijatelja. Da, tako mi se dogodilo, tako će mi biti, a nisam ni upola odvažan, ni upola odlučan kao taj nesretni seljak - ne usuđujem se ni usporediti s njime.

5. rujna

Mapisala je pisamce mužu na teren, gdje se on nalazi zbog službenih poslova. Evo početka: "Predobri, predragi, dođi što prije možeš, pripremila sam ti tisuću radosti..." Prijatelj koji je došao s terena, donio je vijest da se Albert, zbog stanovitih okolnosti, ne može tako brzo vratiti u grad, pa pisamce nije odaslano. Navečer je dopalo meni u ruke. Čitao sam i smiješio se, a ona me upitala zašto se smiješim. "Kakav li je božanski dar mašta", rekoh uzbuđeno, "pomoću nje sam mogao jedan trenutak snatriti da je pisamce upućeno meni..." Prekinula me je, izgleda da joj nije bilo drago što sam rekao, pa sam ušutio.

6. rujna

Teško mi je bilo, ali sam se ipak odlučio baciti svoj plavi jednostavni frak u kojemu sam prvi put plesao s Lottom, jer je napokon bio sasvim pohaban. Ujedno sam dao sašiti novi, posve isti kao prijašnji, isti ovratnik i zaručak, k tome ponovno žuti prsluk i hlače koje uz njega idu.

Ali se u njemu ne osjećam kao u nečem posebnom. Ne

znam, valjda će mi s vremenom i ovaj frak postati drag.

22. rujna

IT> ila je nekoliko dana na putu, išla je po Alberta. Da-
jC* nas sam joj ušao u sobu, pošla mi je ususret, poljubio sam joj ruku sa silnom radošću.

Kanarinac joj je sletio sa zrcala na rame. "To nam je novi prijatelj", reče i zovne ga na dlan, "namijenjen je dječici. Umiljat je. Pogledajte ga! Kad mu dajem kruha, lepeće krilima i pristojno kljuca. Gle, zna me i poljubiti!"

Kad je ptičici ponudila svoja usta, ona ljupko pritisne njezine slatke usne kao da je kadra osjetiti blaženstvo toga užitka.

"Neka poljubi i vas", reče Lotta i okrene pticu prema meni. Mali kljun prevali put od njezinih do mojih usta, a kad mi je blago piknuo usne, osjetio sam dašak kao predosjećaj nježnoga užitka.

"Ptičji poljubac", rekoh, "nije čist od pohlepe, ptica traži hranu i povlači se nezadovoljno, ako osim ljubavnosti nema ničega."

"Ja joj dajem jesti iz svojih usta", reče Lotta i uzme u usta nekoliko mrvica kruha za pticu, okrene joj se i pruži joj usne sa smiješkom u kojemu se iskrila bezazlena i samilosna ljubav

Ja odvratih lice. Ne bi to smjela raditi! Ne bi smjela dražiti moju maštu tim prizorom rajske nevinosti i blaženstva, ni buditi moje srce, što ga ravnodušnost životne sudbine ipak ponekad uljulja u tup san! - A zašto ne? - Zna da joj neću ništa, jer zna koliko je ljubim.

25. rujna

Diode mi da pobjesnim, Wilhelme, zbog ljudi bez srca i duše, koji ne cijene ni ono malo na svijetu što još vrijedi. Pamtiš ona orahova stabla, pod kojima sam sjedio s Lottom u gostima kod časnoga pastora u St. Ti su mi divni orasi uvijek bili pravi melem za dušu, tako mi Bo-

ga! Župnome su dvoru dali neko ozračje prisnosti, a po vručini ugodnu svježinu ispod bujnoga granja. Podsjećali su nas na čestite svećenike koji su ih prije mnogo godina bili posadili. Učitelj nam je priopćio ime jednoga od tih svećenika iz davnine, sam ga je pak doznao od svojega djeda. Mora da je bio odvažan čovjek i ja sam uvijek, uživajući u hladu njegovih oraha, na njega mislio sa strahopoštovanjem. I gle: jučer mi je učitelj kroz suze rekao da su orahe posjekli. Da, posjekli. Bio sam bijesan, ubio bih hulju koja je prva zamahnula sjekinom. Da ja imam u svome dvorištu takva dva stabla, pa da jedno propadne na prirodan način, od starosti, to bi već bilo dosta da umrem od jada, a ovako... Zlato moje, zna se što stoji iza toga. Ali ima i ljudskog osjećaja! Cijelo selo gundā, nadam se da će gospođa župnikovica po manjku maslaca i jaja i ostalih seoskih darova osjetiti kakvu je ranu svome selu zadala. Ona je, naime, kriva, ona, žena novoga župnika (naš stari je umro), koštunjavo i boležljivo stvorenje, koje nema osjećaja ni za koga, niti itko ima osjećaja za nju. Ta glupača se izdaje za učenu osobu, miješa se u proučavanje svetih knjiga¹, radi na pomodnoj, moralno-kritičkoj reformaciji kršćanstva² pomirljivo sliježe ramenima na ispade zanesenjaka Lavatera³. Inače je posve narušena zdravlja,

¹ U liku župnikovice Goethe prikazuje povijesnu osobu koja je živjela u njegovo vrijeme (umrla 1775.). Zvala se Johanna Dorothea Griesbach, rođena Rambach, a stekla je stanovit glas kao promicateljica tzv pijetizma, pokreta koji je osporavao Lutherov nauk da je za vječni spas dovoljno vjerovati, i tražio unutarnju pobožnost i vršenje dobrih djela. ²- U 18. su stoljeću došla u modu kritička proučavanja svetih knjiga kršćanstva, koja su, s jedne strane, dovela do veće točnosti u tekstu tih knjiga, ali i potaknula neku novu osjećajnost u općem doživljaju kršćanstva u tijesnoj vezi s pijetizmom, o kojem vidi prethodnu bilješku. ³ Lavater, *foliann Kaspar*, švicarski pjesnik, psiholog i teolog. U njegovoj se zbirci pjesama *Schweizerlieder* osjeća pijetizam udružen s rodoljubljem. U ovome ga romanu Goethe prikazuje sa stanovitim rugalačkim prizvukom, ali se zna da je inače bio pristaša Lavaterova pristupa tzv fiziognomici (psihološkoj disciplini koja uči da su crte lica pouzdan pokazatelj glavnih duševnih svojstava neke osobe). U nju su obojica vjerovali, a danas je ona u znatnosti sasvim odbačena.

pa stoga na ovoj Božjoj zemlji ne može sebi naći nikakve radosti. Samo je takva gadura bila kadra posjeći moje orahe! Vidiš, još uvijek sam izvan sebe! Zamisli, govorila je da joj opalo lišće prlja dvorište i čini zrak zagušljivim, da joj stabla oduzimaju svjetlost dana, a kad orasi sazru, dječaci ih obaraju kamenjem, što joj ide na živce i smeta je dok duboko razmišlja kako bi ustanovila pravi odnos između Kennicotova, Semlerova i Michaelisova učenja¹. Primijetio sam da su ljudi u selu, naročito stari, sjećom oraha vrlo nezadovoljni, pa sam ih upitao: "Zašto ste to trpjeli?" "Kad općinski glavar tako hoće", odgovoriše, "što se može?" Ali ipak se pritom dogodilo nešto valjano. Glavar i župnik (koji i sam trpi zbog ludorija svoje žene, koja ga hrani juhama bez masti) smislili su da badava dođu do drva koje je posječeno, ali je to čulo šumsko gospodarstvo i izdalo nalog: "Ovamo s drvom!" Šumsko je gospodarstvo imalo neko staro zemljišno pravo na onaj dio župnoga dvorišta gdje su rasli orasi, pa je prodalo posječenu građu najboljemu nuditelju. Tu drvo sada leži. Oh, da sam knez! Ja bih i župnikovicu, i glavara, i šumsko gospodarstvo... Knez? Ali da sam knez, što bi me bila briga za stabla u mojoj zemlji!?

10. listopada

Ead vidim njezine crne oči, odmah mi je dobro. Gle, rastužuje me što Albert, po svemu sudeći, nije onako sretan kako je mislio da će biti, odnosno, kako bih ja bio da... Nerado prekidam rečenicu, ali tu se ne mogu drugačije izraziti - i mislim da sam dovoljno jasan.

Benjamin Kennicot (1718. - 1791.) engleski je teolog, koji je svojom tekstovnom kritikom Staroga zavjeta dao snažnih poticaja toj teološkoj disciplini. Johann Salomo Semler, njemački teolog, ne pridaje biblijskim knjigama jednaku važnost i vrijednost, nego ih vrednuje različito nakon duboke raščlambe. Johann David Michaelis (1717. - 1791.), njemački povjesnik, proučavatelj staroga Istoka.

12. listopada

sijan je iz mojega srca istjerao Homera. Koji li je to i svijet u koji me ovaj divni pjesnik vodi! Lutati pustarom dok oko mene huji vihor što u magli koja se puši dovodi duhove predaka po mjesečini koja u sumraku svjetluca. Slušati kako s planine, u huci šumske rijeke, dopire zatumljeni jecaj duhova iz pećina, kao i tužaljka ratnikove djevojke, koja gine od jada, jer taj plemeniti junak, njezin ljubljani, leži ispod četiri kamena, što su pokrivena mahovinom i obrasla travom. Naići na sijedoga narodnog pjesnika lualicu, koji po širokoj pustari traži stope svojih predaka, a nalazi - jao! - njihove grobove. Pjesnik tada turbno usmjeri pogled prema dragoj zvijezdi, koja će se skriti u morske valove. U junakovoj duši oživljuje doba prošlosti kada je umiljata zraka svijetlila nad opasnom borbom hrabrih, a mjesec sjao nad njihovim, vijencima ukrašenim, brodom, koji se vraćao s pobjedonosna pohoda. Duboku mu tugu čitam na čelu. Gledam tako posljednjeg, od svih ostavljenog, divnog junaka kako skrhan ide prema grobu, da usiše novu snagu što bolom ključa, dok su oko njega krhke sjene njegovih pokojnih predaka. Gleda hladnu zemlju i na njoj visoku, lelujavu travu, i izvikuje: "Putnik će doći, doći će onaj koji me je poznavao u mojoj ljepoti, i pitat će: Gdje je pjevač, čestiti sin Fingalov? Ali korak njegov će voditi preko moga groba, i on će uzalud pitati za mene na zemlji!" - Oh, prijatelju, htio bih poput plemenita kneževa pratioca, što mu oružje nosi, trgnuti mač, osloboditi kneza grčevitih muka polagane smrti, a onda i sebe razdvojiti od duše, da pođe za oslobođenim polubogom istim putem.

19. listopada

Ali, ta praznina, ta grozna praznina koju osjećam ovdje u grudima! Cesto pomislim: da mi ju je samo jednom

Ovo je sitni ulomak poeme "Beraton" navodnoga Ossiana, Fingalova sina (u stvari Jamesa Macphersona) iz djela "Fingal, an Ancient Epic Poem, in Six Books" (Fingal, stara epska poema u šest knjiga). To je djelo izdao Macpherson 1763.

privinuti na srce, silna bi praznina bila sva ispunjena!

26. listopada

Da, jasno mi je, dragi, jasno i sve jasnije da život jednoga stvorenja malo znači, vrlo malo. Lotti je došla jedna prijateljica, pa sam pošao u susjednu sobu da uzmem knjigu, ali nisam mogao čitati, nego sam uzeo pero i dao se na pisanje. Čujem ih kako tiho razgovaraju. Pričaju jedna drugoj beznačajne stvari, gradske novosti: ta se udala, ona je bolesna, vrlo bolesna. "Suho kašlje, izbočile su joj se kosti lica, često gubi svijest, ne dam ni novčić za njezin život", reče prijateljica. "N. N. je također jako slabo", reče Lotta. "Već je sav natekao", reče druga.

Moja me je živa mašta odvela do kreveta tih jadnih osoba. Zamišljao sam da veoma nerado okreću životu leđa, pa da... Wilhelme! Zenice su o njima govorile, kako se već govori, kao o potpuno stranim osobama. Ja pak gledam oko sebe po sobi. Kraj mene su Lottine haljine i Albertovi papiri, namještaj, sprijateljjen sam sa svim tim, volim i ovu tintarnicu, i mislim: "Pogledaj, Werthere, ti si važan u ovoj kući! Sve u svemu. Tvoji te prijatelji štuju! Često si im na radost! Tvome se srcu čini da bez njih ne bi moglo kucati. Pa ipak, ako sad otideš, ako napustiš taj svijet, koliko bi dugo osjećali prazninu koju je tvoj nestanak napravio u njihovoj sudbini, koliko dugo?

Oh, čovjek je prolazno biće! Čak i tamo gdje je siguran da je njegova nazočnost prihvaćena, gdje je ostavio svoj stvarni pečat, to jest u duši svojih milih i dragih - i tu će se ugasisi sjećanje na njega, nestat će se sve uspomene, i to brzo!

27. listopada

Dođe mi da si probijem prsa, da se tresnem po mozgu kad pomislim kako malo mi, ljudi, možemo učiniti jedan za drugoga. Ako ne ponudim ljubav, radost, toplinu i nježnost; neće mi ih ni drugi dati, ali premda nekome

nudim cijelo svoje srce puno blaženstva, neću ga nimalo usrećiti, ako stoji preda mnom hladan i nemoćan za ljubav.

27. listopada, navečer

Fluno toga ja imam, ali sve mi to guta ljubav prema njoj. Puno toga imam, ali bez nje nemam ništa.

30. listopada

Koliko se puta jedva mogu suzdržati da joj ne padnem u zagrljaj! Zna li dragi Bog kako je nekome kad vidi oko sebe toliku milotu, a ne smije je dirnuti! A posegnuti za nečim što nam je milo ipak je najprirodniji ljudski nagon! Zar djeca ne dohvaćaju sve što im na um padne? - A ja?

3. studenoga

Bog znade: često poželim, idući navečer u krevet, da se više i ne probudim. Kadšto se ponadam da će tako i biti. Onda ujutro otvorim oči, ugledam sunce i osjećam se jadno. Kad bih barem mogao reći da sam mušičav! Tada bih svalio krivnju na loše vrijeme, na nekoga trećeg, na neki neuspjeh u poslu, pa bi mi nesnosno breme bezvoljnosti bilo upola lakše. Jao meni! Osjećam i previše jasno da je krivica samo na meni. Krivica? Ne! Dosta je reći da je u meni samome izvor svih nevolja kao što je nekada u meni bio izvor svih radosti. Zar nisam onaj isti čovjek koji je lebdio u snažnim osjećajima, koji se na svakome koraku susretao s rajem, čije je srce bilo spremno da s ljubavlju obgrli cijeli svijet! To je srce sada mrtvo, iz njega polet više ne teče, oči su mi suhe, a um, lišen olakšanja što ga suze mogu dati, stvara mi na čelu bore groze. Trpim puno jer sam izgubio ono što je bilo jedina slast moga života: svetu, životvornu snagu kojom sam

svjetove oko sebe stvarao. Nema je više! Kad s prozora gledam brdo u daljini i nad njim sunce što razbija maglu i obasjava tihe livade, dok pitoma rječica vijuga prema meni kroz vrbe s kojih je opalo lišće, oh! tada mi se čini da divna priroda stoji preda mnom nepomično poput lakirane sličice, ali sva ta slast nije kadra iz moga srca isisati ni kap blaženstva, da dopre u mozak. Klipan Werther stoji pred licem Božjim kao presahli zdenac ili kao šuplji kabao. Cesto bih se bacio na pod i molio Boga da mi daruje suze, kao što ratar moli za kišu, kad je nebo iznad njega suho kao da je od mjedi, a svuda oko njega žedna zemlja.

Ali jao! Osjećam da Bog ne daje ni kišu ni sunce zbog naših žestokih molbi. Ona vremena kojih se s bolju sjećam bila su onako blažena zato što sam duh božanski čekao vrlo strpljivo, a milinu koju bi on na mene izlio primao punim, duboko zahvalnim srcem.

8. studenoga

Fprigovorila mi je da se ne znam suzdržati. Ah, uradila je to s puno ljubaznosti! Moj je grijeh što mi se ponekad čaša vina sviđa pa se ne mogu suzdržati da ne popijem cijelu bocu. "Nemojte to činiti", rekla je, "mislite na Lottu!" - "Da mislim na vas", odgovorio sam, "ne morate mi to reći. Mislim! - Ne, ne mislim, jer ste uvijek pred mojom dušom. Danas sam sjedio na tratini, točno na mjestu gdje ste vi nedavno sišli s kočije..." Počela je govoriti o nečemu drugom da mi ne dopusti dublje ući u stvar. Predobri moj, dotle je došlo, može sa mnom raditi što hoće.

15. studenoga

Mvala ti, Wilhelme, što sa mnom tako srdačno suosjećlaš i dobronamjerno me savjetuješ, ali molim te da se smiriš. Pusti me, izdržat ću, unatoč svome umoru, imam još dosta snage, probit ću se. Poštujem religiju, to znaš, osjećam da je ona oslonac za mnoge klonule ljude i

okrijepa za mnoge koji propadaju. Ali mora li i može li to ona biti za svakoga? Velik je svijet, ima ih na tisuće kojima religija ne može pomoći. Čuli ili ne čuli ono što religija propovijeda, za njih ona nije ni od kakve koristi, zašto bi onda morala biti baš meni? Ne veli li sam sin Božji da će se oko njega naći oni koje mu je Otac dao?¹ Što ako mu mene nije dao, ako je mene htio zadržati za sebe, kao što mi srce šapće? Molim te, nemoj to krivo shvatiti, nemoj reći da tu ima neke poruge, jer moje su riječi nevine. Ja pred tebe stavljam svu svoju dušu, inače bih radije šutio, kao što ne trošim riječi na sve ono o čemu svatko zna isto tako malo kao i ja. Što je drugo ljudska sudbina osim nužde da se otrpi što je komu dano i da se kalež ispije do dna? Taj je kalež Bogu bio gorak kada mu ga je nebo stavilo na njegove ljudske usne, zar da se dakle ja pravim važan i rekнем da mi je sladak? Zašto da se stidim u strašnome času kad moje biće dršće između bitka i nebitka, kad munja prošlosti osvjetljuje mračni ponor budućnosti, kad sve oko mene tone, kad moj svijet propada? Zar to nije glas stvorenja pritiještena u sebe, koje samo sebi nedostaje, koje nezadrživo pada u ponor, na najdublje dno svojih uzaludno utrošenih snaga, koji škrguće: "Bože, Bože, zašto si me ostavio?"² Trebam li se sramiti tih riječi, trebam li se u tome času suzdržavati i ne izgovoriti riječi od kojih se nije mogao suzdržati ni onaj koji svijta nebo kao plavi rubac?³

21. studenoga

Oma ne vidi i ne osjeća da sprema otrov koji će upropastiti i nju i mene, a ja s potpunom požudom ispijam pehar koji mi ona pruža na propast. Što znači dobrotivi pogled, koji mi ona često - često? ne, nego ponekad - upućuje, što znači ljubavnost s kojom ona prima pokoji nehotični izraz mojih osjećaja, sućut prema mojoj patnji, koja joj se vidi na čelu?

¹ Iz Evanđelja po Ivanu, poglavlje 6, redak 37, 44, 65 i poglavlje 17, red. 39 ²- Iz Evanđelja po Mateju: 26, 39 ³- Stari zavjet, psalam, stih 2

Jučer, kad sam odlazio, pružila mi je ruku i rekla: "Zbogom, dragi Wertheru!" Dragi Wertheru? Bilo je to prvi put da me naziva dragim i ja sam protrnuo od sreće. Stoput sam ponovio tu riječ, a navečer kad sam se spremao u krevet i sam sa sobom svašta ćaskao, odjednom kazah: "Laku noć, dragi Werthere!" - morao sam se nasmejati samome sebi.

22.studenoga

Me mogu u molitvi reći: "Ostavi mi je!", a ipak mi se često pričinja kao da je moja. Ne mogu moliti ni: "Daj mi je!", jer ona pripada drugome. I tako se poigravam sa svojim mukama, a kad bih popustio, nastala bi čitava litanija protuslovlja.

24. studenoga

Oma osjeća koliko patim. Danas mi je njezin pogled duboko prošao kroz srce. Našao sam je samu: ništa nisam rekao, a ona me je gledala. Nisam više u njoj vidio ljupku ljepoticu, ni osobu iz koje blista duhovitost, sve je to pred mojim očima nestalo. Njezin je pogled djelovao na mene na jedan širi i ljepši način. Vidio sam u njemu izraz duboka suosjećanja, prelatke sućuti. Zašto joj se ne smijem baciti pred noge? Zašto je ne smijem zagrliti uz tisuću poljubaca? Povukla se do klavira i prodahnula svoje sviranje slatkim, tihim, skladnim pjevom. Nikad joj usne nisu bile dražesnije, bilo je kao da ih je otvorila u želji da srce slatke tonove koji su tekli iz klavira, pa da ih onda njezina čista usta ponove kao tajnovitu jeku. - Ah, kad bih ti mogao to iskazati! Nisam se dugo mogao svladavati, prignuo sam glavu i prisegnuo tim usnama da se neću osmjeliti na cjelov, jer nad njima lebde nebeski dusi! Pa ipak: hoću! Eto vidiš, pred mojom je dušom zid koji me dijeli od sreće. Ipak: ja ću tu sreću dohvatiti, a onda ću propasti da okajem grijeh. Grijeh?

26. studenoga

fponekad si kažem: tvoja je sudbina jedincata - smatraj da su drugi ljudi sretni, jer nitko još nije osjetio muke koje trpiš ti. A onda čitam kojeg pjesnika iz davnine, pa mi se čini kao da čitam opis vlastita srca. Puno moram izdržati! Ah, zar su i ljudi prije mene već bili toliki patnici?

30. studenoga

Me mogu, naprosto ne mogu biti priseban. Gdje god dođem, pojavi se nešto što me izbaci iz ravnovjesja. Danas, na primjer. O, sudbino! O, ljudi!

Idem ja tako uz rijeku oko podne, nije mi se dalo ručati. Sve je bilo pusto, mokri i studeni zapadni vjetar puhao je s brda, sivi su se kišni oblaci vukli dolinom. Izdaleka opazih čovjeka u otrcanu zelenu kaputu, koji se vrzmao među stijenama, možda u potrazi za ljekovitim biljem. Kad sam došao bliže, čuo je moje korake i okrenuo se. Imao je zanimljive crte lica s izrazom neke stišane tuge, inače se doimao iskreno i čestito. Crna mu je kosa bila iglama stegnuta u dva uvojka, a što je preostalo, bilo je spleteno u jak perčin, koji mu je padao na leđa. Budući da mu je odjeća odavala osobu nižeg staleža, pomislio sam da se neće ljutiti ako pokažem zanimanje za njegov rad, pa sam ga upitao što traži. "Tražim", odgovori uz dubok uzdah, "cvijeće, a ne mogu ga naći." - "Sad nije godišnje doba za cvijeće", rekoh smiješeći se. "Ima puno cvijeća", reče on, sišavši k meni. "U mome su vrtu ruže i orlovi nokti¹. Ima ih dvije vrste, jedne mi je poklonio otac, rastu obilno kao korov, ali ih tražim već dva dana i ne mogu naći. Ovdje inače bude uvijek cvijeća - žutog, plavog, crvenog, tu je i kičica² sa svojim lijepim cvjetićima." Vidio sam da s njim nešto nije u redu, pa sam mu pos-

¹ • Orlovi nokti ili kozja krv (lat. *Lonicera*) žut ili ljubičast cvijet, kojemu su latice srasle osim jedne, vjenčić je cjevast. ² - Kičica (lat. *Centaurium*) ružičasti cvijet s eteričnim uljem

tavio zaobilazno pitanje: "A što će vam cvijeće?" Lice mu se razvuklo u čudan, grčevit osmijeh. "Nemojte me odati", reče stavljajući prst na usta, "obećao sam svojoj dragoj jedan buket." - "To je lijepo", rekoh. "Oh, ona ima puno svačega", reče on, "bogata je." "Ipak će joj vaše cvijeće biti drago", uskočih ja. "Oh, ima ona dragulje i krunu!" - "Kako se zove?" - "Kada bi mi vlada dala novaca", reče on, "bio bih drugi čovjek! Da, nekad, u ono doba, bilo mi je dobro! Sad je sa mnom gotovo. Ja sam sada..." Pogleda u nebo suznih očiju: sve je bilo jasno.

"Dakle ste nekad bili sretni?", rekoh ja. "Oh, kad bi opet onako bilo!" na to će on. "Bilo mi je dobro, bio sam radostan i lagan kao riba u vodi!" - "Heinrich!", viknula je neka starica, "kamo si otišao? Svuda smo te tražili, dođi jesti!" Pristupih starici i upitah je: "Je li vam to sin?" - "Da, moj jadni sin! Bog mi je natovario težak križ." - "Otkad je s njim tako?" - "Ovako miran je od prije pola godine. Bogu hvala da je dotle došlo. Prije je punu godinu bjesnio, svezali su ga lancima u ludnici. Sad neće nikome ništa, samo neprestano priča o kraljevima i carevima. Bio je dobar, tih čovjek, svojim je lijepim rukopisom bio stekao službu pisara i tako mi pomagao u kućnome trošku. Najednom ga zahvatila potištenost, zatim vrućica, onda bjesnilo, a sad je kako ga vidite... Oh, kad bih vam sve rekla, gospodine..." Prekinuo sam bujicu njezinih riječi pitanjem: "Kakvo je to doba koje on toliko hvali i spominje da je bio sretan, da mu je bilo jako dobro?" - "Budala!", reče sa samilosnim smiješkom. "On pritom misli na doba kada je bio posve izvan sebe, to doba uvijek hvali. To je kad je bio u ludnici, gdje za sebe ništa nije znao." To me je udarilo kao grom, gurnuo sam joj u ruku komad novca i žurno otišao. "Bio si sretan!" rekoh naglas vraćajući se brzim koracima u grad. "Bilo ti je kao ribi u vodi." - Bože na nebesima! Jesi li tako smislio sudbinu čovječju, da ljudi ne mogu biti sretni prije nego do razuma dođu, a onda ga izgube! - Jadni ljubitelju cvijeća! Ipak ti zavidim. Zavidim ti na turobnome raspoloženju, na poremećenim čulima, na bunilu u kojemu gineš. Ti ideš pun nade u prirodu da svojoj kraljici ubereš cvijeća zimi, žao ti je što cvijeća nema i ne znaš zašto ga

nema. A ja - ja idem van bez nade, bez cilja i isto tako se vraćam kući. Spominješ kakav bi čovjek bio kada bi ti vlada dala novaca. Sretnice! Ti možeš barem nedostatak sreće pripisati nekoj zemaljskoj vlasti. Ne osjećaš, ah, ne osjećaš da se u tvome razorenome srcu, u poremećenu mozgu, slegla nesreća, od koje te svi kraljevi svijeta ne mogu osloboditi.

Dabogda zdvojno umro svatko tko se ruga nekome bolesniku koji putuje u potrazi za zdravljem do najudaljenijega ljekovita vrela, pri čemu se njegova bolest još i pogorša, a ostatak mu života bude još bolniji! Dabogda umro svatko tko prezire hodočasnika nemirna srca koji se hoće riješiti grižnja savjesti i osloboditi dušu patnje, pa putuje u Palestinu na sveti Isusov grob. Svaki korak koji mu dere stopala na neutrvenu putu kaplja je mira za njegovu uplašenu dušu, a sa svakim prijeđenim danom putovanja stišavaju se tjeskobe njegova srca. - I vi, majstori praznih riječi, što sjedite na udobnim naslonjačima, imate obraza to zvati ludilom? - Ludilom! - Bože, vidiš li moje suze? Zar ti nije dosta što si čovjeka stvorio jadnim, zar si mu morao dodati i braću koja mu otimlju to malo skrušenosti, to malo povjerenja u tebe koji sve ljubiš? Jer: povjerenje u ljekovitost korijena stanovite biljke, u ozdraviteljsku moć takozvanih suza vinove loze što je drugo doli povjerenje u tebe, koji si u sve što nas okružuje umetnuo snagu ozdravljivanja i smirenja boli, što nam je sve vrijeme potrebna? Oče, koga ne poznajem, oče, koji si mi ispunio cijelu dušu, a sada od mene odvraćaš pogled! Pozovi me k sebi! Nemoj više šutjeti! Tvoja šutnja mi neće zaustaviti žednu dušu. Bi li se čovjek, bi li se otac mogao ljutiti na sina koji se nenadano vratio kući, pao mu oko vrata i viknuo: "Evo me opet, oče moj! Ne ljuti se što sam prekinuo putovanje, na kojemu sam po tvojoj želji trebao još neko vrijeme ostati. Svijet je svuda podjednak: mučiš se i radiš da dobiješ nagradu i rasonodu, ali što će mi to? Meni je dobro samo ondje gdje si ti; ako patim i ako uživam, neka to bude pred tvojim licem." - A zar bi ga ti, dragi oče nebeski, odbacio od sebe?

1. prosinca

TAjilhelme! Čovjek o kojemu sam ti pisao, onaj sretni *mM* nesretnik, bio je pisar kod Lottina oca. Strastveno je zavolio Lottu, ta se strast nakupila u njemu, krio ju je, a onda očitovao, pa je izgubio službu i pomahnitao. Možeš li iz ovih suhих riječi osjetiti kako me je strašno taj slučaj potresao, premda mi ga je Albert sasvim hladno ispričao, onako kako ga sada možda i ti primaš na znanje.

4. prosinca

Molim te: vidiš i sam da je sa mnom svršeno, neću izdržati. Danas sam bio kod nje, sjedio. Svirala je na klaviru razne melodije savršeno, sveobuhvatno... Sto ćeš? Jedna je njezina sestrice sjedila meni na koljenima i uređivala lutku. Dođoše mi suze na oči, spustio sam pogled i primijetio njezin vjenčani prsten, pa mi suze jače potekoše. - Baš u tome času počne ona svirati onu staru melodiju, slađu od raja. Najednom mi se duša ispunila, sjetio sam se prošlih dana, posebno trenutka kada sam pjesmu prvi put čuo, tmurnih vremena između tuge i promašenih nadanja... Počeo sam hodati po sobi gore-dolje, činilo mi se da će mi puknuti srce.

"Prestanite, za Boga miloga!", jurnuh prema njoj žestokim koracima, "za Boga miloga, prestanite!" Prestala je i gledala me ukočenim pogledom. "Werthere", reče sa smiješkom koji mi je prošao kroz dušu, "Werthere, vrlo ste bolesni. Ta vam se stvar najviše sviđala, a sada je ne podnosite. Otiđite sad! Smirite se, molim vas!" Otrgnuh se od nje i odoh. - Bože, vidiš moju patnju, dokrajči je!

b. prosinca

ako li me progoni njezin lik! I kad sam budan i kad sanjam snove, sva mi je duša njome ispunjena! Ovdje na čelu, gdje se skuplja sva snaga unutarjnega vida, vidim njezine crne oči, čim zaklopim svoje. Ovdje! Ne umijem

se bolje izraziti. Zatvorim li svoje oči, javе se njezine. One su kao more stale pred mene, ušle u mene, kao ponor. Zaposjele su osjećajni prostor mojega čela.

Sto je čovjek, kojega su slavili kao poluboga?! Nedostaju mu snage kad ih najviše treba. Kad se u sreći uznese ili u patnji potone na dno, zar se neće i u jednome i u drugome baš onda zaustaviti i vratiti u svjesno stanje hladne tuposti kada najviše poželi nestati u punini beskrajaja?

Nakladnikova obavijest čitatelju

Bilo bi mi vrlo drago da nam je o posljednjim znamenitim danima našega prijatelja ostalo dovoljno vlastoručnih svjedočanstava, da ne budem prisiljen niz njegovih sačuvanih pisama prekidati vlastitim izlaganjem. Ali nije.

Nastojao sam prikupiti točne podatke iz usta onih koji su s njegovim slučajem mogli biti dobro upoznati. Taj je slučaj jednostavan, a izvješća se slažu, osim u nekim sitnicama, ali su mišljenja podijeljena i prosudbe različite kad je riječ o karakternim svojstvima osoba koje su u slučaj upletene.

Sto nam drugo preostaje nego da ono što smo višekratnim naporima doznali, savjesno ispričamo, pridodavši i preostala pokojnikova pisma, pri čemu nećemo zanemariti ni najmanji nađeni listić, jer je teško otkriti prave, točne motive bilo kojeg pojedinačnog čina, ako je riječ o osobama koje ne spadaju u neobrazovane slojeve.

Malodušnost i bezvoljnost hvatale su u Wertherovoj duši sve dublje korijene, sve su se čvršće prepletale jedna s drugom, napokon su mu zaposjele cijelo biće. Sklad njegova duha, potpuno je razoren, unutarnja groznica i žestina, koje su rastočile svu snagu njegove naravi, proizvele su najružnije učinke, što je dovelo do iznemoglosti, iz koje se je Werther kušao izvući, ali je pritom pokazao više straha nego dok se je borio s ostalim nesrećama. Strah što mu je zahvatio srce rastrojio je ostale snage njegova duha: životnu radost, oštrinu pameti... U društvu je bio uvijek tužan, uvijek nesretan, a što je bio nesretniji, to je bio nepravedniji. Barem tako kažu Albertovi prijatelji.

Oni tvrde da Werther nije umio pravično ocijeniti toga čovjeka, koji je bio nevin i pitom i koji se je, stekavši odavno žuđenu sreću, ponašao tako da tu sreću sačuva i za budućnost, dok je Werther u isto to vrijeme svakoga dana rasipao sve što je imao da bi navečer patio i oskudijevao. Albert se, rekoše, za to kratko vrijeme nije promijenio, uvijek je ostao isti, a Werthera je od početka njihova poznanstva cijenio i štovao. Volio je svoju Lottu nadasve, bio je na nju ponosan i želio je da svatko u njoj vidi predivno biće. Treba li mu dakle zamjeriti što je želio otkloniti svaku natruhu dvojbe o svojoj nespремnosti na to da mu se u času uživanja ove skupocjene stečevine netko pridruži, pa makar na najneviniji način?

Svjedoci priznaju da je Albert često izlazio iz sobe svoje žene kad je kod nje bio Werther, ali ne iz mržnje ili nesklonosti u odnosu na toga svog prijatelja, nego zato jer je osjećao da njegova nazočnost Werthera smeta.

Lottina je oca spopala neka boleština, pa nije mogao nikamo iz kuće, poslao je kola po Lottu i ona se dovezla u svoju očinsku kuću. Bio je lijep zimski dan, prvi je snijeg bio veoma obilat i pokrio je cijeli kraj.

Werther je drugoga jutra pošao po nju, da je doprati kući ako Albert ne bude mogao doći.

Lijepo je vrijeme imalo vrlo malo učinka na njegovo tmurno raspoloženje. Na duši mu je bio neki tupi pritisak, tužne su se predodžbe kod njega učvrstile, duševni su se pokreti svodili na prelaženje od jedne bolne misli na drugu.

Kako je bio u vječnome neskladu sa samim sobom, činilo mu se da su i odnosi drugih osoba opterećeni dvoj-bama i zamršeni. Smatrao je da je lijep odnos između Alberta i njegove supruge poremetio, predbacivao si je tu krivnju, ali uz primjesu stanovita skrovita negodovanja protiv Alberta.

I sada su mu misli bile time zauzete dok je išao prema kući Lottina oca. "Da, da", govorio je u sebi škr-gučući zubima, "to je taj prisni, prijateljski, nježni odnos u kojemu je sve obuhvaćeno, to je ta smirena, trajna vjernost! Zapravo: zasićenost i ravnodušnost! Njemu je svaka pišljiva službena obveza važnija od drage i predivne

žene. Zna li on cijeniti svoju sreću? Zna li cijeniti svoju ženu po zaslugi? On je ima, dobro, ima je. - Znam to kao što znam štošta drugo, valjda ću se priviknuti na tu misao, ako me ona ne natjera u bjesnilo, u smrt. Je li njegovo prijateljstvo prema meni ostalo čvrsto? Ne vidi li on u mojoj privrženosti Lotti ugrožavanje svojih prava, a u mojoj uljudnoj pažnji prema njoj tihi prijekor? Ja to već znam i osjećam: on me gleda prijekim okom, želi da ne dolazim, moja ga nazočnost smeta."

Hodao je brzo, ali je često zastajkivao. Činilo se kao da se hoće vratiti, ali je ipak, nakon zastanka, dalje išao kamo je krenuo. U tim mislima i razgovorima sa samim sobom napokon je, tako reći protiv volje, došao do lovačke kuće.

Ušao je, upitao za staroga oca i za Lottu, ali je kuća bila u nekoj uzbuni. Najstariji mu dječak reče da se je prijeko u Wahlheimu dogodila nesreća, ubijen je neki seljak! - To se Werthera nije posebno dojmilo. Uđe u činovnikovu sobu, te nađe i Lottu, koja je odvrćala oca od nauma da krene iz kuće i da bez obzira na svoju bolest istraži slučaj na licu mjesta. Krivac je još bio nepoznat, a žrtvu su našli ujutro pred kućom. Sumnje su već počele: ubijeni je bio sluga kod jedne udovice, koja je prije imala drugoga slugu, a taj je bio nezadovoljan što je otpušten.

Kad je Werther to čuo, bio je izvan sebe. "Zar je to moguće!?", vikne, "moram odmah tamo, ne smijem čekati ni časa!" Potrči u Wahlheim, točno se sjeti cijeloga slučaja, nije nimalo sumnjao da je počinitelj onaj čovjek s kojim je ponekad ulazio u razgovor i kojega je puno cijenio.

Morao je proći ispod lipa na onome trgu. Došao je pred gostionicu gdje su položili mrtvacu. Taj mu je trg bio drag, a sada se na njemu tresao od užasa. Prag na kojemu su se igrala djeca iz susjedstva sada je bio zaprljan krvlju. Ljubav i vjernost, dva najljepša ljudska osjećaja, pretvorila su se u nasilje i ubojstvo. Debela su stabla bila bez lišća i s punoinja. Lijepe živice koje su poput svoda stajale nad niskim grobljanskim zidom također su bile bez lišća, pa su se kroz njih vidjeli snijegom pokriveni nadgrobni spomenici.

Kad je Werther prilazio gostionici, pred kojom se skupilo cijelo selo, začula se vika. Iz daljine je dolazila

četa naoružanih ljudi, svatko je vikao da dovode ubojicu. Werther pogleda i shvati sve. Da, bio je to sluga koji je udovicu silno ljubio. Našao ga je nedavno kako luta pun stišana gnjeva i potajna očaja.

"Što si to napravio, nesretnice!?", po vikne Werther došavši do uhićenika. On ga pogleda bez riječi, a nakon šutnje izgovori smireno: "Nitko je neće imati, ni ona neće nikoga imati." Odvedoše ga u gostionicu, a Werther pojuri dalje.

Ovaj grozni događaj, pun nasilja, sve je isprevrtao u njegovu biću. Odjednom nestadoše tuga, nelagoda, tupo prepuštanje sudbini. Nezaustavljivo ga je obuzela sućut prema nesretnome seljaku, zgrabila ga je neizreciva žudnja da ga pokuša spasiti. Osjećao je koliko je seljak nesretan, u njegovu činu ne može biti krivnje, sam se je stavio u njegov položaj, i to tako duboko da će bio siguran kako će i druge ljude uvjeriti u seljakovu nevinost. Želio je da mu se pruži prilika iznijeti razloge u njegovu obranu, obrambeni je govor već nadirao na njegove usne, žurio je u lovačku kuću i nije se mogao svladati nego je putem poluglasno govorio ono što se spremao u seljakovu obranu reći kneževu činovniku.

Kad je ušao u činovnikovu sobu, u njoj je našao Alberta, što ga je za trenutak smelo, ali se brzo pribrao i vatreno iznio na ocjenu kneževu činovniku sve što je seljaka rasterećivalo od krivnje. Knežev je činovnik više puta zatresao glavom i premda je Werther sa silnom žestinom, strašću i iskrenošću naveo sve što netko može reći u nečiju obranu, činovnika se to nimalo nije dojmilo. Doduše, pustio je našega prijatelja da izrekne sve što je imao reći, ali onda mu se živo suprotstavio i zamjerio mu što uzima u zaštitu jednoga ubojicu iz potaje. Rastumačio mu je da bi na taj način svaki zakon bio bez učinka, državna bi sigurnost propala. Dodao je da mu on ni u čemu ne može udovoljiti, a da na svoja leđa ne preuzme golemu odgovornost. Sve mora ići po zakonu, sve se mora učiniti u skladu s propisanim postupkom.

Werther se nije predao. Zamolio je kneževa činovnika da makar progleda kroz prste ako bi tko počinitelju pomogao pobjeći. I to je stari knežev činovnik odbio. Tu se je i

Albert umiješao u razgovor, stavivši se potpuno na starčevu stranu: Werther je bio nadglasan i spopadne ga užasna patnja. Napokon ustane da pođe. Starac mu je na kraju ponovio nekoliko puta: "Toga se čovjeka ne može spasiti!"

Koliko su ga te riječi pogodile, znamo iz jedne ceduljice koja je nađena među njegovim papirima, a očito je bila napisana baš toga dana:

"Tebe se ne može spasiti, nesretnice! Posve jasno vidim da se nas ne može spasiti."

Na kraju razgovora Albert je o uhićenikovoju stvari u činovnikovoju nazočnosti rekao nešto što je Wertheru bilo mučno, naime, neizravno je kudio i samoga Werthera, koji je doduše, pri dužemu razmišljanju kao oštrouman čovjek mogao vidjeti da bi njih dvojica, činovnik i Albert, mogli imati pravo, ali mu se činilo da bi izdao najdublju srž svojega bića kada bi im to priznao, kada bi im to dopustio.

Postoji zapis koji se na to odnosi i koji možda u potpunosti izražava Wertherovo stajalište prema Albertu, a našli smo ga među njegovim papirima:

"Kakva je korist da sebi govorim i govorim da je on valjan i dobar kad mi to kida cijelu moju nutrinu: ja pravedan biti ne mogu." Večer je bila blaga i činilo se da je snijeg počeo kopniti, pa su se Lotta i Albert zaputili kući pješice. Ona je putem zastajkiivala i ogledala se kao da žali što Werther nije s njima. Albert počeo o njemu govoriti. Kudio ga je, ali mu je ponekad priznavao da je u pravu. Spomenuo je njegovu nesretnu strast prema Lotti i poželio da ga oni, koliko je moguće, udalje od sebe. "Želim to u interesu nas oboje", reče, "molim te, pokušaj njegovo ponašanje drugačije usmjeriti. Trebalo bi smanjiti njegove posjete. Svijet to primjećuje, a znam da je gdjegdje već došlo i do ogovaranja." Lotta je šutjela, a u toj je šutnji Albert osjetio neko opiranje; barem nije više spominjao Werthera u njezinoj nazočnosti, a ako bi ga ona sama spomenula, prekidao je razgovor ili bi počeo govoriti o nečemu drugom.

Uzaludan Wertherov pokušaj da spasi nesretnoga seljaka bio je poput posljednjega proplamsaja jedne svjetlosti koja se gasi. Werther je još više tonuo u patnju i nerad. Na-

ročito ga je izbezumilo govorkanje da će on osobno biti možda pozvan za svjedoka optužbe, jer je okrivljenik u istrážnome postupku sve porekao.

Sve neugodnosti s kojima se svojedobno susretao kao državni službenik, sva muka koju je imao u odnosima sa svojim predstojnikom-poslanikom, sve što mu je inače u životu krivo pošlo, sve što ga je ikad smetalo i vrijeđalo - sve se to skupa kovitlalo u njegovoj duši. Činilo mu se da ga te muke ovlašćuju na potpunu neaktivnost, osjećao se lišenim svih izgleda da bi se što moglo popraviti, bio je nesposoban za bilo kakav napor koji bi ga uveo u kolotečinu svakodnevnih poslova. Konačno se potpuno prepustio nastranom načinu mišljenja u skladu sa svojom čudesnom osjećajnošću, uronjen u beskrajnu strast, provodeći u neprestanoj monotoniji vrijeme u turobnome susretanju ljubljene i prijateljski nastrojene osobe, kojoj je zapravo smetao. Jurišao je na samoga sebe, na svoje preostale snage, trošio ih je bez svrhe i izgleda, sve bliže tužnome kraju.

O njegovoj smućenosti, strasti, neprestanu nemiru i jalovu stremljenju i o njegovu umoru od života najbolje svjedoče neka preostala pisma, pa ćemo ih ovdje dati.

12. prosinca

Dragi Wilhelme, nalazim se u stanju tipičnom za nesretnike o kojima ljudi kažu da ih je opsjeo zli duh. Kadšto me zgrabi nešto što nije ni strah ni pomama - neka unutarinja bjesomučnost, koja mi kida grudi i gnječi grlo... Onda lutam okolo i gledam grozne noćne prizore ovoga ljudima neprijateljskog godišnjeg doba.

Tako sam morao izaći jučer navečer. Naglo je sve okopnjelo, čuo sam da je rijeka izašla iz korita, svi su potoci nabujali, a poplava je moju dragu dolinu zahvatila od Wahlheima naniže. Istrčao sam oko jedanaest sati u noći. Bio je grozan prizor. Sa stijene se vidjelo po mjesecini kako ključaju podmukle bujice jurišajući na njive, livade i živice, na sve... Široka je dolina od vrha do dna postala jedincato olujno more u huci vjetrova. Kada bi mjesec iz-

ašao iz oblaka i zaustavio se, preda mnom se valjala i hučala razlivena voda i u njoj njegov divni i strašni odraz. Tada bih se naježio od straha, ali i od - žudnje! Raširio bih ruke, stajao nad ponorom i duboko disao htijući dolje, dolje... Potonuo bih u neko milje, u želju da bacim dolje sve svoje jade, sve svoje patnje, pa da se izgube u vrenju valova! Oh, samo da je dići noge s tla i svim je mukama kraj, ali za nešto takvo nemaš snage! još mi nije otkucao posljednji sat! Osjećam to. Oh, Wilhelme, silno bih volio da nisam čovjek, nego da sam biće kadro vihorom derati oblake, dohvatiti valove! Hoće li meni, sužnju na zemlji, ta slast jednom biti darovana!?

S puno sam sjete gledao dolje u dubini mjesto gdje sam se s Lottom bio zatekao ispod jedne vrbe i odmarao se nakon šetnje po vrućini. I tu je došla poplava, vrbu sam jedva prepoznao. Wilhelme, a što je s njezinom livadom, s okolicom njezine lovačke kuće? Mislio sam na našu sjenicu koju je sada sigurno srušila divlja bujica.

Tada mi je u tami svijesti sinula sunčana zraka prošlosti, kao što utamničenika obdari san koji mu donese slike pustih stada, livada i počasti! I ja sam dalje stajao. Ne prekoravam se, znam da imam hrabrosti umrijeti. Ali trebao sam... Zašto sada sjedim ovdje kao stara baba koja se grije drvom s trulih plotova i jede kruh isprošen na tuđim vratima, kako bi neveseli život, koji joj već ide kraju, malo olakšala i makar za trenutak produljila?!

14. prosinca

Eto je to, dragi moj? Ja se plašim samog sebe! Zar moja ljubav prema njoj nije najsvetija, najčišća, prava bratska ljubav? Jesam li u svojoj duši ikad osjetio kakvu nečudorednu želju? - Neću ništa reći. A sad ti snovi! Doista imaju pravo ljudi koji ovakve suprotne učinke pripisuju tajanstvenim silama! Noćas sam je, drščem dok ovo pišem, držao u zagrljaju, čvrsto sam je pritisnuo na grudi. Njezina su usta šaptala ljubavne riječi, a ja sam ih pokrio s bezbroj cjelova. Moje su oči plivale u zanosu njezinih očiju! Bože, hoćeš li me kazniti što i sad osjećam sreću, čim se

s puninom duše sjetim tih žarkih slasti? Lotta, Lotta! - Ali sa mnom je svršeno. Pamet mi se muti, već osam dana nemam snage doći k sebi, oči su mi pune suza. Nisam nigdje zadovoljan i svuda sam zadovoljan. Ništa ne želim, ništa ne tražim. Bilo bi bolje da odem."

Wertherova odluka da napusti ovaj svijet u to je vrijeme i u takvim okolnostima sve više jačala u njegovoj duši. Otkako se vratio Lotti, to mu je bio posljednji izlaz i posljednja nada, ali se je zarekao da to neće učiniti na brzoplet, prebrz način, nego s potpunim uvjerenjem kao čin mirne odluke.

Njegova dvojba, njegova borba sa samim sobom vide se iz jednoga papirića, koji je po svojoj prilici početak pisma Wilhelmu. Bez datuma je, a našli smo ga među njegovim papirima.

"Njezina nazočnost, njezina sudbina, njezin udjel u mojoj sudbini izažimaju posljednje suze iz mogega izgorjela mozga.

Podići zastor i koraknuti iza njega! To je sve! I čemu onda otezanje i oklijevanje? Jer ne znamo kako iza zastora izgleda? Jer nema povratka? Jer je svojstvo našega duha da zamišlja zbrku i tamu, premda o tome ne znamo ništa određeno."

Konačno se je potpuno srodio i prijatelji s tužnim naumom, a odluka mu je postala čvrsta i neopoziva, o čemu svjedoči sljedeće dvoznačno pismo prijatelju Wilhelmu.

20. prosinca

Mvala ti što me voliš, Wilhelme, jer ti je ta ljubav pomogla da moje riječi tako shvatiš. Imaš pravo: bilo bi mi bolje da odem. Tvoj prijedlog da se vratim tamo k vama ne sviđa mi se u potpunosti, barem bih volio putovati zaobilazno, pogotovo što se nadamo da će se mraz ustaliti i putevi poboljšati. Također mi je vrlo drago što si spreman doći po mene, ali pusti me još četrnaest dana i pričekaj moje sljedeće pismo s točnim vijestima. Važno je da se ne bere ono što nije zrelo. Četrnaest dana tamo ili amo znače puno. Možeš reći mojoj majci da se za svojega sina

moli, te da je ja molim za oprostjenje za svu tugu koju sam joj zadao. Moja je sudbina bila žalostiti one kojima dugujem radost. Zbogom, predragi! Želim ti obilat nebeski blagoslov! Zbogom!"

Sto se je u to vrijeme zbivalo u Lottinoj duši, kakvo joj je bilo stajalište prema mužu, prema nesretnome prijatelju, ne usuđujemo se riječima iskazati, premda o tome, na temelju onoga što znamo o njezinu karakteru, možemo steći smjerni dojam, a neka lijepa ženska duša unijet će se u njezine misli i dijelit će njezine osjećaje.

Sigurno je da je bila donijela čvrstu odluku poduzeti sve radi Wertherova udaljavanja, a ako je u izvedbi toga nauma ipak oklijevala, razlog je u iskrenoj, prijateljskoj želji da prijatelju prištedi patnju: znala je koliko bi ga prekid stajao, odnosno, možda bi mu bio i nemoguć. Ali nešto ozbiljno je morala učiniti. O toj namjeri s Wertherom pred svojim je mužem šutjela, kao što je o odnosu s Wertherom i inače šutjela, ali je utoliko više htjela djelom dokazati mužu da ima ispravno stajalište, koje vrijedi koliko i njegovo.

Kada je Werther napisao prijatelju naprijed navedeno pismo bila je nedjelja pred Božić. Werther je navečer došao Lotti i našao ju je samu. Sređivala je igračke koje je mislila darovati svojoj maloj braći i sestricama kao božićni dar. On je govorio o radosti što će je mališani osjetiti, a i o vremenima kada bi iznenadno otvaranje vrata i pojava ukrašena drvca sa svjećicama, bombonima i jabukama izazvalo u čovjeku rajske osjećaje. "I vi ćete", reče Lotta, svladavajući svoju nepriliku toplim smiješkom, "i vi ćete dobiti dar ako budete poslušni: voštani svitak i još nešto." - "U kojemu smislu poslušan?", reče on uzbuđeno. "Kakav to ja moram biti? Kakav mogu biti, predraga Lotta?" - "U četvrtak navečer", reče ona, "Badnja je večer, doći će djeca, s njima i moj otac, svatko će dobiti svoje darove, dođite i vi ali ne prije." Werther se trgne. "Molim vas", nastavi Lotta, "tako mora biti, molim vas to radi svojega mira, ne može, doista ne može biti kao dosad!" Odvrativši pogled od Lotte i ushoda se kroz sobu gore-dolje mrmljavući kroz zube: "Ne može biti kao dosad!" Lotta je osjećala da su ga njezine riječi strašno uzbudile, pa ga je počela pi-

tati ovo ili ono, kako bi mu misli usmjerila drugamo. Uzalud. "Ne, Lotta", klikne Werther, "ja vam neću više nikada doći!" - "Ali zašto", reče ona, "vi smijete, vi morate opet doći k nama, samo se morate smiriti. Odakle ta žestina u vama, ta strastvena potreba da ne ispuštate nikada ono čega ste se jednom dotakli?" Prišla mu je, uzela ga za ruku. "Ja vas molim da se obuzdate: vaš duh, vaša naobrazba, vaši talenti jamstvo su za raznovrsne i divne uspjehe! Budite pravi muškarac, odustanite od te turobne ljubavi prema osobi koja vam ništa ne može pomoći osim da vas žali." Skrgutao je zubima i gledao ju je mračno. Ona mu je i dalje držala ruku.

"Smirite se, Wertheru, makar jedan čas! Zar ne osjećate da ste u zabludi, da dragovoljno srljate u propast. Zašto hoćete baš mene, Wertheru, koja pripadam drugome? Zašto mene? Sve se bojim, sve se bojim da sva vaša žudnja izvire iz činjenice što je mene nemoguće dobiti, ni iz čega drugoga."

On izvuče svoju ruku iz njezine i pogleda je ukočeno i neljubazno. "Mudro rečeno", viknu, "vrlo mudro! Potječe li ta misao možda od Alberta? Lukavo! Vrlo lukavo!" - "Na tu misao može doći svatko", usprotivi se ona. "Zar na cijelome svijetu nema djevojke koja bi mogla ispuniti želje vašega srca? Svladajte se, pođite malo u potragu, ja vam se kunem da ćete je naći. Već odavno se bojim za vas, a i za nas, te vaše dragovoljne izolacije od svega, na koju ste sama sebe osudili u posljednje vrijeme. Svladajte se! Otputujte nekamo, to bi vas lijepo rastreslo. Potražite i nađite osobu koja će zavrijediti vašu ljubav, vratite nam se s njom, pa ćemo svi skupa uživati blagodat pravoga prijateljstva."

"Te bi se vaše riječi mogle tiskati kao priručnik", reče Werther smijući se neljubazno, "dobro bi došle domaćim odgojiteljima u dvorovima velike gospode. Draga Lotta, pustite me još malo na miru, sve će biti što treba biti!" - "Dobro, Wertheru, ali nemojte dolaziti prije Badnjaka!" On htjede odgovoriti, ali u sobu uđe Albert. Hladno zaželiše jedan drugome dobru večer i ushodaše se po sobi gore-dolje. Werther načne neku nevažnu temu, koju brzo svršiše, Albert isto tako. Onda se Albert raspita kod žene za ne-

ke poslove, a kad je čuo da nisu izvršeni rekne joj nekoliko riječi koje se Wertheru učiniše odviše hladnima, čak grubim. Htio je otići, ali nije mogao, skanjivao se do osam. U njemu je rasla nelagoda i zlovolja. Kad je stol bio prostrt za večeru, uze šušir i štap. Albert ga je pozvao da ostane, ali njemu se činilo da to kaže samo tako. Zahvali, ali odbije, te otiđe.

Dođe kući. Sluga ga je htio pratiti u sobu sa svjetiljkom, ali mu Werther uzme svjetiljku iz ruku i pođe u sobu sam. Glasno je plakao, govorio uzbuđeno sam sa sobom, hodao po sobi gore-dolje. Napokon se obučen baci na krevet. Tako ga je zatekao sluga koji je ušao nepozvan oko jedanaest da upita gospodina smije li mu skinuti čizme. Werther mu dopusti, ali mu zabrani da sutra uđe u sobu prije nego bude pozvan.

Ujutro u ponedjeljak, dvadeset prvoga prosinca, napisao je niže navedeno pismo Lotti. Nađeno je nakon njegove smrti zapečaćeno na njegovu pisaćem stolu i predano je Lotti. Navest ću ga ovdje po stavcima onim redom kako ga je, sudeći po poznatim okolnostima, Werther i pisao.

"Odluka je pala, Lotta. Ja hoću umrijeti, a to ti pišem bez romantične napetosti, smireno, na početku onoga dana kada ću te posljednji put vidjeti. Dok ti ovo čitaš, predraga, već pokriva hladna grobna ploča skrtnute ostatke nemirnoga nesretnika, koji u posljednjim časovima svojega života nije znao za veću slast nego što je razgovor s tobom. Proveo sam strašnu noć, ali - ah! - i blagodatnu noć. Jer ona je učvrstila moju odluku, učinila je konačnom: hoću umrijeti! Kad sam jučer otišao od tebe, sve je to grozno pritiskalo moje srce, strašno su se pobunila sva moja osjetila, shvatio sam da mi je ovakav život pokraj tebe beznadan i neveseo, i ta me je spoznaja prožela hladnom jezom. Jedva sam došao do svoje sobe, bio sam izvan sebe, bacio sam se na koljena... oh, Bože, udijelio si mi barem posljednje olakšanje pustivši me da se gorko isplačem! Tisuću domišljaja, tisuću nauma mahnito mi je previralo po duši, dok se nije sve ustalilo u jednoj jedinosti, čvrstoj, sveobuhvatnoj, posljednjoj, jedincatoj misli: hoću da umrem! - Pošao sam u krevet, a ujutro, u smirenosti buđenja, stoji ta odluka još uvijek čvrsto, još uvijek snažno

u mojemu srcu: hoću da umrem! - Nije to očaj, nego spoznaja da sam izdržao koliko sam mogao i da se trebam žrtvovati za tebe. Da, Lotta! Čemu šutjeti? Jedno od nas troje mora otići, to ću biti ja! Predraga moja! U mojemu se rastrganome srcu kadšto šaljala mahnita misao, zapravo često, da treba ubiti tvojega muža... tebe... sebe! Neka dakle bude ovo treće! - Kad se neke lijepe ljetne večeri popneš na naše brdo, sjeti se kako sam ja često dolazio gore iz doline, pa pogledaj groblje uz crkvu, potraži moj grob, gdje vjetar u odsjaju zalazećeg sunca njiše visoku travu. - Bio sam miran kada sam počeo ovo pisati, a sada plačem kao dijete, jer sam si sve to živo predočio..."

Okolo deset sati zovne Werther svoga slugu da mu pomogne pri oblačenju. Reče mu da će za nekoliko dana ići na put, neka dakle očetka odijela i sve pripremi za pakiranje. Još mu naredi da posvuda sredi račune, vrati posuđene knjige i da nekolicini siromaha, kojima je Werther obično nešto davao svakoga tjedna, isplati tu pomoć za dva mjeseca unaprijed.

Naredio je da mu se ručak donese u sobu, a poslije jela je uzjašio na konja i krenuo kneževu činovniku, ali ga nije našao kod kuće. Hodao je po vrtu duboko zamišljen kao da posljednji put prikuplja u sebe svu sjetu uspomena.

Mališani ga dugo nisu puštali na miru, jurili su za njim, skakali na njega, pričali mu da će oni, kad prođe sutrašnji dan i onda preksutrašnji i onda još jedan, dobiti od Lotte božične darove i opisivali mu čudesna očekivanja po mjeri svoje male dječje mašte. "Sutra", klikne i Werther, "i opet sutra, i još jedan dan!" Svako dijete nježno poljubi i spremi se na odlazak, ali tada mu se jedan mališan približi da mu nešto šapne u uho. Oda mu da su starija djeca već napisala lijepe novogodišnje čestitke, "ovolike!": jednu za tatu, jednu za Alberta i Lottu, jednu za gospodina Werthera. Predat će ih na Novu godinu. Tu Werther nije izdržao od ganuća, svakome je djetetu nešto dao kao dar, zatim uzjaši na konja, reče da pozdrave oca i odjaši u suzama.

Okolo pet sati dođe kući, zapovjedi služavci da pazi na vatru, koja mora gorjeti do duboko u noć. Sluzi reče da knjige i rublje stavi na dno kofera, a odozgo neka odijela

ušije u mrežu. Nakon toga je vjerojatno napisao sljedeći stavak svojega posljednjeg pisma Lotti.

"Ti me ne očekuješ. Misliš da ću te poslušati i doći tek na Badnju večer. O, Lotta, danas ili nikad više. Na Badnjak ćeš držati u ruci ovo pismo, sva ćeš drhtati, kvasit ćeš ovaj papir svojim milim suzama. Hoću i moram! Oh, kako mi je drago što sam tako odlučan."

U to je vrijeme Lotta zapala u neko čudno stanje. Poslije zadnjega razgovora s Wertherom osjetila je kako će joj rastanak od njega teško pasti, a kako će i on patiti što se mora od nje odalečiti.

Iz usputnoga razgovora, kojemu je i Albert bio nazočan, proizlazilo je da Werther neće dolaziti k njima u posjet prije Badnjaka, stoga je Albert odjahao jednome kolegi činovniku u susjedstvu da s njim obavi neke službene poslove, pri čemu bi kod njega i prenoćio.

Tako je sjedila sama u stanu. Oko nje nije bilo nikoga od njezine braće i sestara. Predala se svojim mislima, tiho je razmatrala svoj životni položaj. Shvaćala je da je zauvijek vezana s mužem koji je voli i koji joj je vjeran, kojemu je sama svim srcem privržena, a on je čovjek mira i povjerenja. Činilo se kao da joj ga je samo nebo namijenilo. Ona je valjana žena, a on je temelj njezine životne sreće. Osjećala je da će on uvijek puno značiti njoj i njezinoj djeci. S druge strane, Werther joj je također bio drag. Od prvoga trenutka njihova poznanstva na najljepši se način pokazalo da između njihovih duša postoji sklad, a dugotrajno druženje s njim i mnogi zajednički doživljaji ostavili su neizbrisiv trag na njezinu srcu. Naviknula je da on bude dionik svih njenih zanimljivih osjećaja i misli, pa se bojala da njegov odlazak iz njezine blizine ne bi stvorio prazninu u njezinu biću, koja se više ne bi mogla ispuniti. Kamo sreće da ga može pretvoriti u svojega brata! Bila bi silno sretna. Pa da ga onda oženi za neku od svojih prijateljica. Tada bi se mogla nadati da će se Werther prema Albertu odnositi kako treba.

Razmotrila je redom sve svoje prijateljice, ali je kod svake našla neku manu. Nije bilo nijedne koju bi mogla ponuditi Wertheru.

Pri tome razmišljanju duboko je osjetila - ne htijući

sebi priznati - skrovitu žudnju svoga srca da Werther ostane njezin. Dakako, odmah je samoj sebi rekla da ona njega ne može zadržati, da ga ne smije zadržati, ali je pritom njezina čista, lijepa, vedra duša, s kojom je inače tako lako izlazila nakraj, donijela Lotti neku tjeskobu, kao da se vrata sreće pred njom zatvaraju. Steglo joj se srce, pred očima joj se našao crni oblak.

U pola sedam je začula Werthera vani na stubama, prepoznala mu je korake i glas kad je za nju pitao poslugu. Srce joj je silno zakucalo pri njegovu dolasku (prvi put, možda bismo smjeli reći). Najradije bi dala poručiti da nije kod kuće, ali on je već ušao, pa ma dovikne u ljutitoj smetenosti: "Niste održali riječ!" "Ništa nisam obećao", glasio je njegov odgovor. "Mogli ste barem udovoljiti mojoj molbi", odvrati ona, "u interesu vašega i mogega mira."

Nije znala što govori ni što radi. Poslala je služavku po neke prijateljice da ne bude sama s Wertherom. On spusti na stol knjige koje je donio, upita za neke druge, a ona je u jednome trenutku željela da prijateljice dođu, a onda opet da ne dođu. Služavka se vrati s njihovom porukom da su spriječene doći.

Htjela je reći djevojci da nešto radi u susjednoj sobi, kako bi bila blizu, a onda se opet predomisli. Werther je išao po sobi gore-dolje, ona sjedne za klavir, započne menuet, ali joj svirka nije išla od ruke.

Napokon se pribrala. Sjedne mirno na sofu, gdje je već Werther bio zauzeo svoje stalno mjesto.

"Nemate ništa za čitanje?", reče Lotta. On potvrdi. "Tamo u ladici mogega stola", doda ona, "stoji vaš prijevod nekoliko Osijanovih pjesama u prozi. Nisam još čitala, jer sam se nadala da ćete mi vi sami čitati naglas, ali niste stigli ili niste htjeli." On se nasmiješi, izvuče iz ladice pjesme, prođu ga srsi kad ih je uzeo preda se, a oči mu zasuziše kad je pogledao tekst. Sjedne i počne čitati.

"Zvijezdo sumraka kojim počinje noć, lijepo se iskriš na zapadu, dižeš blještavu glavu iz svoga oblaka, ponosito ideš prema svojem brežuljku. Koga tražiš po ledini? Olujni su se vjetrovi smirili; izdaleka dopire mrmor bujice, čuje se hućna igra valova oko daleke stijene, zuje večernje mušice što se roje nad poljem... Za kim gledaš, lijepa sv-

jetlosti? Ali ti se smiješiš i odlaziš, oko tebe radosno igraju valovi i kupaju ti ljupku kosu. Zbogom, mirna zrako! Neka sad dođe divna svjetlost Osijanove duše!

Došla je u svojoj snazi. Gledam svoje umrle prijatelje, okupljaju se na Lori kao u prošlim danima. - Fingal dolazi kao mokri magleni stup, oko njega su njegovi junaci i gle - *barđi* pjesme: sijedi Ullin, krasni Ryno, Alpin, ljupki pjevač i ti, Minona. što pjevaš blage tužaljke! - Kako ste se promijenili, prijatelji dragi, od svečanih dana na Selmi, kada smo se umiljavali pjesmi časnoj, kao što se proljetni dasi vjetra što piri niz brežuljak umiljavaju travi, koja im nešto tiho šapuće dok je privijaju.

Tada stupi naprijed Minona u svoj svojoj ljepoti. Oborila je pogled, pune su joj oči suza. Tešku joj kosu njiše ćudljiv vjetar što puše s brežuljka. Smračiš se duše junaka kad je podigla svoj ljupki gla?. Oni su, naime, ČESTO GLODALI Salgarov grob, a i tamni stan bijele Colme. Colma je sama na brijega, glas joj je skladan. Salgar joj je obećao doći, ali je svuda oko nje noć. Čujte Colmin glas dok sjedi sama na brijegu.

C C I , M A

fOfoć je. Sama sam, izgubljena na olujnome brijegu. JL\ Vjetar huji u gori, rijeka urla niz stijenje. Nema kolibe da me štiti od kiše, mene koja sam ostavljena na olujnome brijegu.

Izađi, mjesece, iz oblaka! Zvijezde noći, javite se! Povedi me, zrako bilo koja, povedi me do mjesta gdje leži moja ljubav Umorio se od tegoba u lovu, odapeti luk je uz njega, dašču oko njeg psi. A ja moram ovdje sjediti sama na stijeni sred rijeke što je narasla. Rijeka i oluja huče, ne čujem glas svoga dragoga.

Zašto oklijeva moj Salgar? Je li zaboravio svoju riječ? - Tu je stijena i stablo, a ovdje bučna rijeka. Obećao si doći u sumrak. Ah, kamo je zalutao moj Salgar? Htjela sam bježati s tobom, ostaviti oca i brata, ohole ljude! Naše su obitelji odavno u neprijateljstvu, ali nas dvoje nismo neprijatelji, Salgare!

Ušuti, vjetre, za trenutak, stani časak, rijeko, da mi glas odjekne dolinom, da me čuje moj putnik. Salgare! Ja sam ta koja zove! Ovdje je stablo i hrid! Salgare ljubljeni! Ovdje sam. Zašto se skanjivaš doći?

Gle, izašao je mjesec, poplavljeni dolina blista, sive stijene stoje uz obronak, ali na vrhu ne vidim njega. Nema pasa koji bi najavili njegov dolazak. Ovdje moram sjediti sama.

Ali tko dolje leži na pustoj ledini? Moj ljubljeni? Moj brat? Recite mi, prijatelji! Oni ne odgovaraju. Velik mi je strah u duši. Oni su mrtvi. Mačevi su crveni od krvave borbe. Oh, brate moj, zašto si ubio Salgara? Oh, Salgare moj, zašti si mi ubio brata? Obojica ste mi bili tako dragi! Bio si ljepotan gorski, najljepši među tisućama! On je pak bio strašan u boju. Odgovorite mi! Čujte moj glas, ljubljeni moji! Ah, oni su nijemi, zanijemjeli su zauvijek! Hladne kao zemlja njihove su grudi.

Prozborite sa stijene na brijegu, s vrha olujne gore, prozborite, duhovi mrtvaca! Govorite, neće mi biti jezovito slušati. Gdje ste legli na počinak? U kojoj jami brdskoj ću vas naći? Ni najtišeg glasa ne razabirem u vjetru, nikakav odgovor ne piri u vihoru na brežuljku.

Sjedim u svome bolu, čekam jutro u plaču. Iskopajte grob, prijatelji umrlih, ali ga ne zatvarajte dok ne dođem. Život mi nestaje kao san, kako da ostanem? Ovdje želim biti sa svojim prijateljima uz rijeku i šumnu hrid. Kad noć padne na brežuljak i vjetar zapuše po ledini, moj će duh ući u vjetar i oplakati smrt mojih prijatelja. Lovac me čuje iz svoje sjenice, boji se moga glasa, ali ga i voli: sladak je moj glas, jer pjeva o prijateljima: oba su mi bila tako draga!

To je bio tvoj pjev, Minona, kćerko Tormanova. Oblilo te je blago rumenilo. Naše su suze potekle za Colmom, mrak nam je pao na dušu.

Ullin stupi naprijed s harfom da bi nam prikazao Alpinovu pjesmu. Alpinov je glas bio ljubak, a Rvnova duša plamteća zraka. Ali oni već počivaju u uskoj kući, a glas im je zamro u Selmi. Jednom se Ullin vraćao iz lova prije nego ti junaci poginuše. Čuo je kako se na brežuljku natječu u pjevanju. Pjesma im je bila blaga, ali tužna.

Oplakivali su Morara, prvog među junacima. Duša mu je bila poput Fingalove duše, mač mu je bio poput Oskarova mača. - Ali on je poginuo. Njegov je otac tugovao, a oči njegove sestre bijahu pune suza. Minonine oči, jer ona je sestra divnoga Morara, bijahu dakle pune suza. Ona se povuče pred Ullinovim pjevom, kao što mjesec na zapadu, naslutivši olujnu kišu, skriva svoju lijepu glavu u neki oblak. Zastirao sam harfu zajedno s Ullinom i zapjevao pjesmu tužbalicu.

RYNO

JTjorošao je vjetar, prošla je kiša, podnevni je sat radostan, IToblaci se razilaze. Nepostojano sunce bježi i u bijegu obasjava brežuljak. Zacrvenilo je gorsku rijeku što teče u dolinu. Sladak je tvoj žubor, rijeko, ali još je sladi ljudski glas što ga čujem. To je Alpinov glas. On oplakuje mrtve. Glava mu je od starosti pognuta, oči crvene od suza. Alpine, pjevaču valjani, zašto si sam na tihome brežuljku? Zašto jadikuješ kao vjetar što u šumi puše na mahove ili kao val što daleku obalu oplakuje?

ALTIN

lyiroje su suze, Ryno, mrtvima posvećene, a glas staj
JEJL novnicima groba. Ti si na brežuljku vitak, a lijep među sinovima pustare. Ali ćeš poginuti kao Morar, na grobu će ti sjediti narikač. Brežuljci će te zaboraviti, luk će tvoj nenapet ležati u predvorju.

Brz si bio, o Morare, kao srna na brijegu, strašan kao noćni požar. Tvoja srdžba bijaše kao oluja, tvoj mač u borbi kao munja nad pustarom, tvoj glas kao huka šumske bujice nakon kiše, kao grom na dalekim obroncima. Mnogi pogiboše od tvoje ruke, proždri ih je plamen tvoga gnjeva. Ali kada bi se ti vratio iz rata, na tvome se čelu vidio mir. Izgledao si kao sunce nakon nevremena, kao mjesec u tihoj noći. Tvoje su grudi bile mirne kao jezero kad se nad njim slegne huka vjetra.

Uzak ti je sada stan, mračno boravište tvoje! S tri ti koraka mogu proći grob, o dive, koji si nekoć bio tako velik! Četiri kamena s mahovinastim vrhovima jedini su podsjetnik na tebe! Jedno stablo bez lišća, visoka trava što šušta na vjetru, pokazuju lovčevu oku grob moćnoga Morara. Nemaš majke da te oplache; ni djevojke da prolje suze ljubavi. Koja te je rodila mrtva je. Pogibe Morglanova kći.

Tko je ono sa štapom? Tko je taj čija je glava bijela od starosti, a oči crvene od suza? To je tvoj otac, Morare, ti si mu jedini sin. Čuo je da si čuven junak u boju, čuo je o razbijenim neprijateljima, čuo je za Morarovu slavu! Ali nije čuo za njegove rane? Plači, oče Morarov, plači! - Ali te tvoj sin nečuje. Dubok je san mrtvih, nizak im ja-stuk od prašine. Morar na glasove ne obraća pozornost, ne budi se na tvoj zov. Oh, kad će za mrtve doći jutro, pa da u snu svome začuju povik: budite se!

Zbogom, najplemenitiji od svih ljudi, pobjednice bojnih polja! Nikad te više bojno polje vidjeti neće, nikad ti bljesak mača neće osvijetliti mračnu šumu. Nisi ostavio sina, ali će pjesma sačuvati tvoje ime, buduća će vremena slušati o tebi, o Moraru što junački pade.

Oplakivanje junaka bijaše glasno, a najglasniji Arminov jecaj sličan prasku. Sjetio se smrti svoga sina, što pogibe u danima mladosti. Carmor je sjedio pokraj junaka, knez Galmala, što je prepun jeke. "Čemu taj turobni jecaj, Armine?", reče Carmor, "što se tu žaliti ima? Sto će nam onda pjesme i pjevanja zvuk što rastapa dušu i miljem je ispunja? Pjesma je kao blaga maglica što prši dižući se s jezera u dolinu i rascvalo cvijeće opskrbljuje vlagom, ali će se sunce vratiti u svoj svojoj snazi i magle će nestati. Zašto si tako sklon jadikovanju, Armine, vladaru Gorme, zemlje usred mora?"

"Sklon jadikovanju? Doista to jesam, ali uzrok moga bola nije sitan. Carmore, ti nisi izgubio ni sina ni kćerku u cvijetu mladosti; tvoj hrabri Colgar živi, isto tako i Annira, najljepša među djevojkama. Grane tvoga roda cvatu, o Carmore, a Armin je posljednji odvjetak plemena svoga. Taman ti je grob, o Dauro! Tup je tvoj san u grobu. Kada ćeš se, draga, probuditi da ti čujemo pjesmu, da

ti čujemo umilni glas? Dižite se, vjetri jesenji! Protutnjajte nad mračnom pustarom! Zašumite, šumske rijeke! Urlajte, vihori, u hrastovim krošnjama! Putuj, mjesece, kroz razdrte oblake, pokaži svoje blijedo lice bar s časa na čas! Sjećaj me na strašnu noć kad mi pogiboše djeca, kad pade moćni Arindal i preminu mila Daura.

Daura, kćeri moja, bila si lijepa kao mjesec na obroncima Fure, bila si bijela kao netom zapali snijeg, slatka kao zrak što ga dišemo! Arindale, luk ti bješe lak, koplje brzo na bojnome polju, pogled kao magla na valu, štit kao ognjevit oblak u oluji!

Armar, čuveni ratnik, došao je i prosio Daurinu ljubav. Nije se dugo opirala. U svoju su sreću polagali lijepe nade.

Erath, Ogdalov sin, plamtio je gnjevom, jer mu je Armar ubio brata. Dođe preobučen u brodara. Lijep mu se čamac njihao na valovima, uvojci mu bjehu sijedi od godina, mirno mu bješe ozbiljno lice. "Najljepša ljepotice od svih djevojaka", reče Dauri, "ljupka Arminova kćerko, tamo na hridi u moru, nedaleko od obale, gdje s drveta viri crveno voće, čeka Armar na Dauru, a ja sam došao da prevezem njegovu ljubljenu preko nemirna mora."

Pošla je s njim i zvala Armara, ali odgovorila joj je samo jeka. "Armare! Ljubljeni moj! Ljubljeni moj! Zašto me tako plašiš? Čuj, sine Arnartov! Čuj! Daura te zove!"

Izdajica Erath pobjegao je smijući se na kopno. Ona podigne glas, zovne oca i brata: "Arindale! Armine! Zar nema nikoga tko bi Dauru spasio?"

Njezin je glas dopro preko mora. Arindal, moj sin, siđe s brijega. U postupku s lovinom bio je surov. Zveckale su mu strelice o boku, u ruci je nosio luk, s njim je bilo pet crnosivih doga. Drskog je Eratha spazio na obali. Uhvati ga i veže za hrast, oplete mu bedra čvrsto, vjetar ponese zarobljenikove jauke.

Arindal se otisnu na valove u Erathovu čamcu da vrati Dauru kući. Ali je došao i Armar razljućeni, odapeo je sivo pero strijele. Strijela zveknu i zabode se u tvoje srce, o Arindale, sine moj! Umjesto izdajice Eratha poginuo si ti. Čamac stiže do hridi, tada se Arindal sruši i umre. Do tvojih je nogu tekla bratova krv. Kako si strašno patila, Dauro!

Valovi zdrobiše čamac, Armar se baci u more da svoju Dauru spasi ili da pogine. Hitar zapuh vihora s brda podigne valove: Armar potonu i ne pojavi se više.

Ostao sam sam na stijeni u koju su valovi udarali. Slušao sam naricanje svoje kćeri. Dugo je zapomagala, ali je otac nije mogao spasiti. Cijelu sam noć stajao na obali, vidio sam je u slabim zrakama mjesečevim, cijelu sam noć slušao njezino jecanje, vjetar je bio bučan, kiša je oštro tukla tu stranu brda. Glas joj je oslabio, umrla je prije nego je granulo jutro, kao što umire večernji lahor u gustoj travi na stijeni. Satrta jadom, umrla je i ostavila Armira samoga! Stoga je propala moja snaga u ratu, propao moj ponos među djevojkama.

Kad udare gorske oluje, kad sjeverac digne valove, sjedim ja na bučnoj obali, gledam onu groznu hrid. Kad mjesec počne zapadati, često ugledam duhove svoje djece kako prolaze u polumraku sjedinjeni u tuzi."

Potok suza koji je izbio iz Lottinih očiju i dao oduška njezinu stisnutu srcu naveo je Werthera da prekine čitanje. On baci papir, uhvati njezinu ruku i sam gorko zaplače. Lotta se oslonila na drugu ruku i stavila na oči rupčić. Oboje su bili silno ganuti. Naslutili su vlastitu nesreću u crnoj kobi junaka, taj im je osjećaj bio zajednički, pa su im se i suze spojile. Usne i oči Wertherove gorjele su na Lottinoj ruci. Ona protrne i htjede se odmaknuti, ali je bol i sućut pritisnuše kao olovo, naprosto je omamiše. Uzdahne duboko da dođe k sebi. Uz tihi jecaj zamoli ga da nastavi, a glas joj je bio kao u anđela s neba. Werther je drhtao, činilo se da će mu srce pući. Podiže papir i stane čitati slomljenim glasom:

"Zašto me budiš, proljetni vjetriću? Umiljavaš mi se i govoriš: donosim s neba kapi rose. Ali je vrijeme mojega uvenuća blizu, blizu je vjhor što će mi strgati lišće. Sutra će doći putnik, doći će onaj koji me je vidio u svojoj ljepoti, njegove će me oči tražiti širom ovoga polja, ali me naći neće."

Snaga ovih riječi obori s nogu nesretnoga Werthera. Očajno se baci pred Lottine noge, uhvati joj ruke u svoje, pritisne ih na oči, na čelo, a njoj je bilo kao da joj je kroz dušu proletjela slutnja da će on sebi nešto grozno

učiniti. Pomutila joj se svijest, prihvati njegovu ruku, pritisne je sebi na grudi, pokretom koji je iskazivao patnju prigine se k njemu, vreli im se obrazi dodirnuše. Tada je svijet za njih nestao. Obujmi je Werther objema rukama, pritisne na svoje grudi. Njezine su drhtave usne nešto šaptale, a on ih je obasuo pomamnim poljupcima. "Werthere", klikne ona, a glas joj je bio kao da se guši. Htjela se odmaknuti od njega. "Werthere!" Slaba joj je ruka odgurnula njegove grudi od svojih, došla je k sebi, glas joj je postao čvrst. Bio je pun najplemenitijih osjećaja. Nije se protivio, dopustio je da mu isklizne iz ruku, a onda joj se sav izvan sebe ponovno baci pred noge. Ona se otrgne, ošamućena strahom, u njezinu se drhtanju miješala ljutina s ljubavlju, dok je govorila: "To je posljednji put, Werthere! Nećete me nikad više vidjeti!" Pohitala je u susjednu sobu, ali je posljednji pogled koji je usmjerila na nesretnika bio pun ljubavi. Zaključala se. Dok je odlazila, Werther je pružao ruke prema njoj, ali se nije usudio zadržati je. Ležao je na podu s glavom na sofi. U tome je položaju ostao preko pola sata, a onda je začuo šum na stubištu, što ga je dovelo k svijesti, pa je ustao. Dolazila je kućna pomoćnica, koja je trebala prostrti stol. Napravio je nekoliko koraka po sobi gore-dolje, a kad je opet ostao sam, pođe do vrata susjedne sobe i tiho reče: "Lotta, Lotta! Samo još jednu riječ! Posljednji pozdrav" Ona je šutjela. Čekao je, molio je, opet čekao... Onda se otrgnuo i doviknuo: "Zbogom, Lotta! Zbogom zauvijek!"

Došao je do gradskih vrata. Stražari, koji su već bili naviknuli na njega, pustiše ga proći bez riječi. Bila je sunježica. Tek oko jedanaest sati pokucao je na vrata kuće u kojoj je stanovao. Sluga je pri Wertherovu povratku kući primijetio da njegovu gospodaru nedostaje šešir. Nije se usudio gospodara ništa pitati, pomogao mu je pri svlačenju: bio je sav moker. Kasnije je taj šešir nađen na jednoj stijeni koja s obronka brda strši nad dolinom, a ljudima je bilo nepojmljivo kako se je Werther tamo mogao popeti u tamnoj, vlažnoj noći kako se nije poskliznuo i pao u ponor.

Werther je legao u krevet i dugo spavao. Sluga ga je zatekao kako piše, kad mu je drugo jutro na njegov poziv donio kavu. Pisao je Lotti sljedeće retke:

"Danas sam svoje oči pri buđenju otvorio posljednji put. Da, posljednji put. One više nikada neće vidjeti sunca, sakrio ga je tmurni, magleni dan. Tuguj, dakle, prirodno! Tvoj sin, tvoj prijatelj, tvoj zaljubljenik odlazi u smrt.. Lotta, ovaj osjećaj nema premca, ali je najsličniji snu pred zoru, kad znamo: dolazi nam posljednje jutro. Posljednje! Lotta, nemam nikakve predodžbe o nečem posljednjem. Danas, evo, stojim u punoj snazi, a sutra ću ležati bez duše na tlu. Umrijeti? Sto je to? Gle, mi možemo samo maštati kada govorimo o smrti. Vidio sam dosta njih kako umiru, ali čovječanstvo je ograničeno: nitko od nas no pojmi ni početak ni kraj svoga postojanja. Sada sam još svoj, tvoj! Tvoj, ljubljena moja. A začas se dijelimo, razdvajamo - zar zauvijek? - Ne, Lotta, ne! Zar bih ja mogao nestati? Zar bi ti mogla nestati? Ali mi *jesmo*. - Nestali? Sto to znači? To je još jedna prazna riječ, jedan prazan zvuk bez odjeka u mojemu srcu. - Mrtav biti, Lotta? I'ili zatrpan u hladnoj zemlji, u rupi uskoj i mračnoj! Imao sam prijateljicu, koja mi je bila sve u mojoj mladosti, kada nisam znao što ću. Umrla je, išao sam u sprovodu za njezinim mrtvim tijelom, stajao sam kod groba. Spustili su sanduk, čulo se struganje konopa dok su ih pogrebnički vukli ispod i iznad sanduka, zatim se začulo kotrljanje prve grude zemlje, na što se s krova sanduka začuo lupi odjek, kao od straha, čuo se niz sve muklijih odjeka dok sanduk nije napokon bio posve pokriven zemljom. Srušio sam se do groba, bio sam potresen, ganut, preplašen, pokidan u dubini duše, ali nisam znao što mi se događa ni što će mi se dogoditi... Umrijeti! Grob! Te riječi ja ne razumijem!

Oh, oprost mi, oprost mi za ono jučer! To je trebao biti posljednji trenutak mojega života. Oh, anđele! I'ivi put, prvi put bez ikakve dvojbe divna je slast pro/ehi moju najdublju nutrinu. Ona me voli! Ona me voli! doš mi na usnama gori sveta vatra, koja mi je prešla s tvojih usana. Novo, toplo milje u mojemu je srcu! Oprost mi, oprost mi!

Znao sam da me voliš, znao sam kad si me prvi put pogledala, jer ti je pogled bio pun duše, znao sam po prvome stisku ruke, pa ipak, kada bih otputovao, kada luli

gledao Alberta uz tebe, izgubio bih nadu, pao bih u grozničave dvojbe.

Sjećaš li se cvijeća koje si mi poslala kad mi u onome kobnom društvu nisi mogla reći ni riječi, niti si mi mogla pružiti ruku?

Polovicu noći proklećao sam pred tim cvijećem, ono mi je bilo pečat tvoje ljubavi. Ali jao! Takvi dojmovi prolaze, kao što osjećaj Božje milosti pomalo nestaje iz vjernih duša, premda mu je ta milost bila dana u svetim vidljivim znacima s cijelom snagom nebeskom.

Sve je to prolazno, ali ni čitava vječnost nije kadra ugasiti vrelu život koji sam jučer uživao s tvojih usana, a osjećam ga i sad. Ona me voli! Ova moja ruka ju je grčila, ove su se drhtave usne u drhtanju združile s njezinim usnama, ova su usta bila do njezinih i tepala joj nježne riječi. Ona je moja! Ti si moja! Da, Lotta, zauvijek!

Pa što ako je Albert tvoj muž? Muž! To vrijedi za ovaj svijet - kao što je moja ljubav grijeh za ovaj svijet, ta moja ljubav zbog koje bih te želio istrgnuti iz njegova zagrljaja i uzeti u svoj! Grijeh? Dobro. Zato sebe kažnjavam. Ja sam taj grijeh uživao u svoj njegovoj rajskoj milini, u svoje sam srce usisao životni sok i snagu. Ti si moja od toga časa, moja, Lotto! Idem prije tebe! Idem svome Ocu, koji je i tvoj. Njemu ću se izjadati, a on će me tješiti dok ti ne dođeš. Onda ću ti poletjeti u susret, obujmit ću te i ostati s tobom pred licem Beskonačnog u vječnim zagrljajima.

Ne sanjam, ne bulaznim. Sto sam grobu bliži, sve mi je jasnije. Mi ćemo *biti*. Mi ćemo se opet vidjeti! Vidjet ćemo tvoju majku. Vidjet ću je, naći ću je i pred njom istresti cijelo svoje srce. Pred tvojom majkom, koja ti je slika i prilika."

Oko jedanaest sati upita Werther svoga slugu je li se Albert vratio. Sluga odgovori potvrdno, jer je vidio kako su odvodili Albertova konja. Nato mu gospodar preda otvorenu cedulju sljedećeg sadržaja:

"Biste li mi posudili svoje pištolje. Spremam se otputovati, pa bi mi dobro došli na putu. Zbogom i svako dobro."

Draga je Lotta posljednje noći malo spavala. Čega se

bojala, to se dogodilo, i to na način kako nije ni slutila, a nije to bilo ni ono čega se bojala. Njezin je krvotok bio uredan i lak, a sada joj se krv grozničavo uzburkala, tišuću raznih osjećanja kidalo joj je rasno srce. Je li to oganj Wertherovih zagrljaja, ta vatra što je u srcu osjeća? Ili je to negodovanje zbog njegove smionosti? Ili mučna usporedba sadašnjega svoga stanja i nekadašnje nesputane i slobodne nevinosti, kada je posve bezbrižno vjerovala u sebe. Kako da pristupi mužu? Kako da mu povjeri zgodu s Wertherom, koju joj nije bilo nimalo teško priznati, pa ipak se na priznanje nije mogla odvažiti? Njih dvoje su dosta dugo izbjegavali govoriti o Wertheru. Zar da baš ona bude ta koja će tu šutnju prekinuti i svome mužu odati tu prilično neočekivanu zgodu, i to još u nepravo vrijeme? Bojala se da će već samo spominjanje Wertherova posjeta na njega izvršiti neugodan dojam, a kamoli još i ova cijela neočekivana katastrofa?! Može li se nadati da će je njezin muž vidjeti u dobrome svjetlu, da će njezino izvješće primiti bez predrasuda? Želi li ona uopće da muž dobije na uvid sve što je u dubini njezine duše? A ipak, zar da ne bude posve iskrena s čovjekom pred kojim je uvijek stajala otvoreno i slobodno poput kristalne čaše kroz koju se prelama svjetlost. Nije mu nikada zatajila nijedno svoje osjećanje, niti bi to mogla. Jedno i drugo ju je zabrinjavalo i bacalo u tjeskobu, ali su joj se misli neprestano vraćale na Werthera, koji je za nju bio izgubljen. Nije ga mogla pustiti, nego ga je nažalost morala prepustiti njemu samome, čovjeku kojemu na svijetu ništa nije ostalo kad je nju izgubio.

Kako joj je sada teško pala hladnoća između njih dvojice, koja se je učvrstila, a u svoje doba o njoj nije imala jasnu predodžbu! Tako razumni, tako dobri ljudi počеше zbog stanovitih skrivenih međusobnih razlika štošta prešućivati jedan drugome, svatko je mislio na svoje pravo smatrajući da ga onaj drugi nema. Odnosi među njima su se zapleli i zamrsili do te mjere da je postalo nemoguće rasplesti čvor baš u kritičnome trenutku, o kojemu sve ovisi. Da ih je neki sretni trenutak povjerenja ranije ponovno zbližio, da je među njima na objema stranama oživjela ljubav kao prije i dovela do obzira, srca bi im se

otvorila, možda bi se našega prijatelja još bilo moglo spasiti.

K tome je došla još jedna posebna okolnost. Werther nije nikada pravio tajnu od svoje namjere da napusti ovaj svijet, kao što vidimo iz njegovih pisama. Albert se tome često suprotstavljao, pa je o toj Wertherovoj misli ponekad bilo govora između Lotte i njezina muža. Albert je prema samoubojstvu osjećao odlučnu odvratnost, pa je često u svezi s time pokazivao neku posebnu osjetljivost, koja inače nije bila svojstvena njegovu karakteru. Davao je znati da ima razloga puno sumnjati u ozbiljnost jednog takva nauma, štoviše, dopustio bi si kadšto o toj temi i kakvu šalu, a svoju je nevjeri cu priopćio i Lotti. Nju je to, s jedne strane, umirivalo kad bi joj misli obuzela tu-robna slika, ali ju je, s druge strane, priječilo da zabrinutost, koja ju je trenutačno mučila, iskaže svome mužu.

Albert se vratio i Lotta mu pođe u susret žurno, ali i zbunjeno. Nije bio veseo, službeni posao nije bio završen, ustanovio je da je činovnik iz susjedstva kod kojega je bio u radnom posjetu tvrdoglav i ograničen čovjek. Rastužio ga je i loš put.

Upitao je je li što posebno bilo, a ona mu je odgovorila pretjerano brzo da je jučer navečer dolazio Werther. Pitao je za poštu i dobio odgovor da ga u njegovoj sobi čekaju paketi i jedno pismo. On pođe tamo, a Lotta ostane sama. Dolazak muža kojega je voljela i štovala proizveo je nov dojam u njezinu srcu. Pomisao na njegovu plemenitost, ljubav i dobrotu smirila je njezinu dušu. Osjetila je želju da pođe tamo gdje je on. Uzme ručni rad i pođe u njegovu sobu, kao što je i inače često radila. Našla ga je u poslu, otvarao je pakete i čitao poruke. U nekima nisu bile, tako joj se učinilo, preveć ugodne vijesti. Uputila mu je nekoliko pitanja, na koja je on kratko odgovorio, zatim je stao iza pulta i dao se na pisanje.

Ovako su ostali jedno uz drugo cijeli sat, a Lottino je raspoloženje bilo sve mračnije. Osjećala je da će joj biti teško otkriti mužu što joj leži na srcu, pa i kada bi pričekala da on opet bude dobre volje. Potpuno se rastužila, a tuga joj je bila utoliko mučnija što ju je nastojala skriti i suze gutati.

Kada se pojavio Wertherov sluga, silno se zbunila. On preda Albertu ceduljicu, koji se mirno obrati svojoj ženi riječima: "Daj mu pištolje." Zatim rekne sluzi: "Reci da mu želim sretan put." Ovaj je prizor za nju bio kao udar groma. Posrnula je ustajući, bila je izvan sebe. Polako gode do zida, drhtale su joj ruke dok je skidala oružje. Čistila je pištolje od prašine i oklijevala, i bila bi još tako ostala da je Albert nije pokrenuo upitnim pogledom. Predala je kobne predmete sluzi ne mogavši izgovoriti ni riječi. Kad je sluga otišao iz kuće, ona je pospremila svoj ručni rad i pošla u svoju sobu u užasnoj neizvjesnosti. Srce joj je govorilo da će se dogoditi nešto strašno. Brzo je pomislila da bi se trebala baciti mužu pred noge i sve mu otkriti, kazati mu zgodu koja se zbila jučer navečer, priznati krivnju i navesti slutnje. Ali je onda shvatila da to ne bi ničemu vodilo, a najmanje se mogla nadati da bi uspjela nagovoriti muža na odlazak Wertheru.

Stol je prostrt za jelo. Neka dobra prijateljica, koja im je došla samo po neku obavijest i odmah htjela ići, zadržana je za stolom. Tako se moglo razgovarati. Svladali su se, razgovarali, pričali, zaboravili se.

Sluga je došao Wertheru s pištoljima. Gospodar mu ih je uzeo iz ruku radosno kada je čuo da mu ih je dala Lotta. Naredi sluzi da mu donese kruha i vina, a onda ga pusti da pođe na ručak. Sjedne za stol i počne pisati.

"Pištolji su prošli kroz tvoje ruke, ti si ih očistila od prašine, poljubit ću ih tisuću puta, ti si ih dirala, dakle i ti, nebeski duše, povlađuješ mojoj odluci, a ti, Lotta, pružaj mi sredstvo za njezino izvršenje, ti, iz čije sam ruke želio primiti smrt, a sada je, ah!, i primam. Tražio sam od sluge da mi sve točno kaže. Drhtala si kad si mu ih predavala, nisi mu rekla da mi prenese tvoje zbogom. Jao, jao: dakle bez zbogom. Jesi li mi zatvorila svoje srce, jer si se naljutila zbog onoga trenutka koji me je za cijelu vječnost prikovao za tebe? Lotta, ni tisuću godina ne bi moglo izbrisati taj dojam! Osjećam da ne možeš mrziti onoga koji za tebe tako gori."

Poslije ručka naredi sluzi da sve potpuno spakira, podere mnoge papire, pođe van i svugdje plati preostale sitne dugove. Vrti se kući, ali opet izade. Pođe pred grad-

ska vrata, ne obraćajući pozornost na kišu, prošeta grofoskim perivojem, a onda nastavi ići dalje izvan grada po cijelome kraju. Kad se počelo smrkavati, vrati se kući i sjedne da piše.

"Wilhelme, posljednji sam put vidio polje i šumu i nebo. Zbogom ostaj i ti! Draga majko, oprostite mi! Utješi je, Wilhelme! Bog vas oboje blagoslovio! Sve su moje stvari u redu. Zbogom! Vidjet ćemo se opet i u većoj radosti."

"Dobrotu sam tvoju, Alberte, platio zlom, pa mi oprost! Poremetio sam tvoj kućni mir, unio nepovjerenje među vas dvoje. Zbogom! Sada ću to dokrajčiti. Kamo sreće da vas moja smrt usreći! Alberte! Alberte! Učini anđela sretnim! Blagoslov Božji ostao nad tobom!"

Navečer se još puno bavio svojim papirima, dosta ih je poderao i bacio u peć, zapečatio nekoliko paketa s Wilhelmovom adresom. U njima su bili mali zapisi, rasute misli, od kojih sam neke vidio. Oko deset sati je dao da se dometne nešto drva u peć i zatražio bocu vina. Poslao je slugu spavati. Slugina se sobica, kao i spavaća soba kućevlasnikove obitelji, nalazila sasvim na stražnjem kraju kuće. Sluga je legao obučen da gospodaru odmah rano bude na usluzi, jer je gospodar rekao da će poštanski kojni biti pred kućom prije šest sati.

"Poslije jedanaest sati"

Sve je tako tiho oko mene, i tako mirna moja duša. Hvala ti, Bože, koji si ovim posljednjim trenucima podario tu toplinu, tu snagu.

Prilazim prozoru, predobra moja, i vidim, vidim još kroz oblake, koji jure i proljeću, poneku zvijezdu vječnoga neba! Ne, nećete pasti! Vječni vas Bog drži uza svoje srce, a i mene. Vidim zvezdanu rudu Velikih kola, najmilijeg mi od svih sazvežđa. Kad sam noću odlazio od tebe, izlazio kroz dvorišna vrata, to je zviježđe stajalo točno nada mnom. Sa kakvim zanosom sam ih često gledao! Cesto ih sa uzdignutim rukama pozdravljao u znak ili u sveti spomen mojega tadašnjega blaženstva. I još - o Lotta, što me sve ne sjeća na tebe! Zar nisi svuda oko mene! Poput djeteta sam nezasitno skupljao razne malenkosti, ako si ih ti, sveta moja Lotta, dodirnula.

Mila silueto! Sad, ja je ostavljam tebi Lotta, i molim te, čuvaj je. Tisućama puta ljubio sam je, tisućama puta, pri dolasku i odlasku, mahao joj rukom i pozdravljao je.

Zamolio sam tvoga oca, na ceduljici, da se skrbi za moje mrtvo tijelo. Na groblju stoje dvije lipe, otraga u kutu prema polju; tamo bih želio da počivati. On to može, i on će za svojega prijatelja to i učiniti. Moli ga i ti! Ne mogu tražiti od pobožnih kršćana da leže kraj jednog nesretnika. Ah, da mi je da me sahranite na putu, ili u samotnoj dolini, pa da svećenik i levit samo prođu mimo prekrizivši se, a da Samarićanin stane i proljeje suzu.

Evo, Lotta! Ne hvata me jeza pri pomisli na hladni, strašni kalež, iz kojeg ću popiti mrak smrti! Ti si mi ga pružila, i ne plašim se. Sve, sve! Sve su želje i nade moga života time ispunjene! Tako hladan, tako ukočen ću pokucati na teškim vratima smrti!

Oh, da mi je udijeljena sreća umrijeti, Lotta, za tebe! Ja bih hrabro, ja bih radosno umro ako bih ti mogao povratiti mir i slast tvoga života. Ali, ah! samo malo njih plemenitih smjelo je krv svoju proliti za druge, i smrću svojom razbuktati nov, stostruki život svojih prijatelja!

U ovoj odjeći, Lotta, hoću da me sahrane; ti si ih se dotakla, i posvetila ih; i oca tvoga molio sam da tako bude. Duša moja lebdi nad sandukom. Džepove neka mi ne pretražuju. Ova blijedocrvena vrpca koju si nosila na grudima kad sam te prvi put među tvojom djecom vidio - poljubi djecu tisuću puta, i ispričaj im sudbinu njihova nesretnog prijatelja! Mila djeco! eto ih, vrve oko mene! Ah, kako sam se za tebe svezao, i nikada te, od prvog trenutka nisam mogao pustiti! - Ovu vrpcu neka sa mnom pokopaju. Darovala si mi je za moj rođendan! Kako sam gramzljivo čuvao sve to. - Ah, nisam mislio da će me put dovre dovesti! - - Smiri se, molim te, smiri se! -

Pun je. - Otkucava dvanaest! Neka, dakle, bude! - Lotta! Lotta, zbogom! Zbogom!"

Jedan susjed vidio je plamičak baruta, i čuo je pucanj. Ali kako je i dalje vladao mir, nije više obraćao pozornost.

Ujutro oko šest sati ušao je sluga sa svijećom. Našao je gospodara na podu, samokres i krv. Zvao ga je, dotakao ga;

nema odgovora, samo se čuo hropac. Otrčao je po liječnika, po Alberta. Lotta je čula da je netko povukao za kućno zvonce, i drhtavica je obuže po svom tijelu. Probudila je muža, ustali su; sluga kaza vijest plačući i mucajući, Lotta padne u nesvijest pred Albertove noge.

Kad je nesretnome došao liječnik, našao ga je na podu, bez spasa; puls se još osjećao, ali su svi udovi bili bez života. Pucao je sebi u glavu, iznad desnog oka; tane je povuklo mozak. Bez potrebe su mu još otvorili venu na ruci, krv je potekla, on je još uvijek disao.

Po tragovima krvi na naslonu stolice moglo se zaključiti da je ubojstvo izvršeno za pisačim stolom; samoubojica je zatim klonuo na pod i u grčevima se prevrtao oko stolice. Ležao je, prema prozoru, na leđima, sasvim obučen, u cipelama, u modrome fraku i žutome prsluku.

Uzbudila se kuća, susjedstvo, sav grad. Ušao je Albert. Verterà su položili na krevet, uvezali mu čelo; lice mu je već bilo mrtvačko, udovi su mu bili nepomični. Iz pluća je još uvijek dolazio strahovit ropac, sad slabije, sad jače; očekivali su kraj.

Svega je popio jednu čašu vina. Na stolu je ležala rasklopljena *Emilija Galotti*.¹

Ne tražite da govorim o Albertovoj utučenosti, o Lottinoj patnji.

Stari upravnik saznavši za vijest, dojuri na konju; poljubio je samrtnika sav u suzama. Najstariji njegovi sinovi dođoše pješke odmah iza njega; padoše kraj kreveta u neobuzdanom bolu, ljubljahu Verteru ruke i usta, a najstariji, koga je Verter oduvek najviše volio, nije se otkidao od njegovih usana dokle god nije izdahnuo; onda ga silom skloniše. U podne, u dvanaest sati, preminu. Nazočnost upravnika i njegova zapovijed spriječiše okupljanje gomile. Noću oko jedanaest ukopaše Verterà na mjestu koje je sam izabrao. Stari je sa svojim sinovima išao za mrtvim tijelom. Albert nije mogao. Lotti je život visio o koncu. Obrtnici su nosili Verterà. Svećenik ga nije pratio.